



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ



ΤΙΤΛΟΣ: Νεότερη Ιστορία και Δημιουργική γραφή: Το δράμα της Μικρασιατικής καταστροφής στο έργο του Ηλία Βενέζη «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328»

TITLE: Modern History and Creative Writing: The drama of the Asia Minor catastrophe in the work of Elias Venezis “The number 31328”

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: Μαριάννα Γραφάκου

ΑΕΜ: 4124

ΕΠΟΠΤΡΙΑ: Άννα Βακάλη, Ε.ΔΙ.Π. του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος, Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ - ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ	6
1.1. Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΚΑΤΑ-ΣΤΡΟΦΗ.....	8
1.2. Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	8
1.3. Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ	10
1.4. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ.....	14
1.5. Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ	16
1.6. Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΓΗΓΕΝΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΠΡΟ-ΣΦΥΓΕΣ	17
1.7. ΤΟ ΑΪΒΑΛΙ.....	19
1.8. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΑΪΒΑΛΙ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ20	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328»	24
2.1. Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ.....	24
2.2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ	26
2.3. «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328»	27
2.3.1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.....	30
2.3.2. ΠΛΟΚΗ - ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ.....	32
2.3.3. ΥΦΟΣ – ΓΛΩΣΣΑ - ΑΦΗΓΗΣΗ	36
2.3.4. ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328» - ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ	41
3.1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ.....	41
3.2. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ	44
3.3. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ.....	47
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	101
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103

Ευχαριστίες

Με αφορμή την ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνησή της.

Οφείλω πρωτίστως να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κυρία Βακάλη Άννα, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, αναθέτοντάς μου το συγκεκριμένο θέμα, την συστηματική επιστημονική της καθοδήγηση, τις εποικοδομητικές της υποδείξεις, την επιμονή και το αμείωτο ενδιαφέρον της.

Επιπλέον, ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον κύριο Κωτόπουλο Τριαντάφυλλο που διέθεσε το χρόνο του για την προσεκτική ανάγνωση της εργασίας μου, τις χρήσιμες επισημάνσεις και τις πολύτιμες συμβουλές του.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου για την ηθική υποστήριξη, την αμέριστη συμπαράσταση και κατανόηση σε όλη αυτή την πορεία.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Μικρασιατική καταστροφή τροφοδότησε την ελληνική λογοτεχνία με πολλά αξιόλογα κείμενα, ποιητικά και πεζά. Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτελεί το λογοτεχνικό έργο του Ηλία Βενέζη «Το Νούμερο 31328». Ο συγγραφέας (1904-1973), ο οποίος ανήκει στην ονομαζόμενη Γενιά του Τριάντα και πιο συγκεκριμένα στην «Αιολική Σχολή», βίωσε ως πρωταγωνιστής το δράμα του ξεριζωμού του Ελληνισμού από τη μικρασιατική γη. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος το υπό μελέτη έργο δεν αποτελεί αποκύημα της μυθιστορηματικής φαντασίας του συγγραφέα, αλλά τραχιά καταγραφή της οδυνηρής εμπειρίας του ως αιχμαλώτου στα βάθη της Ανατολής. Στις σελίδες του ξεδιπλώνεται όλος ο παραλογισμός και η παραφροσύνη του πολέμου. Ο άνθρωπος μετατρέπεται σε έρμαιο στα χέρια των αντιπάλων, παύει να έχει προσωπικότητα, γίνεται ένας αριθμός χωρίς παρελθόν, παρόν και μέλλον.

Σκοπός της παρούσας πτυχιακής εργασίας είναι η ένταξη ενός αυτοτελούς λογοτεχνικού έργου στη διδασκαλία του μαθήματος της Λογοτεχνίας, μέσα από βιωματικές δραστηριότητες γραφής, που αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο σύνδεσης της Λογοτεχνίας με τη δημιουργικότητα και την αισθητική απόλαυση. Κύριο στόχο αποτελεί η ανάπτυξη της δημιουργικότητας των μαθητών μέσω της βαθμιαίας εξοικειώσής τους με σύγχρονες συγγραφικές πρακτικές, ώστε -με παιγνιώδη τρόπο, αβίαστα και χωρίς περιορισμούς- να εισάγονται στις αφηγηματικές τεχνικές ενός κειμένου και στα βασικά δομικά του στοιχεία όπως είναι η πλοκή, οι χαρακτήρες, ο χώρος και ο χρόνος.

Το Νούμερο 31328 αποτέλεσε πλούσια πηγή έμπνευσης για την ανάδειξη δημιουργικών δραστηριοτήτων που διεγείρουν την φαντασία και προάγουν το συγγραφικό ταλέντο των παιδιών. Η πολυσημία του κειμένου, η παρουσίαση ανθρώπινων καταστάσεων και συναισθημάτων από διάφορες οπτικές γωνίες, η πλοκή, το ύφος και η εκφραστική ικανότητα του συγγραφέα συνετέλεσαν σταδιακά στη διαμόρφωση 38 δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής. Το παρόν πόνημα αποτελεί ένα πολυδύναμο εκπαιδευτικό εργαλείο-αρωγό στη μαθησιακή διαδικασία. Το υλικό του δύναται να αξιοποιηθεί από κάθε ενδιαφερόμενο εκπαιδευτικό στην διδακτική πράξη.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ: Μικρασιατική Καταστροφή, Ηλίας Βενέζης, Αϊβαλί, Δημιουργική γραφή.

ABSTRACT

The Asia Minor catastrophe fueled Greek literature with many remarkable texts, poetic and prose. The subject of this research is the literary work of Elias Venezis "The Number 31328". The author (1904-1973), who belongs to the so-called Generation of Thirty and more specifically to the "Aeolian School", experienced as a protagonist the drama of the uprooting of Hellenism from the land of Asia Minor. Because of this fact, the work under study is not a figment of the author's fictional imagination, but a rough record of his painful experience as a prisoner in the depths of the East. In its pages unfolds all the absurdity and insanity of war. Man becomes a prey in the hands of opponents, ceases to have personality, becomes a number without past, present and future.

The purpose of this thesis is the integration of an independent literary work in the teaching of the course of Literature, through experiential writing activities, which constitute the field par excellence of connection of Literature with creativity and aesthetic pleasure. The main objective is the development of students' creativity through their gradual familiarization with modern writing practices, so that -in a playful way, effortlessly and without restrictions- they are introduced into the narrative techniques of a text and its basic structural elements such as plot, characters, space and time.

Number 31328 was a rich source of inspiration for the emergence of creative activities that stimulate the imagination and promote the writing talent of children. The polysemy of the text, the presentation of human situations and emotions from various angles, the plot, the style and the expressive ability of the author gradually contributed to the formation of 36 creative writing activities. This work is a multipurpose educational tool that helps in the learning process. Its material can be used by any interested teacher in teaching practice.

KEY WORDS: Asia Minor Disaster, Ilias Venezis, Aivali, Creative writing

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για τη συγγραφή της παρούσας πτυχιακής εργασίας, αφιετηρία στάθηκε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου για τον μικρασιατικό ελληνισμό και τους λογοτέχνες της γενιάς του 1930. Ειδικότερα, έναυσμα για την ενασχόλησή μου με τη συγκεκριμένη θεματική αποτέλεσε η ιδιαίτερη σχέση μου με τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία που είναι και η γενέτειρα γη των προγόνων μου. Η Γενιά του 1930 βίωσε μείζονος σημασίας ιστορικά γεγονότα. Ο Ηλίας Βενέζης εκπροσωπεί την ομάδα των Ελλήνων λογοτεχνών του Μεσοπολέμου, για τους οποίους οι θλιβερές εμπειρίες της μικρασιατικής καταστροφής αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης. Το οδυνηρό αυτό γεγονός έχει αφήσει το τραυματικό του αποτύπωμα στη συνείδηση όλων των Ελλήνων αλλά και στο λογοτεχνικό έργο εκείνης της εποχής.

Το Νούμερο 31328 αποτελεί βιβλίο-ντοκουμέντο με θέμα τη ζωή στα Τάγματα Εργασίας και αφηγητή-πρωταγωνιστή τον ίδιο τον συγγραφέα. Είναι η ίδια η ταυτότητα του συγγραφέα, τότε που παιδί 18 χρόνων οδηγήθηκε από τους Τούρκους στα κάτεργα της Ανατολής. Ο Βενέζης, ένας από τους ελάχιστους επιζήσαντες, εξιστορεί τα βασανιστήρια και τους εξευτελισμούς που βίωσε ο ίδιος ως αιχμάλωτος. Περιγράφει την οδυνηρή εμπειρία της αιχμαλωσίας κατά την οποία ο άνθρωπος μετατρέπεται σε ένα αριθμό, που σέρνεται -χωρίς πρόσωπο- μέσα στη φρίκη, στον παραλογισμό και στην παραφροσύνη του πολέμου.

Επιπλέον, επέλεξα να σταθώ στην αυτοβιογραφική αφήγηση του Ηλία βενέζη «Το Νούμερο 31328» θεωρώντας ότι ως περιεχόμενο, λογοτεχνικότητα, έκταση, διαχρονικότητα και σύνδεση με άλλα λογοτεχνικά έργα της συγκεκριμένης περιόδου, θα αποτελούσε μια καλή αρχή για την ενασχόληση με ένα αυτοτελές έργο στο Λύκειο. Ευελπιστώντας πως οι θεματικοί άξονες που πραγματεύεται το έργο θα κεντρίσουν το ενδιαφέρον των μαθητών επέλεξα να δημιουργήσω ασκήσεις ποικίλου περιεχομένου και διαβαθμισμένης δυσκολίας, έτσι ώστε όλοι οι μαθητές να γίνουν αποδέκτες και ενεργοί συμμετοχοί αυτής της προσπάθειας.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Αρχικά, στην ενότητα της εισαγωγής παρουσιάζεται το θέμα της εργασίας και επισημαίνεται η αναγκαιότητα ενασχόλησης με το συγκεκριμένο λογοτεχνικό κείμενο. Στη συνέχεια, το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας επικεντρώνεται στον μικρασιατικό πόλεμο στο πλαίσιο του οποίου βίωσε ο ελληνισμός την μεγαλύτερη καταστροφή του. Γίνεται αναφορά στην ανταλλαγή των πληθυσμών και στην διαδικασία και τις συνθήκες εγκατάστασης των προσφύγων στον

ελλαδικό χώρο. Μετά από μία σύντομη ιστορική αναδρομή στον ελληνισμό που κατοικούσε στη μικρασιατική γη το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο προσφυγικό πληθυσμό από το Αϊβαλί -γενέτειρα του συγγραφέα Ηλία Βενέζη- και την εγκατάστασή του το 1922 στο νησί της Λέσβου.

Ακολούθως, το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο δράμα της μικρασιατικής καταστροφής όπως το βίωσε και το ανέδειξε ο συγγραφέας στις σελίδες του βιβλίου το οποίο θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης για στην παρούσα εργασία. Αρχικά μελετάται το συλλογικό έργο του Ηλία Βενέζη και στη συνέχεια παρουσιάζεται η περιληπτική απόδοση του κειμένου, η δομή, οι τεχνικές αφήγησης και τα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας.

Στο τρίτο μέρος επιχειρείται η οριοθέτηση της μορφής που λαμβάνει η εκπαίδευση στο Λύκειο με σημείο αναφοράς το μάθημα της Λογοτεχνίας στο διδακτικό πλαίσιο της οποίας εντάσσεται η δημιουργική γραφή. Παρουσιάζονται αναλυτικά ο σκοπός και οι στόχοι του μαθήματος όπως ορίζονται από το Πρόγραμμα Σπουδών. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των προτεινόμενων ασκήσεων δημιουργικής γραφής οι οποίες αναφέρονται σε συγκεκριμένα αποσπάσματα του έργου. Ακολουθεί η ενότητα των συμπερασμάτων, όπου συνοψίζονται τα βασικότερα ευρήματα της εργασίας και προτείνεται η διεξαγωγή συναφών μελλοντικών ερευνών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ - ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

1.1. Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός που κατοικούσε στην Μικρά Ασία χαρακτηριζόταν από κοινές ιστορικές εμπειρίες και εθνογραφικά γνωρίσματα που του προσέδιδαν τη συνοχή ενός ενιαίου κοινωνικού συνόλου. Στον μικρασιατικό ελληνισμό, παρότι ήταν διασκορπισμένος σε μια αχανή γεωγραφικά έκταση, μπορεί να διακρίνει κανείς τρεις ενότητες με βάση τη γεωγραφική τους κατανομή αλλά και με κριτήριο τα ιδιαίτερα εθνογραφικά, πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής.

Η πρώτη ενότητα απαρτιζόταν από τους Έλληνες που κατοικούσαν στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας από την Προποντίδα μέχρι τον Κεραμεικό κόλπο. Η δεύτερη αποτελούνταν από τους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς που κατοικούσαν στην ενδοχώρα. Ο γεωγραφικός χώρος οριοθετούνταν από το δίκτυο των μεγάλων ποταμών της Μικράς Ασίας (Σαγγάριος, Άλυς, Τίγρης και Ευφράτης). Τέλος, η τρίτη ενότητα του μικρασιατικού ελληνισμού απαρτιζόταν από τον ελληνισμό του Πόντου, ο οποίος ζούσε στη βόρεια ακτή της Μικράς Ασίας στα παράλια της Μαύρης θάλασσας από τις εκβολές του Σαγγάριου μέχρι τις παρυφές του Καυκάσου (Τενεκίδης, 1980).

1.2. Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Με τον Μικρασιατικό Πόλεμο οι εθνικές βλέψεις των Ελλήνων της Μικράς Ασίας αρχίζουν να γίνονται πραγματικότητα. Ο ελληνικός στρατός αποβιβάζεται στις 15 Μαΐου του 1919 στη Σμύρνη. Η ελληνική παρουσία επεκτείνεται και σε άλλες περιοχές, γύρω από την κατεχόμενη ζώνη. Τον Ιούλιο του 1920 υπογράφεται η Συνθήκη των Σεβρών, που μεταξύ άλλων όριζε ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για πέντε χρόνια. Οι κάτοικοι θα είχαν στην πορεία το δικαίωμα να αποφασίσουν με δημοψήφισμα για την πιθανή προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Τον ίδιο χρόνο, τον Νοέμβριο, το κόμμα των Φιλελευθέρων χάνει στις εκλογές και στην Ελλάδα επιστρέφει ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Αυτό το γεγονός έδωσε αφορμή στους Συμμάχους να εκφράσουν καθαρότερα την αλλαγή της στάσης τους απέναντι στην Ελλάδα. Παράλληλα το εθνικό κίνημα των Τούρκων με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ, γίνεται διαρκώς ισχυρότερο, τόσο στο εξωτερικό, όσο και στο εσωτερικό της Τουρκίας.

Οι Τούρκοι ήθελαν να εξαφανίσουν κάθε ελληνικό στοιχείο από τη Μικρά Ασία και για τον λόγο αυτό προέβαιναν σε ανείπωτα εγκλήματα. Σύμφωνα και με τις μαρτυρίες των Δυτικών αυτοπτών μαρτύρων στη μικρασιατική γη έλαβαν χώρα μαζικές πυρπολήσεις κτηρίων και ανθρώπων, βιασμοί, σφαγές, εκτελέσεις, βασανιστήρια. Αμερικανοί μάρτυρες διηγούνται ιστορίες για πυρπολήσεις αρρώστων μέσα σε νοσοκομεία και παιδιών μέσα σε σχολεία, ενώ σύμφωνα με ανταποκριτή των Τάιμς του Λονδίνου, πολλοί Χριστιανοί κήκκαν από τους Τούρκους μέσα στις εκκλησίες (Horton, 1926).

Ο μικρασιατικός πόλεμος λήγει τον Αύγουστο του 1922 με την ήττα και υποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα εδάφη της Μικράς Ασίας. Η Μικρασιατική Καταστροφή που ακολουθεί θεωρείται ως η μεγαλύτερη εθνική συμφορά στην ιστορία του Νεώτερου Ελληνισμού. Την συμφορά αυτή συνθέτουν τα παρακάτω γεγονότα (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1978): 1. Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου, τον Αύγουστο του 1922, συνοδευόμενη από την ήττα και την ολοκληρωτική σχεδόν διάλυση της Στρατιάς της Μικράς Ασίας, 2. Η πυρπόληση της Σμύρνης, όπου είχαν συρρεύσει και πολλοί Έλληνες των γειτονικών περιοχών, από του Τούρκους, 3. Οι σφαγές, οι λεηλασίες, οι φρικαλεότητες εις βάρος των χριστιανών, Ελλήνων και Αρμενίων, στις περιοχές που ανακαταλάμβανε ο τουρκικός στρατός, 4. Η εκδίωξη χιλιάδων Ελλήνων και Αρμενίων - χωρίς τις περιουσίες τους - από τη Μικρά Ασία, 5. Η εξόντωση χιλιάδων ομήρων και αιχμαλώτων, 6. Το ξερίζωμα του Ελληνισμού από τη μικρασιατική γη.

Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και την υποχώρηση του ελληνικού στρατού οι Έλληνες της Μικράς Ασίας εκδιώχθηκαν. Έτσι από τον Αύγουστο του 1922, οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας (Πόντου, Κιλικίας, Καππαδοκίας) εγκαταλείπουν τα σπίτια τους και καταφεύγουν στη Σμύρνη ή στην Ελλάδα. Μετά την καταστροφή της Σμύρνης σειρά είχαν τα Βουρλά, το Αϊβαλί και τα Μοσχονήσια. Διώξεις, όμως, σημειώθηκαν και στη βορειοδυτική Μικρά Ασία (Προποντίδα και αλλού). Παράλληλα αιχμάλωτοι στρατιώτες και άνδρες ηλικίας 18-45 ετών συγκεντρώνονται σε στρατόπεδα και σχηματίζουν πορείες αιχμαλώτων και ομήρων προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας.

Αγωνία και πανικός επικράτησε στις μικρασιατικές πόλεις, που εκκενώνονταν από τον ελληνικό στρατό. Όσοι από τους χριστιανούς κατοίκους δεν είχαν φύγει, ακολούθησαν το στρατό, με αποτέλεσμα να ερημώνουν πολυπληθείς πόλεις, όπως η

Κουτάχεια, το Σιμάβ και το Σαλιχλί μέσα σε ελάχιστες μέρες. Στα Μουδανιά, στην Κίο, στην Κίζικο και στην Πάνορμο άρχισαν να συρρέουν οι Έλληνες με στόχο να επιβιβαστούν σε πλοία για τη Θράκη. Στα Μουδανιά υπολογίζεται ότι ο αριθμός των προσφύγων έφτανε ή ξεπερνούσε τις 25.000. Ο συνταγματάρχης Γ. Ζήρας φρόντισε για τη διοχέτευση των προσφύγων προς την Πάνορμο και αλλού, όπου υπήρχαν πλωτά συγκοινωνιακά μέσα.

Οι Έλληνες της χερσονήσου της Καλλίπολης έφυγαν αργότερα. Συνολικά, το Φθινόπωρο του 1922 έφθασαν στην Ελλάδα περίπου 900.000 πρόσφυγες (ανάμεσά τους και 50.000 Αρμένιοι). 200.000 Έλληνες, που παρέμειναν στην Καππαδοκία και στην περιοχή της Κεντρικής και Νότιας Μικράς Ασίας, μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα το 1924 και το 1925 με τη φροντίδα της Μικτής Επιτροπής. Ένα τμήμα των Ελλήνων του Πόντου κατέφυγε στη Ρωσία¹.

Στα συντρίμια της Σμύρνης τερματίστηκε «η Ελληνική παρουσία 2.500 ετών στη Μικρά Ασία και ενταφιάστηκε η ιδεολογία της «Μεγάλης Ιδέας», η οποία είχε αποτελέσει επί σχεδόν έναν αιώνα τον κεντρικό άξονα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και τη βασική πηγή τροφοδότησης της νεοελληνικής αυτοσυνειδησίας. Ο ελληνισμός στη Μικρά Ασία (Ιωνία, Πόντος, Καππαδοκία) και στην Ανατολική Θράκη υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια του ελληνικού έθνους. Κατοικούσαν εκεί 2.500.000 Έλληνες περίπου, οι οποίοι είχαν 2.177 σχολεία με 177.505 μαθητές και 4.596 δάσκαλοι, καθώς και 2.232 εκκλησίες» (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1978). Ένας συντάκτης της *Gazetta del Popolo* του Τουρίνου, επιστρέφοντας απ' τη Σμύρνη γράφει: «Η όψη της Σμύρνης είναι τραγική. Αν και πέρασαν 2,1/2 χρόνια απ' την τραγωδία της, τα ερείπια είναι άθικτα. Σε έκταση δύο χιλιομέτρων κατά μήκος της προκουμαίας εκτείνονται οι σκελετοί — τα φαντάσματα των σπιτιών. Και πιο πίσω βρίσκονται πολλά μίλλια δρόμων, πού πλαισιώνονται από άλλα φαντάσματα σπιτιών, σαν ένα απέραντο νεκροτομείο. Αυτή η πόλη φαντασμάτων είναι ένα τρομερό σύμβολο ολόκληρης της Τουρκίας. Εκείνο πού τραβά την προσοχή πέρα απ' όλα είναι η εξαφάνιση των Ελλήνων πού σαρώθηκαν και εκριζώθηκαν απ' την πόλη αυτή, πού ήταν η μητρόπολη τους στην Ανατολή και όπου επικρατούσαν σε όλες τις μορφές της δραστηριότητας» (Horton, 1926).

1.3. Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

Η Ανακωχή των Μουδανιών - 11 Οκτωβρίου 1922 - τερμάτισε τον ελληνοτουρκικό πόλεμο και ανέστειλε το κύμα βίας και σφαγής που επικρατούσε. Η τύχη του

¹ <https://latistor.blogspot.com/2013/10/1821-1930.html> (Ανακτήθηκε στις 12/05/2022)

Μικρασιατικού Ελληνισμού γίνεται αντικείμενο συζήτησης στις διαβουλεύσεις για την υπογραφή μιας νέας συνθήκης ειρήνης στη Λωζάνη της Ελβετίας, το Νοέμβριο του 1922. Τη Σύμβαση της Λωζάνης για την «Ανταλλαγή των Πληθυσμών» υπέγραψαν από την ελληνική πλευρά ο Ελευθέριος Βενιζέλος, εξουσιοδοτημένος από την τότε κυβέρνηση, και από την τουρκική ο Ισμέτ Πασάς, γνωστός ως Ισμέτ Ινονού. Με τη συνθήκη της Λωζάνης επισημοποιήθηκε η τουρκική κυριαρχία στη Μικρά Ασία και στην Α. Θράκη, ενώ παραχωρήθηκαν στην Τουρκία η Ίμβρος και η Τένεδος. Με τη Σύμβαση αυτή καθιερώνεται, μέσα στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου, για πρώτη φορά, η έννοια της ανταλλαγής των πληθυσμών, σύμφωνα με την οποία όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Τουρκίας έπρεπε να μετοικήσουν στην Ελλάδα και όλοι οι μουσουλμάνοι της Ελλάδας να ακολουθήσουν τον αντίστροφο δρόμο. Έτσι οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας, που επέζησαν ύστερα από τους ασταμάτητους διωγμούς μιας ολόκληρης δεκαπενταετίας, θα ξεριζωθούν υποχρεωτικά και θα έρθουν να ριζώσουν στη ελεύθερη πατρίδα.

Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του Συμφώνου της Ανταλλαγής, από την 1η Μαΐου 1923 έπρεπε να γίνει υποχρεωτική ανταλλαγή των χριστιανών Τούρκων υπηκόων με τους μουσουλμάνους ελληνικής υπηκοότητας. Στο πλαίσιο αυτό τόσο οι Έλληνες όσο και οι Τούρκοι υπήκοοι δε θα είχαν το δικαίωμα επιστροφής στους τόπους που ζούσαν χωρίς την άδεια της τουρκικής και ελληνικής κυβέρνησης αντίστοιχα. Η ανταλλαγή θα γινόταν με βάση το θρήσκευμα. Εξαιρούνταν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν μη ανταλλάξιμοι, οι Έλληνες της Ίμβρου και της Τενέδου και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης (Σίδερης, 2004).

Με τη Σύμβαση της Άγκυρας -στις 10 Ιουνίου 1930- και τη Συνθήκη Φιλίας και Ουδετερότητας ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία -στις 30 Οκτωβρίου 1930- ολοκληρώθηκε η εφαρμογή της συνθήκης. Η ανταλλαγή των πληθυσμών αναγνωρίστηκε επίσημα και οι εγκαταλελειμμένες περιουσίες που άφησαν οι άνθρωποι αυτοί περιέρχονταν νόμιμα στην απόλυτη κυριότητα των αντίστοιχων κυβερνήσεων. Η υπογραφή της Συνθήκης Φιλίας και Ουδετερότητας έφερε αντιδράσεις από τους πρόσφυγες και θεωρήθηκε σκανδαλώδης καθώς εξομοιώθηκαν σε χρηματική αξία οι περιουσίες των 400.000 Τούρκων και των 1.100.000 Ελλήνων έτσι ώστε να ισοσκελιστούν οι λογαριασμοί και να μην πληρωθεί αποζημίωση από την Τουρκία στην Ελλάδα. Ουσιαστικά η υπογραφή της Συνθήκης αυτής ήταν ένας θρίαμβος για την Τουρκία. Ταυτόχρονα, το κόστος αποκατάστασης στην Τουρκία ήταν το ένα εικοστό σε σχέση με αυτό στην Ελλάδα. Οι πρόσφυγες δεν αποζημιώθηκαν ποτέ.

Πήραν το ένα πέμπτο του ελάχιστου συνολικού ποσού αποζημίωσης (Πετρόπουλος, 1989).

Ο Κιτρομηλίδης (Αποστολοπούλου, 1980) στον πρόλογο του δεύτερου τόμου του βιβλίου «Η Έξοδος» αναφέρει: *«Η είδηση της αναγκαστικής ανταλλαγής μετά το φοβερό νέο της καταστροφής και της συντριβής των ελληνικών ελπίδων, η σπαρακτική αποδοχή της επιβεβλημένης μοίρας ως μέρους ενός αναπόδραστο πεπρωμένου, η προετοιμασία της φυγής, η σταδιακή αποσύνδεση από τον οικείο χώρο, η περισυλλογή των ιερών και των οσίων της συλλογικής ζωής, το τελευταίο χτύπημα της καμπάνας, η τελευταία λειτουργία στα ιερά των πατέρων, ο αποχαιρετισμός των συνοίκων, η πορεία προς τη θάλασσα που έβλεπαν για πρώτη φορά, η περιπέτεια της επιβίβασης και του θαλασσινού ταξιδιού, τέλος η μεγαλύτερη ακόμα περιπέτεια της γνωριμίας με τις πραγματικότητες της ελληνικής κοινωνίας-αυτό είναι το περιεχόμενο του σιωπηλού έπους της εξόδου της κεντρικής Μικρασίας».*

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει η Ειδική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών, οι «ανταλλάξιμοι» κατά τη Σύμβαση της Λωζάνης, που έφτασαν στην Ελλάδα, ανέρχονται σε 1.360.000, από τους οποίους οι 100.000 ήταν Έλληνες από τον Καύκασο και τη Βουλγαρία, ενώ οι υπόλοιποι 1.260.000 ήταν Έλληνες τουρκικών περιοχών (Ανατολική Θράκη, Κωνσταντινούπολη και Μικρασία - Πόντος). Οι αριθμοί αυτοί είναι κατά προσέγγιση, επειδή οι δυσκολίες για την εξασφάλιση της στατιστικής ακρίβειας είναι πολύ μεγάλες (ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, 1926).

«Αυτός και μόνο ο όρος «Ανταλλαγή πληθυσμών» κρίθηκε έξοργιστικός: ανταλλάσσει κανείς πράγματα, όχι ανθρώπους. Μέ τις σημερινές οίκουμενικές και ευρωπαϊκές αντιλήψεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και για την «ελεύθερη διακίνηση προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων», τέτοιες μέθοδοι που άγνοούν το ανθρώπινο στοιχείο δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν παρά βάρβαρες» αναφέρει ο Γεώργιος Κ. Τενεκίδης (1980) στο πρόλογο του βιβλίου «Η ΕΞΟΔΟΣ» του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Η Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών για την αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, χρησιμοποίησε τον όρο «Έξοδος» αναφερόμενη στο ξεριζωμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας (ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, 1926).

Το κορύφωμα όμως της αντίθεσης κατά της υποχρεωτικής ανταλλαγής, δηλαδή του οριστικού εκπατρισμού της μικρασιατικής και θρακικής ομογένειας, εκφράζεται σε ψήφισμα που εγκρίθηκε από τον προσφυγικό λαό των Αθηνών στην Ομόνοια, σε

συλλαλητήριο τον Ιανουάριο του 1923²: «“Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Εύξεινου Πόντου... θεωρούν ότι η Ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας που ανέρχονται σε ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες απέναντι σε τριακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνους της Ελλάδας ... πλήττει καίρια την παγκόσμια συνείδηση και την παγκόσμια ηθική ... ότι είναι αντίθετη προς τα ιερότερα δικαιώματα του ανθρώπου, της ελευθερίας και ιδιοκτησίας· ότι το σύστημα της Ανταλλαγής αποτελεί νέα και κεκαλυμμένη μορφή αναγκαστικού εκπατρισμού και αναγκαστικής απαλλοτριώσης που κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να θέσει σε εφαρμογή παρά τη θέληση των πληθυσμών. Ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικρασίας, αυτόχθονες από πανάρχαιους χρόνους στη γη που κατοικούσαν και πάνω στην οποία τα δικαιώματά τους είναι αναπαλλοτριώτα και απαράγραπτα, δεν μετανάστευσαν με τη θέλησή τους αλλά εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους αντιμετωπίζοντας το φάσμα της σφαγής ... Οι αλύτρωτοι Έλληνες συναγμένοι εδώ και σε άλλες πόλεις και νησιά της Ελλάδας αποφασίζουν και ψηφίζουν ομόφωνα να αξιώσουν τη δυνατότητα να παλιννοστήσουν στις πατρίδες τους κάτω από ουσιαστικές συνθήκες εγγύησης που θα καταστήσουν αυτήν την παλιννόστηση πραγματοποιήσιμη ... Σε αντίθετη περίπτωση καταγγέλλουν την αδικία που τους γίνεται, σαν μία προσβολή δίχως προηγούμενο κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού» (Τενεκίδης, 1980).

Όπως αναφέρει ο Τενεκίδης (1980) στον πρόλογο του βιβλίου «Η Έξοδος» μεγάλο πλήγμα κατά του προσφυγικού κόσμου αποτέλεσε «η οριστικοποίηση και θεσμοποίηση των τετελεσμένων γεγονότων του ξεριζωμού με το μέθοδο της Ανταλλαγής των πληθυσμών. Η Σύμβαση της Λωζάννης της 30ης Ιανουαρίου 1923 θεωρήθηκε από τη μεγάλη μάζα των προσφύγων κείμενο αμαρτωλό που αφαίρεσε από τους ανταλλαξιμους το αναπαλλοτριώτο δικαίωμα της κυριότητας και – το σπουδαιότερο – την ελπίδα να επανεγκατασταθούν στην πατρική γη, αφού κατά τη Σύμβαση κανείς - ανταλλάξιμος δεν θα είχε το δικαίωμα να επανέλθει στη χώρα της καταγωγής του χωρίς την άδεια των κυβερνήσεων Τουρκίας και Ελλάδας αντιστοίχως. [...] Στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, οι περισσότερες αντιπροσωπείες δεν edίστασαν να καταδικάσουν το προτεινόμενο μέτρο της Ανταλλαγής». Την αντίθεση του διεθνούς τύπου εξέφρασε με ιδιαίτερη γλαφυρότητα ο Άγγλος Υπουργός των Εξωτερικών και αντιπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης λόρδος Κιέρζον (Curzon).

² Το αρχικό κείμενο του ψηφίσματος διατυπώθηκε στα γαλλικά για να σταλεί στο εξωτερικό, στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρχηγό της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στις άλλες Αντιπροσωπείες στη Συνδιάσκεψη της Λοζάνης αλλά και στο διεθνή τύπο, όπου εξασφαλίστηκε ευρύτατη δημοσιότητα.

«Αρκεί, τόνισε, να διεξέλθει κανείς τον τύπο για να αντιληφθεί την έκταση αυτού του αισθήματος δυσαρέσκειας που ακολούθησε την απόφαση του αναγκαστικού και αμοιβαίου ξεριζωμού».

Το καθολικό αίτημα των Ελλήνων για παλινόστηση δεν εξετάστηκε, ενώ ποτέ δεν ενημερώθηκαν οι ξεριζωμένοι Έλληνες για τους πραγματικούς λόγους. *«Η γενιά της Εξόδου έμεινε με την πικρή αίσθηση ότι περιφρονήθηκε ως σύνολο ανθρωπίνων υπάρξεων με βούληση και αξιοπρέπεια ότι τα διεθνή και κρατικά κέντρα αποφάσεων προσδιόρισαν την τύχη τους ερήμην αυτών»* (Τενεκίδης, 1980).

Η Μαρία Ράλλη-Υδραίου (1993) περιγράφει τη μεγάλη κοσμοχαλασιά *«Τότε, στο μοιραίο έτος 1922, που ο κόσμος της Μικράς Ασίας και της κυρίως Ελλάδας έχασε την ισορροπία του κι έγινε ο μεγάλος χαλασμός, τότε που ήρθε η συντέλεια του κόσμου κι έχασε το παιδί τη μάνα του κι η μάνα το παιδί της, αθώοι άνθρωποι μπλέχτηκαν στα μαύρα ρεύματα της προσφυγιάς και της ανταλλαγής των πληθυσμών...Κλάμα, θρήνος παντού, καταστροφή, αίμα, θάνατος, σκοτάδι[...]. Γιατί ξεριζώθηκε ο Ελληνισμός, γιατί ξεσπιτώθηκαν χιλιάδες και χιλιάδες άνθρωποι κι από τις δύο πλευρές; Τι έφταιγαν τα γυναικόπαιδα κι οι γέροντες; Ποιος τους έβαλε ν' αλληλοσπαραχθούν; Ποιος τους πέταξε σαν σκουπίδια από τα μέρη τους σε μια άλλη γωνία της γης τόσο ασυνείδητα, με τόσο ελαφριά καρδιά»*

Και συνεχίζει περιγράφοντας το δράμα των Τούρκων που έμεναν στα νησιά και την Κεντρική Ελλάδα *«Με κλάματα αποχωριζόντουσαν τα υπάρχοντά τους και τα σπίτια τους, τον τόπο που μεγάλωσαν, παίρνοντας μόνο μαζί τους μια χούφτα χώμα φυλαχτό και για ενθύμιο από τη γη τους που πια έχαναν για πάντα. Πόσο οδυνηρές είναι αυτές οι μεγάλες μετακινήσεις των ανθρώπων που δε φταίνε σε τίποτα γι' αυτές τις τόσο χρονοβόρες και ψυχοβόρες αλλαγές. Και το πιο τραγικό[...] το μοιρολόι των Τούρκικων οικογενειών που έφευγαν από εκεί αναγκαστικά λόγω της ανταλλαγής, με θλίψη στην καρδιά και μιλώντας Ελληνικά φώναζαν πώς θα μιλούσαν τα Τούρκικα εκεί που θα πήγαιναν αφού δεν τα ήξεραν[...] Και από την άλλη, δεν ξεχνάει τη δική τους απομόνωση από τους Έλληνες της κυρίως Ελλάδας που τους έβλεπαν σα μiasμένους γιατί είχαν έρθει από την Τουρκία και μιλούσαν τα Τούρκικα»* (Ράλλη – Υδραίου, 1993).

1.4. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

Τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς περιγράφονται ως τα χρόνια των ταπεινών και καταφρονημένων. Την εξαθλίωση και τον πόνο για τις χαμένες πατρίδες συμπλήρωνε

η δυσπιστία, ίσως και μια αντίθεση του γηγενούς στοιχείου, που έχει την προϊστορία της στην Ελλάδα (Βακαλόπουλος, 1939). Υπήρχε ο φόβος μήπως η μάζα του ενάμισυ εκατομμυρίου ξεριζωμένων και εξαθλιωμένων ανθρώπων από την Μικρά Ασία που εισέρρευσε απότομα σε μία χώρα έξι εκατομμυρίων κατοίκων προκαλέσει κοινωνικά προβλήματα.

Μετά την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα και την προσωρινή εγκατάστασή τους στα πρόχειρα καταλύματα που στήθηκαν από το ελληνικό κράτος για την στέγασή τους, δόθηκε προτεραιότητα στην εγκατάστασή τους στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη για τους ακόλουθους λόγους: 1. η χρησιμοποίηση των μουσουλμανικών κτημάτων και των κτημάτων των Βουλγάρων μεταναστών - στα πλαίσια της συνθήκης του Νειγύ - θα καθιστούσε τους πρόσφυγες σε σύντομο χρονικό διάστημα αυτόρχεις και θα συντελούσε στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής 2. με τον εποικισμό των παραμεθορίων περιοχών θα καλυπτόταν το δημογραφικό κενό που είχε δημιουργηθεί με την αναχώρηση των Μουσουλμάνων και των Βουλγάρων καθώς και με τις απώλειες που προκάλεσαν οι συνεχείς πόλεμοι (1912-1922).

Στο βιβλίο «ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ - Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου» ο Κώστας Κατσάπης (2003) αποτυπώνει αναλυτικά την κατάσταση υγείας των προσφύγων καθώς και τις συνθήκες διαβίωσης: *«Άνθρωποι καταβεβλημένοι σωματικά και ψυχικά, οι πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα στοιβαγμένοι κατά εκατοντάδες μέσα στα καράβια που τους μετέφεραν. Οι μολυσματικές ασθένειες κυριολεκτικά τους θέριζαν, ενώ η σωματική ταλαιπωρία επιδείνωνε διαρκώς την κατάστασή τους. Όταν έφτασαν στην Ελλάδα, οι περισσότεροι από αυτούς παρουσίαζαν την εικόνα...πτωμάτων.[...] Ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα για τους πρόσφυγες ήταν η ύδρευση. Το διαθέσιμο στους πρόσφυγες νερό ήταν σχεδόν πάντοτε μολυσμένο και αποτελούσε τον ιδανικό καταλύτη για την εκδήλωση και τη μετάδοση επιδημικών ασθενειών, όπως οι δυσεντερίες και ο τύφος.[...] Ο εξανθηματικός τύφος ήταν η πρώτη δοκιμασία στην οποία υποβλήθηκαν όσοι κατάφεραν να επιβιώσουν από το πλήθος των ασθενειών που ενδημούσαν στα μικρασιατικά παράλια και στα καράβια που τους μετέφεραν στην Ελλάδα.[...] Στους αγροτικούς πληθυσμούς τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα, με μεγαλύτερη πληγή εκεί την ελονοσία. Το δεύτερο εξάμηνο του 1923, με βάση επίσημες στατιστικές, στους 100 θανάτους προσφύγων που διαπιστώθηκαν στη Μακεδονία οι 70 οφείλονταν στην ασθένεια αυτή.[...] Το ισοζύγιο γεννήσεων και θανάτων αποτελούσε ένα στατιστικό σοκ για τους υγειονομολόγους, καθώς σε καθεμία γέννηση αντιστοιχούσαν τρεις θάνατοι προσφύγων. Σε ορισμένα χωριά της Μακεδονίας*

δεν υπήρχαν γεννήσεις παιδιών για πάνω από ένα χρόνο. Η ουσιστική παράμετρος που διαμόρφωνε την αρνητική αυτή αναλογία δεν ήταν μονάχα η αυξημένη θνησιμότητα των προσφύγων, αλλά κυρίως το γεγονός ότι οι κακουχίες και τα βάσανα, ιδίως του πρώτου καιρού, οδηγούσαν σε χιλιάδες πρόωρους τοκετούς και αποβολές.[...] η διατροφή των προσφύγων ήταν πολύ κάτω από τα ελάχιστα όρια που απαιτούνταν για να ανταπεξέλθει ο οργανισμός τους στις δυσκολίες της καθημερινής ζωής.[...] η σκληρή εργασία τους, συνήθως κάτω από εξαιρετικά ανθυγιεινές συνθήκες έθετε σε μία ακόμη δοκιμασία την ήδη κλονισμένη υγεία τους.[...] σε έζαρση βρισκόταν η παιδική εργασία, την οποία είχε απογειώσει αριθμητικά η είσοδος των προσφύγων στην αγορά εργασίας. Η παρουσία παιδιών κάτω των 10 ετών σε εργοστάσια δεν ήταν κάτι το ασυνήθιστο.[...] Πολύ χειρότερου επιπέδου ήταν οι συνθήκες στέγασης...[...] Χιλιάδες αυτοσχέδια σπίτια-τρώγλες, ανήλιαγα και χωρίς εξαερισμό στέγαζαν προσφυγικές οικογένειες για δεκαετίες ολόκληρες.[...] Σημαντικότερα ήταν εκείνα τα προβλήματα που είχαν να κάνουν με την απουσία απαραίτητων για τη δημόσια υγεία υποδομών, όπως της ύδρευσης και της αποχέτευσης, η έλλειψη των οποίων δημιουργούσε ιδανικές συνθήκες για την εμφάνιση και την εξάπλωση λοιμωδών ασθενειών».

1.5. Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

Την εποχή εκείνη η Μικρά Ασία ήταν μια περιοχή με ευρεία εθνογλωσσική, θρησκευτική και πολιτισμική ποικιλία. Οι πληθυσμοί που διεκδικήθηκαν από το ελληνικό κράτος κατά το 19^ο και τον 20^ο αιώνα δεν οριοθετούνταν με ακρίβεια, ωστόσο, ήταν μέρος ευρύτερων πληθυσμιακών συνόλων με θρησκευτική αναφορά. Η ορθόδοξη θρησκευτική κοινότητα συστέγαζε μια εντυπωσιακή πολιτισμική και γλωσσική πολυμορφία. Οι Καραμανλήδες της Μικράς Ασίας και γενικότερα οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι, μαζί με τους Σλαβόφωνους της Μακεδονίας και τους Αραβόφωνους της Κιλικίας και της Συρίας διεκδικήθηκαν ως ελληνικοί (Εξερτζόγλου, 2011).

Με την κατάκτηση της Μ. Ασίας από τους Τούρκους απαγορεύτηκε και η χρήση της ελληνικής γλώσσας. Ο κατακτητής, στην επιθυμία του να διαλύσει τον Ελληνισμό της Μ. Ασίας και να τον κάνει ανίκανο ν' αναβιώσει μελλοντικά, ζήτησε ωμά, χωρίς περιστροφές, να παύσουν οι Ελληνορθόδοξοι να μιλούν την εθνική τους γλώσσα. «Οι δε παραβάται της διαταγής αυτής υφίσταντο τήν στέρησιν της ομιλίας μέ τήν κοπήν της γλώσσης των» (Εφραιμίδης, 1960). Οι Έλληνες της Μ. Ασίας

αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη χρήση της τούρκικης γλώσσας με ελληνικούς χαρακτήρες.

Η γραφή που προέκυψε από τη σύζευξη της ελληνικής με την αραβική γλώσσα των Τούρκων ονομάστηκε «καραμανλήδεια». Λόγω των εξισλαμισμών που σημειώνονταν ως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα στη Μικρά Ασία, μεγάλο μέρος των Ελλήνων λησμόνησαν τη μητρική τους γλώσσα και χρησιμοποιούσαν την Τουρκική, αλλά μόνο ένας περιορισμένος αριθμός Ελλήνων που βρισκόταν σε περιοχές μακριά από τα παράλια και από μεγάλα αστικά κέντρα αφομοιώθηκε γλωσσικά από τον κατακτητή.

Η «καραμανλήδειος γραφή» αναγνωρίστηκε και από το τουρκικό κράτος. «Καραμανλήδες» ονόμαζαν τους τουρκόφωνους χριστιανούς ορθόδοξους (Rum) που κατοικούσαν στη Μικρά Ασία, συγκεκριμένα στην Καραμανία (ονομάστηκε από το τουρκικό Μπεηλίκι των Καραμανιδών, στην περιοχή της αρχαίας Κιλικίας) και την Καππαδοκία. Το πρώτο γνωστό караμανλήδικο κείμενο ανάγεται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ενώ το τελευταίο έντυπο τυπώθηκε το 1921. Τυπώνονταν σε τυπογραφεία της Κωνσταντινούπολης, της Αθήνας, της Βενετίας, της Σμύρνης κ.ά. Πολύ σημαντικό ρόλο στη διάδοση της караμανλήδικης γραφής έπαιξε ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης ο οποίος το 1851 άρχισε να εκδίδει στην Κωνσταντινούπολη την εφημερίδα Ανατολή σε караμανλήδικη γραφή. Όπως αναφέρει ο Σάββας Εφραιμίδης (1960), οι δύο εφημερίδες «Ανατολή» και «Μ. Ασία» που εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη, είχαν τις δύο σελίδες σε караμανλήδικη γλώσσα και τις άλλες δύο στην ελληνική.

Η Μαρία Ράλλη-Υδραίου (1993) αναφορικά με το θέμα της γλώσσας γράφει: *«Επικοινωνούσαμε με την Τουρκική γλώσσα αλλά όταν αλληλογραφούσαμε χρησιμοποιούσαμε την караμανλήδικη γραφή, δηλαδή, την τουρκική γλώσσα με ελληνικά γράμματα. Στην Εκκλησία, η λειτουργία γινόταν στα ελληνικά. Για τις αγράμματες γριές ο παπάς εξηγούσε το ευαγγέλιο στα Τούρκικα. Στα σπίτια μας υπήρχαν θρησκευτικά βιβλία και άλλα αναγνώσματα στην караμανλήδικη γραφή».*

1.6. Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΓΗΓΕΝΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Η «ελληνικότητα» των προσφύγων αμφισβητήθηκε, παρά το γεγονός ότι ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι, καθώς υπήρχε διαφορά νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας μεταξύ προσφύγων και γηγενών. Αυτές οι μικρές ή μεγάλες ιδιαιτερότητες που περιείχε η κουλτούρα τους, από τη γλώσσα μέχρι τα έθιμα και τη νοοτροπία τους, προέβαλλε μια

διαφορετικότητα που θεωρήθηκε από τους ντόπιους σε πολλές περιπτώσεις απειλή για την πολιτισμική τους «καθαρότητα»³.

Ο Henry Morgenthau, ο πρώτος πρόεδρος της ΕΑΠ, στο βιβλίο του με τίτλο «Η αποστολή μου στην Αθήνα. Το έπος της εγκατάστασης», αναφέρει ότι «*παρά τη γενναιόδωρη βοήθεια που πρόσφεραν οι ιθαγενείς Έλληνες στους Μικρασιάτες αδελφούς τους, ήταν φυσικό να φαίνεται αρχικά ότι αυτή η εξαθλιωμένη ορδή δε θα ήταν τίποτε άλλο από ευθύνη και βάρος*» (Morgenthau, 1994). Οι συνεχείς εντάσεις και οι εκνευρισμοί οδήγησαν σε πολλές περιπτώσεις στο μίσος. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 1933 υπήρξε η απαίτηση «*να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν κίτρινα περιβραχιόνια για να τους διακρίνουν και να τους αποφεύγουν οι Έλληνες*» (Mavrogordatos, 1983).

Οι πρόσφυγες αποτελούσαν για τους γηγενείς μια πληθυσμιακή ομάδα με πολλά αρνητικά χαρακτηριστικά. Ο όρος «πρόσφυγας» έφερε και τότε ξεκάθαρα υποτιμητικό βάρος. Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούσαν οι γηγενείς για να χαρακτηρίσουν τους πρόσφυγες σχετιζόταν με τον τόπο καταγωγής τους: ρωμιόσποροι, γκιαούρηδες, τουρκόσποροι, τουρκομερίτες, ξενομερίτες, ογλούδες (λόγω των καταλήξεων των ονομάτων τους), γιαουρτοβαφτισμένοι, αούτηδες. Κάποιες μανάδες απειλούσαν τα παιδιά τους «*κάτσε καλά γιατί θα σε δώσω στον πρόσφυγα*». Τους αποκαλούσαν ακόμα «*άπιστους*», «*μαζώματα*», «*ακρίδες*», «*βενιζελόμουτρα*», «*πρόσφυγες*», επειδή στην αρχή ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί μαζί στο ίδιο μέρος και έμοιαζαν με τα σμήνη των σφιγγών (Σιδέρης, 2004).

Η απομόνωση τους στις παρυφές των πόλεων, σε συνοικισμούς που κατοικούνταν αποκλειστικά από τους πρόσφυγες, είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη επαφής με τους γηγενείς, ενώ τα συναισθήματά τους συνδέονταν συχνά με την εχθρότητα και την καχυποψία. Οι γηγενείς αναφέρονταν συχνά στο ήθος των αστών προσφύγων, στη διάθεσή τους για διασκέδαση και στην κοσμοπολίτικη συμπεριφορά τους, ενώ οι πρόσφυγες από την άλλη μιλούσαν για το χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των ντόπιων⁴.

Για τους πρόσφυγες, οι ντόπιοι ήταν άνθρωποι αφιλόξενοι, χωρίς αισθήματα αλληλεγγύης, ακόμη και σε σχέση και τους Μουσουλμάνους (Κατσάπης, 2003).

³ <http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3665> (Ανακτήθηκε στις 15/04/2022)

⁴ <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/mythoi-kai-alitheies-gia-toys-prosfyges-toy-1922> (Ανακτήθηκε στις 28/02/2022)

Επίσης, τους θεωρούσαν άξεστους, απολίτιστους, χωρίς στοιχειώδεις τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς και με άγνοια για τη λειτουργία του χρήματος (Κατσάπης, 2011).

Κύρια χαρακτηριστικά των προσφύγων θεωρήθηκαν η ανωτερότητα της ηθικής τους, της ευφυΐας και της εργατικότητάς τους. Η εργατικότητα του πρόσφυγα προβαλλόταν σε αντιπαραβολή με τη ραθυμία που υποτίθεται ότι χαρακτήριζε τον ντόπιο εργάτη⁵. Τα στοιχεία αυτά, ανάμεσα στα οποία η θρησκευτικότητα είχε πρωτεύοντα ρόλο, αποτελούσαν κομμάτια για τη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας των προσφύγων (Κατσάπης, 2011)

1.7. ΤΟ ΑΪΒΑΛΙ

Το Αϊβαλί -από την τούρκικη λέξη «αϊβά» που σημαίνει κυδώνι- γνωστό και ως Κυδωνίες, είναι πόλη της Τουρκίας. Βρίσκεται στην επαρχία Μπαλικεσίρ. Απέχει 20 χλμ. από τη Λέσβο. Περβάλλεται στα δυτικά από τα Μοσχονήσια που προφυλάσσουν τον όρμο και παρέχουν ασφάλεια στο λιμάνι του. Με πρωτεύουσα τη Σμύρνη και επίκεντρα τις παράλιες πόλεις της δυτικής Μικρασίας το τμήμα αυτό του ελληνισμού γνώρισε κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα μεγάλη ακμή, που η ανάμνησή της έθρεψε το νόστο και το μύθο μετά την καταστροφή (Τενεκίδης, 1980).

Η μεγάλη οικονομική ακμή και η πολιτιστική πρόοδος του Αϊβαλιού τοποθετείται χρονικά μετά το 1773 και αποδίδεται στα προνόμια που παραχωρήθηκαν τότε στους χριστιανούς κατοίκους της πόλης με ειδικό φερμάνι του Σουλτάνου Σελίμ Γ'. Το Αϊβαλί υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά κέντρα του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, το δεύτερο μετά τη Σμύρνη. Ήταν μεγάλο εμπορικό κέντρο, λόγω του λιμένα, είχε ανθρώπινη παρουσία από το 1500 π.Χ.. Οι πρώτοι οικιστές ήρθαν από τα γειτονικά παράλια της Λέσβου στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τις επιδρομές των πειρατών όπου και ίδρυσαν οικισμούς στην παραλία, στις θέσεις Χόνδραμμο και Καμπύλη Άκρα. Το Αϊβαλί εξελίχθηκε γρήγορα σε ένα μεγάλης σημασίας εμπορικό κόμβο, στο τρίγωνο Σμύρνη - Αϊβαλί - Χίος, που εξυπηρετούσε τα πλοία που έβγαιναν στο Αιγαίο.

Οι κάτοικοί του, μόνο Έλληνες, το 1922 ήταν 30.000. Ήταν έποικοι από την Πελοπόννησο, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, τη Λέσβο και άλλες ελληνικές περιοχές. Η μεγάλη φήμη της πόλης των Κυδωνίων εκτός από την οικονομική δραστηριότητα και

⁵ <http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3665> (Ανακτήθηκε στις 15/04/2022)

την πρόοδο των κατοίκων της οφειλόταν στην Ακαδημία, που ήταν σχολή υψηλής στάθμης στην οποία δίδαξαν εξάιρετοι δάσκαλοι.

Οι Κυδωνίες ήταν έδρα Καζά -σύμφωνα με την τουρκική διοίκηση. Ως κέντρο οικονομικό και πολιτιστικό περιλάμβανε έναν αριθμό κωμοπόλεων και χωριών. Εκκλησιαστικά ήταν μέχρι το 1908 επισκοπή και μετά ανακηρύχθηκε χωριστή Μητρόπολη. Τελευταίος μητροπολίτης Κυδωνιών και Μοσχονησίων ήταν ο γρηγόριος ο οποίος βίωσε μαρτυρικό θάνατο τις κρίσιμες ώρες της καταστροφής.

Το 1922 το σύνολο των Ελλήνων εκδιώχθηκε και στη θέση τους ήρθαν μουσουλμάνοι, κυρίως από την Κρήτη, στα πλαίσια της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών. Ο Ηλίας Βενέζης (2011) στο βιβλίο του «Μικρασία, χαίρε» αναφέρει: *Ύστερα βγήκε ή φοβερή διαταγή: «Νὰ παρουσιασθοῦν ὅλοι οἱ ἄνδρες ἀπὸ 18-45 χρονῶν». Τους μάζεψαν «ἔτσι, ὅλον τὸν ἀνθὸ τοῦ πληθυσμοῦ, χιλιάδες, τοὺς δέσαν, τοὺς μεταφέρανε ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τοὺς σκότωσαν στὰ μεταλλεῖα τοῦ Φρένελι καὶ στὶς χαράδρες. [...] εἶχαν ἐξαιρέσει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὁμαδικὴ στρατολογία καὶ σφαγὴ τὰ σινάφια: τοὺς ἐπαγγελματίες, τοὺς φουρναραῖους, τοὺς χτίστες, τοὺς μαραγκοὺς. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας τοὺς κάλεσε ὅλους νὰ παρουσιαστοῦνε. Τοὺς πῆγαν σ' ἓνα λόφο λεγόμενο «Μπογιὰ» καὶ τοὺς σκότωσαν μὲ τσεκούρια. Ἐνας μόνον γλύτωσε καὶ εἶπε τὸ τί ἔγινε. Τέλος, πιάσαν τὸν Δεσπότη καὶ τοὺς παπάδες. Ὑστερα ἀπὸ τέσσερις μέρες φυλακὴ καὶ βασανιστήρια, τοὺς σηκώσανε καὶ τοὺς ὀδήγησαν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη. Τοὺς συνοδεύανε στρατιῶτες καὶ τσέτες ὀπλισμένοι. Τοὺς γυμνώσανε, τοὺς δέρνανε, τοὺς βιάζανε νὰ περπατοῦν ζυπόλυτοι. [...] Σὰν πέρασε λίγη ὥρα, ἀκούσανε πίσω τους ντουφεκιές. Τὸ ἀπόσπασμα ἐνώθηκε μαζί τους ἀργότερα. Ἐνας Τοῦρκος τοῦ ἀποσπάσματος εἶπε:—«Τὸν Δεσπότη τὸν θάψαμε ζωντανό. Οἱ ντουφεκιές ἦταν γιὰ τοὺς ἄλλους.»*

1.8. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΑΪΒΑΛΙ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ

Ο Βλάσης Αγτζίδης στο άρθρο του με τίτλο «*Από τον πρώτο διωγμό, στις εκκαθαρίσεις του Κεμάλ*» γράφει πως η Λέσβος, όπως και τα υπόλοιπα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου είχαν διαρκή επαφή με τις πόλεις που βρίσκονταν στην απέναντι μεριά και έγιναν δέκτες του μεγάλου κύματος των προσφύγων. Ήδη από τον πρώτο διωγμό (1914-1918), χιλιάδες ήταν οι πρόσφυγες κατέφτασαν στο νησί, κυρίως από τις περιοχές του Αϊβαλιού, των Μοσχονησίων, της Περγάμου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «*Η εθνική εκκαθάριση του Σεπτέμβρη του 1922, που θα κάνουν τα στρατεύματα του νικητή Μουσταφά Κεμάλ, θα είναι πολύ οδυνηρή για τις απέναντι από τη Μυτιλήνη*

ακτές. Οσοι δεν πρόλαβαν να φύγουν θα υποστούν απίστευτους εξευτελισμούς και ταπεινώσεις. Οι πρόσφυγες που θα καταφέρουν να σωθούν θα φτάσουν ράκη στις ελεύθερες ελληνικές περιοχές. Δυστυχώς θα υποστούν και στη Μυτιλήνη την ομοεθνή βία, παρ' ότι ο χώρος ήταν φιλελεύθερος βενιζελικός και οι κάτοικοι συγγενείς φυλετικά με τους πρόσφυγες. [...] Θα βιώσουν τραυματικά την περιθωριοποίηση, την περιφρόνηση και την οικονομική εκμετάλλευση, κυρίως μέσα από τη λειψή αποκατάσταση και την προσπάθεια καταπάτησης της Ανταλλάξιμης Περιουσίας»⁶.

Στο άρθρο του με τίτλο «Οι πρόσφυγες άλλαξαν την όψη της Μυτιλήνης» ο Παναγιώτης Παρασκευαΐδης αναφέρει πως στο Β' Διωγμό (1922-23) το φαινόμενο των καθημερινών θανάτων των προσφύγων συνεχίστηκε σε μικρότερο ποσοστό. Η Πολιτεία και η κοινωνία λάμβαναν μέτρα ανακούφισης για τους 55 χιλιάδες ανθρώπους, που κατέφτασαν στη Λέσβο διωγμένοι απ' τις πατρίδες τους στη Μικρά Ασία. Περιγράφει με γλαφυρό ύφος την κατάσταση που βιώνουν μετά την άφιξή τους στο νησί: «Για να μπορούν να καπνίζουν και των φτωχών οι καμινάδες ή να 'χουν ένα πιάτο φαΐ οι χιλιάδες πρόσφυγες, που για μήνες έμεναν σε σκηνές, παράγκες, τσαρντάκες, αποθήκες, στα αμπάρια ακόμα των ελαιοτριβείων, οπουδήποτε μπορούσε η δυστυχία κι ανημποριά τους να παραγκιάσει, χρειάστηκε σύντομη προσπάθεια απ' τους ίδιους τους πρόσφυγες, τις κρατικές υπηρεσίες και τη Φιλανθρωπία»⁷.

Αναφορικά με τις συνθήκες διαμονής τους - και την επαγγελματική δραστηριότητα των προσφύγων εστιάζει στα παρακάτω: «Χρόνο με τον χρόνο οι πρόσφυγες στεγάζονταν ανθρωπινότερα, τρέφονταν καλύτερα, έβρισκαν δουλειά και εντάσσονταν ομαλά και δημιουργικά στην κοινωνία της Μυτιλήνης και των χωριών της Λέσβου. Μέσα σε 5 χρόνια απ' τη Μικρασιατική τραγωδία είχαν χτιστεί στη Μυτιλήνη 2-3 προσφυγικοί συνοικισμοί, πάνω απ' την Επάνω Σκάλα, στη Λαγκάδα και στη Χρυσομαλλούσα κι άλλοι σε χωριά, στη Σκάλα Λουτρών, στη Σκάλα Καλλονής, στην Αρίσβη και αλλού. [...] οι πρόσφυγες της Μυτιλήνης αφομοιώθηκαν απ' τον εργασιακό και κοινωνικό περίγυρο και μάλιστα διακρίθηκαν μέσα σ' αυτόν, ώστε στη 10ετία του 1950 να δεσπάζουν μέσα στην αγορά και την εμπορική επιχειρηματικότητα της Λέσβου. Πασίγνωστα ήταν τα ονόματα Σουβατζόγλου, Τζιβόγλου, Τρύφων, Σαλατέλλη κ.λπ.»

⁶ «Από τον πρώτο διωγμό, στις εκκαθαρίσεις του Κεμάλ», <https://kars1918.wordpress.com/2015/06/17/lesvos-2/> (Ανακτήθηκε στις 17/03/2022)

⁷ «Οι πρόσφυγες άλλαξαν την όψη της Μυτιλήνης», <https://kars1918.wordpress.com/2015/06/17/lesvos-2/> (Ανακτήθηκε στις 17/03/2022)

Γι' αυτόν τον πρώτο διωγμό ο Στρατής Ανδριώτης, απ' τους Πύργους Λέσβου, γράφει: «Οι Αϊβαλιώτες, όσοι δεν αιχμαλωτίστηκαν, έπαιρναν το δρόμο της προσφυγιάς, γιατί ήξεραν ότι οι Τούρκοι θα επιστράτευαν βίαια όλους τους ραγιαδες Έλληνες, που ήταν υποχρεωμένοι να καταταγούν στο στρατό τους και θα τους χρησιμοποιούσαν ως σκλάβους κάτω από άθλιες και δυσχερείς συνθήκες... Έτσι, μάζεψαν τις οικογένειές τους και διέφυγαν, περνώντας στο αντικρινό νησί της Μυτιλήνης, που είχε ήδη απελευθερωθεί. Επιβιβάστηκαν αιφνιδιαστικά σε καΐκια, έχοντας ελάχιστο χρόνο για να πάρουν μαζί τους ό,τι μπορούσαν, και βάζανε πλώρη για το αδελφό νησί της Αιολίδας, τη Λέσβο, αφήνοντας πίσω τους τα σπίτια, τις δουλειές και τις ψυχές τους καταρρακωμένες [...] Εγκαταλείποντας ό,τι είχαν αγαπήσει, πορευόμενοι σ' έναν άγνωστο τόπο, αισθανόμενοι τυχεροί που ζούσαν κοντά στη θάλασσα και απέναντί τους ήταν το νησί, γιατί πολλοί Έλληνες, που ζούσαν στα ενδότερα της Μικρασίας, αιχμαλωτίστηκαν και υποχρεώθηκαν απ' τους Τούρκους σε εξοντωτικές πορείες προς τα βάθη της Ανατολής, πεθαίνοντας στο δρόμο απ' την πείνα, τις κακουχίες, τους βιασμούς, τους τουφεκισμούς και τις σφαγές»⁸.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που βρίσκουμε καταγεγραμμένες στον τόμο Α' «Η Έξοδος» του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, ιδρυτές του οποίου ήταν ο Οκτάβιος και η Μέλπω Μερλιέ, η πορεία των προσφύγων από το Αϊβαλί προς την Ελλάδα, οι συνθήκες της εγκατάλειψης των εστιών τους και τα συναισθήματά τους για την εκδίωξη τους από εκεί χαρακτηρίστηκαν γενικά από ομοιομορφία. Στην παρούσα εργασία, έμφαση δόθηκε στις μαρτυρίες των κατοίκων της περιφέρειας των Κυδωνίων, καθώς από εκεί καταγόταν ο συγγραφέας Ηλίας Βενέζης. Ενδεικτικά παρατίθενται παρακάτω αποσπάσματα από την μαρτυρία του Αριστεΐδη Χιωτόπουλου από το Αϊβαλί.

«Την 21η Αυγούστου του 1922 διασκεδάσαμε στο δάσος της Μονής του Αγίου Νικολάου. [...] Σε μια στιγμή ήρθε εκεί αλαφιασμένος ο πατριώτης μας ο Χριστοδούλου και μας είπε: «Τι γλεντάτε; Έσπασε το μέτωπο!»[...] Όσο περνούσαν οι μέρες τόσο και πιο χειρότερα τα μαθαίναμε. Εκείνοι που είχαν πολλά χρήματα ή δικά τους πλεούμενα, φεύγαν. Οι πολιτικές και οι στρατιωτικές αρχές ετοιμάζονταν να φύγουν. Και το πιο χειρότερο ήταν, όταν ήρθε ο ελληνικός στρατός από το Μπαλούκεσερ με τον Πρωτοσύγγελο: φεύγαν με τα καράβια όσο μπορούσαν πιο γρήγορα αφήνοντας ό,τι σέρναν μαζί τους, ζώα και λογής-λογής αποσκευές, στην παραλία μας. Η απελπισία μας τότε δεν είχε όριο». «[...] ο νέος στρατιωτικός διοικητής έβγαλε διαταγή να μαζεψτούνε

⁸ <https://mikrasiatis.gr/oi-prosfyges-tis-lesvou-apo-ton-pto-diogmo-stis-ekathariseis-tou-kemal/> (Ανακτήθηκε στις 17/04/2022)

από δεκαεπτά χρονώ ως σαράντα πέντε οι άνδρες, να τους στείλουν στο εσωτερικό για να ξαναφτιάξουν τα όσα χάλασαν οι Έλληνες που φεύγαν. Κάθε μέρα και μία συνοικία έπαιρνε τη διαταγή. Αυτό έγινε αφορμή να ξεριζωθούν τρεις χιιάδες νέοι από το Αϊβαλί. Πάρα πολύ λίγοι κατάφεραν να σωθούν». [...] «Στο μεταξύ έρχονταν ατιμόπλοια από τη Μυτιλήνη ελληνικά με αμερικανική σημαία για να πάρουν τα γυναικόπαιδα και όσους άνδρες είχαν μείνει. Οι Τούρκοι τους άφηναν να πάρουν μοναχά ό,τι μπορούαν να κρατήσουν στα χέρια τους. Πριν μπαρκάρουν, τους γύμωναν και τους ψάχναν έναν-έναν» (Αποστολοπούλου, 1980).

Η διαδικασία της ανταλλαγής ήταν αμοιβαία: «υπό την εποπτεία επιτροπών που αποτελούνταν από Έλληνες και Τούρκους αξιωματούχους μαζί με άλλους λειτουργούς της επιτροπής *Near East Relief*, που ενεργούσαν ως ουδέτερα μέλη, 8000 μουσουλμάνοι μεταφέρθηκαν από τη Μυτιλήνη στο Αϊβαλί, απέναντι, στις ακτές της Μικράς Ασίας». Η ημέρα της αναχώρησης των μουσουλμάνων από το νησί όπως έχει καταγραφεί στο περιοδικό «*The National Geographic*», το Νοέμβριο του 1925 από τον Melville Chater, προκαλεί εντύπωση στον αρθρογράφο αλλά και σε όσους είχαν επωμισθεί αυτή τη μετακίνηση καθώς η ανταλλαγή πραγματοποιήθηκε μέσα σ' ένα κλίμα απόλυτης αρμονίας φιλίας και εγκαρδιότητας. «Οι οικογένειες των μουσουλμάνων μαζί με τα νοικοκυριά και τα κοπάδια τους ταξίδεψαν προς τα διάφορα λιμάνια της Μυτιλήνης όπου τους περίμεναν μικρά τουρκικά ατιμόπλοια. Όσοι πίστευαν στην παραδοσιακή ελληνοφοβία ή τουρκοφοβία θα εκπλήσσονταν βλέποντας τους Έλληνες της Μυτιλήνης να δίνουν αποχαιρετιστήρια γεύματα προς τιμή των αναχωρούντων γειτόνων τους και να τους συνοδεύουν λίγο αργότερα στην προκουμαία, όπου χριστιανοί και μουσουλμάνοι που μια ζωή όργωναν πλάι πλάι ή κάπου κάπου έπαιζαν τάβλι στα καφενεία του χωριού τώρα φιλιόνταν και αποχαιρετίζονταν με δάκρυα στα μάτια. Ύστερα, αφού κάθονταν για λίγο πάνω στις στοιβαγμένες αποσκευές, με τα κοπάδια των ζώων τριγύρω, τις γυναίκες να κλαίνε, τα παιδιά να κοιτάζουν απορημένα, οι μουσουλμάνοι της Μυτιλήνης αναχωρούσαν για την άγνωστη Τουρκία.» (Malville, 1925).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328»

2.1. Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ

Ο Ηλίας Βενέζης⁹ - λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Ηλία Μέλλου - γεννήθηκε στις 4 Μαρτίου του 1904 στις Κυδωνιές - το Αϊβαλί - της Μικράς Ασίας¹⁰. Ήταν γιος του Μιχαήλ Δ. Μέλλου και της Βασιλικής Γ. Μπιμπέλα. Ο πατέρας του ήταν κτηματίας και καταγόταν από την Κεφαλλονιά. Η μητέρα του ήταν κόρη του μεγαλοτσιφλικά Γιαννακού Μπιμπέλα και είχε λεσβιακή καταγωγή.

Έζησε τα παιδικά του χρόνια στην πατρίδα του το Αϊβαλί μεγαλώνοντας με τα έξι αδέρφια του σε ένα περιβάλλον ήρεμο και πατριαρχικό. Το 1914, με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τους διωγμούς των Τούρκων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει με την μητέρα του και τα αδέρφια του το Αϊβαλί και να εγκατασταθεί στη Λέσβο. Ο πατέρας του και μια από τις αδερφές του αποκλείστηκαν στη Μικρά Ασία. Στην Μυτιλήνη ο συγγραφέας γράφτηκε στο Γυμνάσιο και παράλληλα εργαζόταν σε φούρνο για να ενισχύσει οικονομικά την οικογένειά του. Το 1919, μετά την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία, επέστρεψαν όλοι στο Αϊβαλί, εκτός από την αδερφή του Άρτεμη, που πέθανε από την επιδημία της ισπανικής γρίπης. Στις Κυδωνιές ολοκλήρωσε την φοίτησή του στο Γυμνάσιο και διορίστηκε ως καλλιγράφος γραμματικός στην Μητρόπολη. Το 1922 - με το ξέσπασμα της μικρασιατικής καταστροφής - η οικογένειά του αναχώρησε πάλι για την Μυτιλήνη. Και ο ίδιος προσπάθησε να διαφύγει αλλά την τελευταία στιγμή ενώ ετοιμαζόταν να μπει στο πλοίο, οι Τούρκοι τον αιχμαλώτησαν -μαζί με άλλες τρεις χιλιάδες άνδρες- και τους οδήγησαν στα εργατικά τάγματα της Ανατολής¹¹. Από αυτούς μόνο 23 κατάφεραν να επιζήσουν και να επιστρέψουν στις οικογένειές τους.

⁹ Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών, Ε.ΚΕ.ΒΙ. <https://biblionet.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF/?personid=12895> (Ανακτήθηκε στις 17/02/2022)

¹⁰ Σύμφωνα με την Ληξιαρχική πράξη θανάτου του, πέθανε σε ηλικία 75 ετών -αντί 69- ενώ σε πιστοποιητικό του Δήμου Αθηναίων αναγράφεται ότι γεννήθηκε το 1898. Δεν αποκλείεται να είχε δηλώσει ο ίδιος σκόπιμα λάθος χρονολογία με στόχο να αποφύγει την στρατιωτική θητεία, όπως άλλωστε έπραξαν και άλλοι πρόσφυγες που ήρθαν χωρίς πιστοποιητικά με την μικρασιατική καταστροφή στην Ελλάδα (Στεργιόπουλος, 1996).

¹¹ Λεπτομέρειες για την σύλληψή του και το ιστορικό της αιχμαλωσίας δίνονται από τα αδέρφια του Θάνο Μέλλο και Αγάπη Μολυβιάτη σε δημοσιεύματα που συμπεριλαμβάνονται στο περιοδικό *Αιολικά Γράμματα*, χρόνος Β', τεύχ. 12, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1972, σ. 510 και 505.

Στα τάγματα εργασίας -στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας- υπηρέτησε για δεκατέσσερις μήνες. Αφέθηκε ελεύθερος το 1923 και επέστρεψε στη Λέσβο για να βρει την οικογένειά του¹². Εκεί εργάστηκε αρχικά στο Πλωμάρι ως υπάλληλος της Διευθύνσεως Κτημάτων εξ Ανταλλαγής του Υπουργείου Γεωργίας και στη συνέχεια ως υπάλληλος στις τράπεζες Εθνική και Ελλάδαδος. Μετά από μετάθεσή του στο υποκατάστημα της Τράπεζας Ελλάδαδος στην Αθήνα, εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα, όπου εργάστηκε ως το 1957. Το 1938 παντρεύτηκε την Σταυρίτσα Μολυβιάτη με καταγωγή από το Αϊβαλί, με την οποία απέκτησε μια κόρη, την Άννα. Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής συνελήφθη από τα S.S. με την κατηγορία ότι σε συγκέντρωση για την 25^η Μαρτίου είχε μιλήσει για ελευθερία, απαγγέλοντας και ένα ποίημα του Μιστράλ. Απομονώθηκε στο «Μπλοκ C» των φυλακών Αβέρωφ και είναι σίγουρο πως θα τον εκτελούσαν αν ο πνευματικός κόσμος -με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό- δεν πετύχαινε την αποφυλάκισή του εικοσιτρείς μέρες αργότερα.

Από το 1950 και έπειτα διετέλεσε: Γραμματέας και διευθύνων σύμβουλος του Δ.Σ. του Εθνικού Θεάτρου (1950-1952) και διοικητικός διευθυντής και πρόεδρος της καλλιτεχνικής επιτροπής του (1964-1967), ιδρυτικό μέλος της Ομάδας των Δώδεκα (1950), συνεργάτης του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας (1954-1966), πρόεδρος του κινηματογραφικού φεστιβάλ Θεσσαλονίκης (1963-1966) και αντιπρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης (1966-1970). Ο Ηλίας Βενέζης εκλέχτηκε επίσης μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1957), θέση από την οποία ανέπτυξε έντονη πολιτιστική δραστηριότητα.

Στη λογοτεχνία πρωτοεμφανίστηκε το 1921 με δημοσιεύσεις διηγημάτων στο περιοδικό της Κωνσταντινούπολης «Ο Λόγος». Το 1927 βραβεύτηκε από το περιοδικό «Νέα Εστία» για το διήγημά του «Ο θάνατος» και αργότερα δημοσίευσε σε συνέχειες την πρώτη μορφή του εμπνευσμένου από την εμπειρία του στα τάγματα της Ανατολής έργου του «Το νούμερο 31328», που εκδόθηκε το 1931. Ακολούθησαν τα μυθιστορήματα «Γαλήνη», «Αιολική γη», «Εξοδος» και «Ωκεανός», που κινούνται όλα, όπως και το πρώτο του στα πλαίσια του ντοκουμέντου, με σαφείς επιδράσεις από την ανθρωπιστική ιδεολογία του συγγραφέα. Ολοκλήρωσε επίσης διηγήματα, ιστορικές μελέτες, οδοιπορικά και το θεατρικό έργο «Μπλοκ C», που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1945 από το θίασο του Πέλου Κατσέλη. Έργα του μεταφράστηκαν

¹² Την περίοδο αυτή γνωρίστηκε με τον Στρατή Μυριβήλη και το λογοτεχνικό κύκλο της Λεσβιακής Άνοιξης και άρχισε να συμμετέχει ενεργά στην πνευματική ζωή του νησιού (Στεργιόπουλος, 1996).

σε πολλές ξένες γλώσσες. Το 1949 μετά από πρόσκληση του State Department περιόδευσε στις Η.Π.Α., όπου πραγματοποίησε διαλέξεις και συνεντεύξεις. Τιμήθηκε με το Α΄ Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας και τον Έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών (1940 για τη Γαλήνη).

Οι επανεκδόσεις των βιβλίων του στα ελληνικά και οι μεταφράσεις τους διαδέχονται η μία την άλλη. Οι τιμητικές διακρίσεις που του απονεμήθηκαν είναι επίσης πολλές: λογοτεχνικά βραβεία, Ανώτερος Ταξιάρχης του Τάγματος του Φοίνικος, Ταξιάρχης του Τάγματος Γεωργίου του Α΄, Ταξιάρχης Αξίας της Ιταλικής Δημοκρατίας και άλλες. Ταξίδεψε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες όπως την Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία στο Ισραήλ και σε χώρες της Αφρικής. Σημαντικές είναι και οι συμμετοχές του σε αποστολές και διεθνή συνέδρια στο Παρίσι, στη Φλωρεντία και στο Λένινγκραντ. Το 1963 επισκέφτηκε την Γιουγκοσλαβία ως απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης και τέλος στην Ελβετία για τον εορτασμό της επετείου των 250 χρόνων από τη γέννηση του Ζαν Ζακ Ρουσό. Πέθανε το 1973 στην Αθήνα μετά από πολύχρονη και επώδυνη ασθένεια. Η κηδεία του -ύστερα από δική του επιθυμία- έγινε στον Μόλυβο της Μυτιλήνης, απέναντι από το Αϊβαλί. Στο μνήμα του ζήτησε να γραφτεί αυτό που πάντα επιθυμούσε στη ζωή του: ΓΑΛΗΝΗ.

2.2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

Μαζί με τα άλλα δύο έργα του συγγραφέα, την Αιολική Γη και τη Γαλήνη αποτελούν, όπως τονίζει ο Μερρακλής (1986), *"μια οργανικότερη τριλογία ή αλλιώς τις τρεις πράξεις μιας από τις τραγωδίες που παίχτηκαν στη νεοελληνική ιστορία, - της μικρασιατικής"*. Ο Δασκαλόπουλος (2007) αναφερόμενος στα τρία έργα του Ηλία Βενέζη γράφει τα ακόλουθα: *«Η Αιολική Γη γράφεται μέσα στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, σε μια περίοδο, δηλαδή, ανάπηρης ελευθερίας, ανυπέρβλητων δυσκολιών και ευτελισμού της ανθρώπινης ζωής. Η έως τότε [...] συγγραφική πορεία του Βενέζη είχε επιβεβαιώσει την εικόνα ενός δημιουργού με απολύτως προσωπικό ύφος και με βασική θεματολογία την τραγικότερη εθνική περιπέτεια του εικοστού αιώνα, τη Μικρασιατική Καταστροφή, την οποία ο Βενέζης εβίωσε με οδυνηρότατο τρόπο ως αιχμάλωτος στα εργατικά τάγματα της Ανατολής, απ' όπου ελάχιστοι είχαν την τύχη να επιζήσουν. Αν Το νούμερο 31328 αφηγείται τη φοβερή δοκιμασία στα εργατικά τάγματα και η Γαλήνη τις κάποτε ανυπέρβλητες δυσχέρειες των προσφύγων να ριζώσουν στη μητέρα πατρίδα, η Αιολική Γη ανασυνθέτει την ευτυχισμένη ζωή των Ελλήνων στη Μικρασία πριν από την Καταστροφή»* (Δασκαλόπουλος, 2007).

Η μοίρα του σημαδεύεται από τα ιστορικά γεγονότα που ο ίδιος έζησε, καταθέτοντας μάλιστα σε μεγάλο βαθμό τα προσωπικά του βιώματα στην οικοδόμηση κάποιων από τους χαρακτήρες του. Σύμφωνα με τον Στεργιόπουλο (1994) ο Βενέζης συνδέθηκε με μια δραματική στιγμή του ελληνισμού, με τη συμφορά της Μικράς Ασίας, που σήμανε το τέλος της Μεγάλης Ιδέας και την είσοδο σε μια νέα εποχή. Και συνδέθηκε όχι ως απλός παρατηρητής των γεγονότων, αλλά με τις άμεσες τραυματικές του εμπειρίες και την ατομική του περιπέτεια: 1. ως αιχμάλωτος και σκλάβος στα εργατικά τάγματα της Ανατολής, 2. ως πρόσφυγας που έζησε τον καημό της χαμένης πατρίδας και 3. ως νοσταλγός, προσπαθώντας ν' αναστήσει με τη μνήμη το χαμένο καιρό και το χαμένο κόσμο του. *«Το τελευταίο τούτο στάθηκε αφορμή να του καταμαρτυρήσουν μερικοί ότι περιορίστηκε στον στενά ιδιωτικό χώρο και δεν έδωσε το έπος της μικρασιατικής τραγωδίας, όπως απαιτούσε το θέμα. Ωστόσο, αν από τη μια μεριά δεν έφτασε- και δεν το επεδίωξε άλλωστε- να δώσει το έπος μια και η ίδια η φύση και τα όρια της τέχνης του δεν ευνοούσαν κάτι τέτοιο, από την άλλη, άνοιγε έτσι το δρόμο προς μια εσωτερικότερη αντιμετώπιση των γενικών καταστάσεων μέσ' απ' το πρίσμα του εγώ και της ιδιωτικής γραμμής».*

Ο Ηλίας Βενέζης είναι ο άνθρωπος που έζησε την φυλάκιση, τον εκτοπισμό και τον ξεριζωμό από την μικρασιατική γη. Αρκετά χρόνια μετά την προσφυγιά, το 1954, απευθυνόμενος στους νέους της Μυτιλήνης, σε εκδήλωση της Βιβλιοθήκης, εκφράζει την πίκρα του για την πατρίδα που χάθηκε: *«Η αλήθεια είναι πως η πατρίδα που γεννήθηκα έχει πια μπει στην περιοχή του θρύλου και του χαμένου παραδείσου, και πως πατρίδα μου αισθάνομαι τον τόπο όπου μεγάλωσα, όπου σπούδασα όπου υπέφερα, όπου αγάπησα. Εδώ»* (Βενέζης, 1954).

2.3. «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328»

Ο Ηλίας Βενέζης θεωρείται ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους της «γενιάς του '30» στη νεοελληνική πεζογραφία. Ήταν δεκαοχτώ χρονών το 1922, όταν κορυφώθηκε ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος που έριξε στη φωτιά και πλημμύρισε στο αίμα την Ανατολή. Οι Έλληνες έχασαν τις μικρασιατικές τους εστίες και οι ελληνικοί πληθυσμοί σύρθηκαν απ' τους Τούρκους στα ενδότερα της Μικράς Ασίας για ν' αποτελέσουν τα «εργατικά τάγματα».

«Το Νούμερο 31328» είναι πραγματικά το *«Βιβλίο του πόνου»*, αυτό που ο ίδιος ο συγγραφέας χαρακτηρίζει ως το *«Βιβλίο της σκλαβιάς»*. Είναι η ίδια η ταυτότητα του συγγραφέα, τότε που παιδί δεκαοκτώ χρονών οδηγήθηκε από τους Τούρκους στα

κάτεργα της Ανατολής. Το βιβλίο είναι «*γραμμένο με αίμα*», όπως επεσήμανε ο Βενέζης, προσθέτοντας: «*Λέω για την καυτή ύλη, για τη σάρκα που στάζει το αίμα της και πλημμυρίζει τις σελίδες του*». Η επιτυχία που σημείωσε τότε ήταν τεράστια, ακόμα και έξω από τον ελληνικό χώρο. Είναι όμως και ο ύμνος της ανθρώπινης αλληλεγγύης. Ανάμεσα σ' αυτούς τους ανθρώπους, που η ίδια άδικη μοίρα τους έδεσε στην αλυσίδα των σκλάβων, γεννιέται ένα βαθύ αίσθημα: αυτό που ενώνει τα πλάσματα στη δυστυχία και δημιουργεί ανάμεσά τους το πνεύμα της θυσίας.

Την εποχή που γράφτηκε και δημοσιεύτηκε το νούμερο 31328 είναι ακόμα ανεπούλωτα τα βαθιά τραύματα που προκάλεσε στον εθνικό κορμό η Μικρασιατική Καταστροφή. Δεν επιχειρεί απλώς τη λογοτεχνική ανάπλαση των γεγονότων της μικρασιατικής καταστροφής αλλά αποτυπώνει στο χαρτί την προσωπική του τραυματική εμπειρία. Με το ταλέντο του μπόρεσε να εκφράσει και τις τρεις φάσεις από τις οποίες πέρασε ο ελληνικός πληθυσμός της Τουρκίας: 1. την ειρηνική συμβίωση με το γηγενές στοιχείο πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους 2. τους διωγμούς, τη φυγή και την προσφυγιά κατά την εποχή της καταστροφής και 3. την επώδυνη αφομοίωση των προσφύγων στην πατρική γη. Σ' αυτές τις φάσεις ανταποκρίνονται τα τρία έργα του «Το νούμερο 31328», «Γαλήνη» και «Αιολική Γη» τα οποία γράφτηκαν το 1931, το 1939 και το 1943 αντίστοιχα.

Θέμα του βιβλίου είναι η ζωή στα τάγματα εργασίας -τα «αμελέ ταμπουρού»- τα οποία συγκροτούσαν οι Τούρκοι από τους αλλοεθνείς στρατεύσιμους όταν άρχισαν οι πρώτοι διωγμοί μετά το 1914. Εκεί μαρτύρησαν χιλιάδες άνθρωποι το 1922, ιδίως μετά την κατάρρευση του μετώπου και την άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού. Ο Βενέζης «στρατολογήθηκε» στα τάγματα εργασίας και συγκαταλέγεται στους ελάχιστους που κατόρθωσαν να επιζήσουν. Κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης, που αποδεκατίζουν το εξαθλιωμένο πλήθος των σκλάβων-αιχμαλώτων, βιώνοντας το μαρτύριο της δίψας και της πείνας, με τις επιδημίες να θερίζουν, με ατελείωτες εξαντλητικές οδοιπορίες, με βιασμούς, λεηλασίες και κάθε τύπου αγριότητες, οι στρατολογημένοι ανοίγουν δρόμους, επισκευάζουν γέφυρες, αποκαθιστούν τις καταστροφές που είχε προκαλέσει στο προσωρινά νικηφόρο πέρασμά του ο ελληνικός στρατός, με έκδηλη τη διάθεση των Τούρκων να εκδικηθούν.

Ήδη από την πρώτη παράγραφο του κειμένου θέτει με λιτό τρόπο το θέμα και το κλίμα των γεγονότων που θα επακολουθήσουν: «*1922. Η Ανατολή γλυκύτατη πάντα, για σονέτο — κάτι τέτοιο. Όλα ήταν ήμερα και αβρά εκείνο το φθινόπωρο. Ο εχθρός είχε*

κατεβεί στην πόλη μας, το Αϊβαλί. Και στο λιμάνι είχαν αράξει βαπόρια με αμερικάνικες παντιέρες. Διαταγή: Το σάπιο εμπόρευμα —τα παιδάκια κι οι γυναίκες— θα μπαρκέρναν για την Ελλάδα. Μα οι άντρες, από δεκαοχτώ ίσαμε σαράντα πέντε χρονώ, θα φεύγαν για το εσωτερικό, σκλάβοι στα εργατικά τάγματα.»

Το μαρτύριο κράτησε δεκατέσσερις μήνες για τον Βενέζη και τους συντρόφους του, ώσπου ήρθε η ώρα της λύτρωσης. Δεκατέσσερις μήνες εξαντλητική κούραση, πείνα, δίψα, ζέστη αβάσταχτη, σωματικά και ψυχικά βασανιστήρια και στερήσεις. Οι δήμιοι και τα θύματα παρουσιάζονται από τον συγγραφέα χωρίς οργή και προκατάληψη. Ελάχιστα μπορεί να υποψιαστεί ο αναγνώστης ότι ο συγγραφέας μιλάει για πράματα που τα έζησε ο ίδιος, και ότι πρόκειται για εκείνον και για τους συντρόφους του που βίωσαν την αιχμαλωσία, όταν μας περιγράφει τον πόνο, την απόγνωση και την ελπίδα τους.

Σύμφωνα με τον Παναγιωτόπουλο (1980) Το Νούμερο 31328 *«δεν συγκίνησε μονάχα για την τραγικότητά του και για το δράμα της αυτοσυντήρησης ανάμεσα στην αντικειμενική ανάγκη και στην ατομική αντίδραση, αλλά και για την καλοσύνη του, με το ανεξίκακο αδέρφωμα των ανθρώπων στη δυστυχία, με το καρτερικό μοίρασμα της κακοπάθειας, που εξαγιάζει την ανθρώπινη ύπαρξη. Το Νούμερο είναι ένα σπαραχτικό, απεριόριστα πονεμένο και καλοπροαίρετο βιβλίο, ένα κομμάτι ζωής ανόθευτο, που κάποτε, ωστόσο, πρέπει να το ξαναγράψει ο Βενέζης και να στρογγυλέψει τη φράση, για να του δώσει την ακέρια λογοτεχνική αρετή, χωρίς, βέβαια, να νοθέψει, τα ολόξεστα αυτόβιογραφικά του συστατικά».*

Το νούμερο 31328 πρωτοδημοσιεύτηκε σε μια πρωτόλεια μορφή το 1924 σε συνέχειες — αλλά όχι ολοκληρωμένο— από τον Φεβρουάριο έως τον Ιούνιο του 1924, ως επιφυλλίδα στην εφημερίδα της Μυτιλήνης Καμπάνα, την οποία εξέδιδε και διεύθυνε ο Στράτης Μυριβήλης. Ο ίδιος ο Βενέζης (2004), όταν -γνωρίζοντας την καταξίωση από το κοινό και τους κριτικούς- επανεκδίδει το Νούμερο σε δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση το 1945, δηλώνει για την επεξεργασία του κειμένου: *«[Π]άνε 21 χρόνια από το 1924 που έγραψα στην πρώτη του μορφή, γυρίζοντας, παιδί, απ' τα κάτεργα της Ανατολής, το χρονικό τούτο. Το ξαναδούλεψα το 1931, όταν βγήκε σε βιβλίο. Από τότε δεν το είχα πιάσει στα χέρια μου. Με είχε πολύ βασανίσει όταν το έγραφα, με είχε αναστατώσει το επίμονο στριφογύρισμα στην πυκνή και φοβερή ύλη αυτής της ζωής που έπρεπε να πάρει έκφραση. Είχα τότε περάσει πολλές νύχτες που κυνηγημένος απ' τους εφιάλτες και τις αναμνήσεις δεν μπορούσα να βρω καταφύγιο ούτε στον ύπνο. Γι'*

αυτό όταν βγήκε πια σε βιβλίο, το Νούμερο 31328, δεν τολμούσα, δεν ήθελα να το ξαναδώ — τέλος πάντων η ζωή όταν είσαι γερός και είσαι νέος έχει τόση δύναμη, σου το επιβάλλει να θέλεις να ξεχνάς.».

Ο Βενέζης αναφέρεται με σαφήνεια τόσο στους γεωγραφικούς όσο και στους χρονικούς προσδιορισμούς. Εκτός από τα πρόσωπα, σημαντικό ρόλο στο Νούμερο παίζει και το φυσικό περιβάλλον, η γη, τα βουνά, η θάλασσα, τα ζώα. Η Ανατολή είναι το γεωγραφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο χτίζεται το έργο του Βενέζη. Πίσω από όλες τις σκηνές του έργου βρίσκεται πάντα το μαρτυρικό Αϊβαλί, οι δρόμοι της Ανατολής, οι θηριωδίες του μανιασμένου κατακτητή. Ο Βενέζης γνωρίζει καλά και τους ανθρώπους και τους τόπους. Φροντίζει με ακρίβεια να μας τοποθετεί γεωγραφικά στον εκάστοτε χώρο που εκτυλίσσονται τα γεγονότα.

2.3.1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Φθινόπωρο του 1922. Η Μικρασιατική καταστροφή είχε ήδη συντελεστεί. Οι Τούρκοι κατέλαβαν όλες τις ελληνικές πόλεις της Μικρασίας. Και ανάμεσα σε αυτές και το Αϊβαλί, την γενέτειρα πόλη του συγγραφέα του βιβλίου, του Ηλία Βενέζη. Στο λιμάνι έχουν αράξει βαπόρια με αμερικάνικες παντιέρες. Το πλήθος σε κατάσταση αλλοφροσύνης αναζητάει απεγνωσμένα ένα μεταφορικό μέσο για να περάσει από τις ακτές της Ιωνίας στη μητροπολιτική Ελλάδα.

Δόθηκε η διαταγή το σάπιο εμπόρευμα -τα παιδάκια κι οι γυναίκες- να μαρκάρουν για την Ελλάδα, ενώ οι άντρες από δεκαοχτώ μέχρι σαράντα πέντε χρονών, να φύγουν για το εσωτερικό της χώρας, σκλάβοι στα εργατικά τάγματα. Η είδηση αναστάτωσε τους Έλληνες της Μικράς Ασίας. Τα εργατικά τάγματα ήταν ένα μακρινό παρελθόν από τον Μεγάλο Πόλεμο. Τότε χιλιάδες Χριστιανοί είχαν αφήσει στα κάτεργα αυτά τα κόκκαλά τους.

Γι' αυτό, στην αρχή, κανένας από τα νιάτα δεν έβρισκε το κουράγιο να παραδοθεί από μόνος του. Σιγά – σιγά όμως το έπαιρναν απόφαση. Όταν μαζεύονταν διακόσιοι – τριακόσιοι άνθρωποι οι Τούρκοι τους έστελναν με συνοδεία στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Ο Ηλίας Βενέζης - 18 χρονών τότε - για να γλιτώσει από αυτή τη ζοφερή προοπτική, τον πρώτο καιρό, και μέχρι να φύγουν οι δικοί του, κρύβεται μέρα και νύχτα, στην υπόγεια αποθήκη του σπιτιού τους. Ο χρόνος όμως περνούσε, η διορία τελείωνε και τα τελευταία καράβια έπρεπε να αναχωρήσουν για την Μυτιλήνη. Τότε η οικογένεια αποφασίζει να το ρισκάρει, παρόλο που ξέρει ότι ρισκάρει την ζωή του παιδιού της καθώς η ποινή σε αυτούς που προσπαθούν κρυφά να το σκάσουν, είναι ο

άμεσος θάνατος. Δωροδοκούν έναν φύλακα του λιμανιού, και προσπαθούν να περάσουν και τον μεγάλο γιο μαζί τους. Αλλά οι στρατιώτες τον ανακαλύπτουν. Τον μεταφέρουν κατευθείαν στην φυλακή της πόλης, και εκεί στοιβαγμένος μαζί με άλλους σαράντα άντρες, θα παραμείνει περιμένοντας από νύχτα σε νύχτα, το θάνατο.

Η διαδικασία αυτή γεμίζει με φόβο και αγωνία τους αιχμαλώτους, οι οποίοι ζουν με την αγωνία του αναμενόμενου θανάτου. Όσοι κατάφεραν να επιβιώσουν συνταγμένοι σε ομάδες -μπουλούκια- παραλαμβάνονται από ένοπλους φρουρούς για να μεταφερθούν στο εσωτερικό της Μ. Ασίας. Θα ξεκινήσουν μια νύχτα, την ατέλειωτη πορεία προς το άγνωστο. Η αποστολή αποτελείται από σαράντα τρία άτομα. Θα τους υποχρεώσουν να αφήσουν όλα τα πράγματα που κουβαλούσαν μαζί τους ακόμα και τα παπούτσια και τα ρούχα τους. Θα μείνουν, μόνο με τα εσώρουχα. Έτσι θα ξεκινήσουν την βασανιστική πορεία προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Την ημέρα καίγονται από τη ζέστη, το βράδυ παγώνουν από το κρύο. Το πόδια τους, πληγώνονται από το ανώμαλο έδαφος, ξεσκίζονται και ματώνουν, αλλά είναι υποχρεωμένοι να περπατούν. Η πείνα και η δίψα δυναμώνουν το μαρτύριό τους. Όταν βρίσκουν νερό -σε βούρκους- πέφτουν και πίνουν με μανία. Ο πυρετός και η δυσεντερία έρχεται να αποτελειώσει τους πιο αδύναμους.

Η μαρτυρική αυτή πορεία κρατάει μέρες. Όσοι πέφτουν εξαντλημένοι, σφάζονται με τη λόγχη, ή εγκαταλείπονται να πεθάνουν αβοήθητοι. Οι εξευτελισμοί που βιώνουν στα χέρια των Τούρκων αφαιρούν κάθε ανθρώπινο συναίσθημα από το πλήθος, το οποίο παλεύει για να επιβιώσει. Το μόνο που τους απομένει είναι το αίσθημα της αυτοσυντήρησης, η ελπίδα και η προσπάθειά τους να επιζήσουν. Οι άνθρωποι γίνονται απλοί αριθμοί, ένα σημάδι αναγνώρισης που ο καθένας έχει στο στήθος του.

Όσοι αιχμάλωτοι κατάφεραν να επιζήσουν από τις κακουχίες και την εξαθλίωση φτάνουν στο Κίρκαγατς. Έχουν μείνει είκοσι τρεις. Υποχρεώνονται να δουλέψουν σαν σκλάβοι. Εργάζονται σκληρά. Προσλαμβάνονται συνήθως σε κάποια αγροκτήματα. Ανάλογα με τους ανθρώπους που θα τύχει να συναντήσουν βρίσκουν την ανθρώπινη ζεστασιά, την καλοσύνη, ακόμα και τον έρωτα. Παρά την τραγική θέση τους και την πολύ σκληρή εργασία που πρέπει να κάνουν, ξαναβρίσκουν κατά κάποιο τρόπο τον παλιό τους εαυτό, αισθάνονται πάλι άνθρωποι.

Ο συγγραφέας ξεφορτώνει σακιά από τον σιδηροδρομικό σταθμό, ξεφορτώνει κάσες με πυρομαχικά, δουλεύει σε οικοδομές, κόβει ξύλα, καθαρίζει σπίτια, ξεχορταριάζει αγρούς, κουβαλάει κουλούρες συρματοπλέγματος, σκάβει χαντάκια, σπάει

πέτρες, κουβαλάει κάρβουνο και χαλίκι. Τα ίδια κάνει όπου τον πάνε, στο Κιρκαγάτς, στο Μπακιρκιόϊ, στο Αξάρ, και τέλος στη Μαγνησά. Για ένα κομμάτι ψωμί μόνο και ίσως κάποια πεταμένη γόπα από τσιγάρο.

Στη Μαγνησά, εντάσσεται ο Ηλίας Βενέζης και τυπικά στα εργατικά τάγματα. Το "ταμπούρ" είναι χωρισμένο σε "μπουλούκια" (λόχους). Οι λόχοι σε "μάγγες" (ενωμοτίες). Αρχηγός της κάθε μάγκας είναι ο "τσαούς", ένας από τους Έλληνες σκλάβους, που γνώριζαν τούρκικα και ήταν οι πιο καπάτσοι. Παίρνει το πολυπόθητο νούμερο 31328 από το 14^ο Εργατικό Τάγμα. Καταγράφεται πλέον πιστεύοντας πως δεν είναι εύκολο πια να τον σκοτώσουν ή να τον εξαφανίσουν χωρίς να δώσουν λογαριασμό.

Στο στρατόπεδο της Μαγνησάς, τώρα που εντάχτηκε στα εργατικά τάγματα, οι συνθήκες είναι λίγο καλύτερες. Τρώνε ένα πιάτο κουκιά το βράδυ, και έναν χυλό από αλεύρι και νερό, το πρωί. Τους επιτρέπουν να στείλουν και ένα γράμμα στους δικούς τους. Ωστόσο η δουλειά δεν σταματά. Τώρα δουλεύει στο άνοιγμα δρόμων, σπάει χαλίκι από το πρωί μέχρι το βράδυ αλλά κάνει και κάθε άλλου είδους αγγαρεία που θα προκύψει.

Όταν υπογράφεται η Συνθήκη της Λοζάνης - το καλοκαίρι του 1923 - αρχίζει και η αντίστροφη μέτρηση για την επιστροφή στην Ελλάδα. Τότε μόνο μία λέξη υπάρχει στα στόματα όλων: «μπουμπαντελέ» (ανταλλαγή). Η πολυπόθητη μέρα έρχεται και οι σκλάβοι αφήνονται ελεύθεροι. Όσοι κατάφεραν να επιζήσουν αναχωρούν για να μεταφερθούν στο ελληνικό έδαφος.

2.3.2. ΠΛΟΚΗ - ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

Τα γεγονότα που εκτυλίσσονται στη διάρκεια των 14 μηνών, περιγράφονται από τον Ηλία Βενέζη με τόσο ακρίβεια και λεπτομέρεια χωρίς να γίνεται φλύαρος. Ο αναγνώστης μπορεί να νιώσει όλα τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές που αναπτύσσονται σε συνθήκες αιχμαλωσίας. Ωστόσο δεν υπάρχει αυστηρά οργανωμένη πλοκή στο έργο του Ηλία Βενέζη «Το Νούμερο 31328». Γενικά στο έργο παρατηρείται «απουσία οργανωμένου μύθου και πλοκής» τις «υποκαθιστά, κατά κάποιον τρόπο με τη μυθοποίηση της πραγματικότητας [...] διαφεύγει προς το ονειρικό και το μυθικό, χωρίς να φεύγει κι απ' το πραγματικό, όσο κι αν τυλίγει την εξωτερική πραγματικότητα με την αχλύ του ονείρου [...] Η φύση και το όνειρο είναι λοιπόν δυο μυθοποιητικές δυνάμεις στην πεζογραφία του Βενέζη» (Μερακλής, 1986).

Τα πρόσωπα του Βενέζη, αντίθετα από τα πρόσωπα των άλλων συνοδοιπόρων του της Γενιάς του '30, είναι άνθρωποι του καθημερινού μόχθου, που έχουν γνωρίσει

έντονα τον ανθρώπινο πόνο. Το Νούμερο είναι ένα βιβλίο χαρακτήρων. Μέσα από την αναγκαστική συμβίωση ενός πληθυσμού ετερόκλητης κοινωνικής, μορφωτικής και πνευματικής σύνθεσης, αναδεικνύεται ο χαρακτήρας, η νοοτροπία, η ψυχосύνθεση κι ο τρόπος συμπεριφοράς του καθενός.

Σύμφωνα με τον Μερακλή (1986), το βιβλίο γίνεται το *«αργοβάδιστο μαρτυρολόγιο, η χαρτογράφηση της ματωμένης πορείας χιλιάδων ανυπεράσπιστων ομήρων και αιχμαλώτων, το χρονικό ενός σπάνιου συλλογικού πόνου, όπου η ανθρώπινη ουσία δέχεται όλες τις διεργασίες της αλλοίωσής της σε κάτι υποζώδες και φυτικό, με την προοδευτική σωματική εξουθένωση κι όλες τις άμεσες επιπτώσεις της στις ψυχικές, ηθικές και πνευματικές δυνάμεις της προσωπικότητας. Περιγράφονται οι καταστάσεις της θανάσιμης κούρασης, της πείνας και της δίψας, της σωματικής βρωμιάς, οι αλόγιστες και τρομακτικά ανεύθυνες εκτελέσεις χιλιάδων υπάρξεων, το κουρέλιασμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας»*.

Τα πρόσωπα που παρελαύνουν από το Νούμερο συνθέτουν ένα πολύχρωμο φυλετικό, θρησκευτικό, κοινωνικό, επαγγελματικό και γεωγραφικό μωσαϊκό. Τα περισσότερα από αυτά αποτελούν χαρακτήρες, περιγράφονται με τρόπο λιτό και έχουν όνομα. Μέσα σ' αυτή την πολυχρωμία των χαρακτήρων διακρίνονται άνθρωποι απλοϊκοί, καλοσυνάτοι, θρησκευόμενοι, σκληροί, βάνουσοι, χαιρέκακοι, αγωνιστές. Πάνω τους, όμως, αποτυπώνονται οι ολέθριες επιδράσεις του πολέμου, η εξαγρίωση των συμπεριφορών, η εύκολη προσφυγή στη βία και τη βαρβαρότητα. Οι πιο πολλοί ήρωες του Βενέζη είναι απλοί, καλοπροαίρετοι υπομονετικοί και μοιρολάτρες, καθώς εγκαταλείπουν τον εαυτό τους στο έλεος της μοίρας την οποία και δέχονται παθητικά. Ο Μερακλής (1986) σημείωσε την απροθυμία του συγγραφέα να διαγράψει ολοκληρωμένους χαρακτήρες, κάτι που εντάσσεται στο γενικότερο κλίμα της εποχής. Κάθε χαρακτήρας έχει την τάση ν' αναδεικνύει τα ατομικά χαρακτηριστικά του και με τον τρόπο αυτό να ξεχωρίζει από το κοινωνικό περιβάλλον. Είναι πρωτότυποι, απρόβλεπτοι και πολύπλοκοι.

Η Κλεοπάτρα Ζαχαροπούλου στη σχετική μελέτη της για το έργο του Ηλία Βενέζη αναφέρει: *«Ο συγγραφέας εντυπωσιάζει με τις ψυχογραφικές ικανότητές του, καθώς κατορθώνει με την παράθεση γεγονότων να ζωγραφίσει με ζωηρά χρώματα ένα*

πλήθος προσωπικοτήτων, που, συνδέονται με μια κοινή μοίρα: υφίστανται τις συνέπειες του πολέμου»¹³.

Γενικότερα ο συγγραφέας φαίνεται πως δεν θέλησε να πλάσει μοναδικούς και ιδιαίτερους χαρακτήρες. Χρησιμοποιεί τα πρόσωπα για να μπορέσει να παρουσιάσει και να μορφοποιήσει πεζογραφικά τα γεγονότα και τις εικόνες της αιχμαλωσίας. Ο Αργύρης, ο Λέλεκας, ο Πέπας, ο Ηρόδοτος, ο Νικόλας, ο Γιάννης, ο Γλάρος, ο Ζακ, ο γιατρός, ο Ισμαήλ, ο Ζαφείρης, κάποιες λιγοςστές γυναίκες και μια πληθώρα άλλων αιχμαλώτων- όπως οι γέροντες παπάδες του Αϊβαλιού- είναι διάφοροι χαρακτήρες του έργου που έχουν μικρότερους ή μεγαλύτερους ρόλους σε αυτό. Ο Βενέζης σκιαγραφεί με λιγότερα ή περισσότερα λόγια κάθε αιχμάλωτο. Οι περισσότεροι αιχμάλωτοι ήταν άνθρωποι της θάλασσας. «Φουκαράδες, τρατάρηδες, ψαράδες [...]. Παρθένο ασύ αίμα, και μια καρδιά ζεστή-που να την αγγίζεις!» όπως χαρακτηριστικά γράφει.

Επιμένει ιδιαίτερα στη σκιαγράφιση του πορτρέτου της πονεμένης μητέρας, η οποία δεν αποχωρίζεται στιγμή τον γιο της Ηλία: «*Η μητέρα μου δε θέλει να φύγει απ' την αποθήκη. Μένουμε μαζί ώρες [...]. Δεν ανάβουμε φως για να μην προδοθούμε. Εμένα με παίρνει ο ύπνος, μα η μητέρα μου κάθεται*». Δεν αποχωρίζεται το παιδί της ούτε στη φυλακή: «*Η μητέρα μου έχει γονατίσει [...], και δε φωνάζει πια, κλαίει. Στην αρχή ο σκοπός δεν την άφηνε να 'ρθει κοντά. Έκαμε τον κόσμο άνω κάτω, σαν παλαβή*».

Ο πατέρας του Ηλία παρουσιάζεται λίγο πιο απόμακρος από τη μάνα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποφέρει λιγότερο από εκείνη που είναι συναισθηματικά πιο εκδηλωτική. Καταφθάνει με τη γυναίκα του στην αποθήκη προκειμένου να του μεταφέρουν τα κακά μαντάτα: Πολεμά να πάρει θάρρος, να δώσει το γνώριμο κρύο τόνο στη φωνή του για να του ανακοινώσει: «*Αύριο, πριν ξημερώσει, θα φύγεις*». Όταν ο πρωταγωνιστής μεταφέρεται στη σκοτεινή φυλακή, όπου λαμβάνουν χώρα ποικίλες βιαιοπραγίες, ο πατέρας στέκεται και κοιτάει σαν χαμένος. Ωστόσο, προσπαθεί απεγνωσμένα μαζί με την υπόλοιπη οικογένεια να βρουν τρόπο να γλιτώσουν το παιδί τους. Όταν καταλαβαίνουν πως οι προσπάθειές τους δεν καρποφορούν ο πατέρας του πηγαίνει και τον ρωτά τι να κάνει. Να φύγει ή όχι από το Αϊβαλί;

Και τα αδέρφια συμπαραστέκονται στον Ηλία, παρά το νεαρό της ηλικίας τους. «*Ένα ένα κατεβαίνουν στην αποθήκη και τ' άλλα παιδιά μας, τ' αδέρφια μου. Τέσσερα κορίτσια. Ο Θάνος είναι το μικρότερο παιδί, δέκα χρονώ. Καταλαβαίνει κι αυτό πως κάτι*

¹³ <https://aiolikagrammata.medium.com/μια-μελέτη-για-το-έργο-του-ηλία-βενέζη-της-κλεοπάτρα-ζαχαροπούλου-με-τίτλο-ιχνηλατώντας-την-εργο-8d7e3e9488eb>. (Ανακτήθηκε στις 20/05/2022)

σπουδαίο γίνεται μ' εμένα». Η μεγαλύτερη αδερφή, η Ανθίπη, είναι γεμάτη καλοσύνη και σύμφωνα με τον αφηγητή-πρωταγωνιστή την αγαπούν όλοι ύστερα από τη μητέρα. Η Ανθίπη προτείνει στη μητέρα της να ετοιμάσουν ρούχα για τον Ηλία κι κανένα κινίνο κατά της ελονοσίας. Ο Θάνος βάζει στο μπόγο μια «τσικολάτα» πριν πάει στη φυλακή. Προσπαθούν όλοι να τον στηρίξουν δίνοντάς του κουράγιο. *«Αδερφάκι μου, μη φοβάσαι, μου λέει. Τρέχουμε για σένα [...]. Κι αν δεν σε γλιτώσουμε, θα 'ρθουμε μαζί σου [...].»*

Είναι επίσης εξαιρετικά ευγενικός, διακριτικός, στοργικός και σεβάσιμος ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει τη γυναίκα, όποτε και σε οποιαδήποτε μορφή αυτή εμφανίζεται. Χαρακτηριστικές είναι οι σκηνές 1. της τελευταίας συνάντησης με την μητέρα του (Κεφ. Β), 2. της αιχμάλωτης που βιάζεται από τον Τούρκο Αξιωματικό (Κεφ. Δ), 3. της γυναίκας που απασχολεί τον Τούρκο με τα ερωτικά της παιχνίδια, για να έχουν αυτοί την ευκαιρία να ξεκουραστούν και τέλος 4. της συνάντησης με την Τουρκάλα γριούλα που την αποκαλεί Ανά, μητέρα (Κεφ. ΙΑ).

Ανάμεσα στους αιχμαλώτους ήταν και κάποιες οικογένειες. Η μια, που αποτελούνταν από δύο κορίτσια, ένα γέρο πατέρα, ένα μικρό παιδί κ' έναν αδερφό, όλοι Έλληνες υπήκοοι, εκτελέστηκε. Στη δεύτερη υπήρχαν τρία μέλη: οι γονείς και το παιδί τους. Οι Τούρκοι στο Ιερό του ναού που λειτουργούσε ως αποθήκη αιχμαλώτων παίρνουν τη γυναίκα και την βιάζουν. Δεν λυγίζουν στις παρακλήσεις του άνδρα της αλλά ούτε και στην έντονη αντίσταση που πρόβαλλε η ίδια.

Στο έργο περιγράφεται αναλυτικά η αγριότητα των Τούρκων, η βάρβαρη κυνιότητα τους και η τυφλή τους μανία. Κάθε αιχμάλωτος μετατρέπεται σε τρομοκρατημένο ζώο, που ενδιαφέρεται μόνο για την επιβίωσή του, έχοντας χάσει κάθε τάση ανθρώπινης αλληλεγγύης. Οι Τούρκοι συμβάλλουν στον εξευτελισμό της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, στην ηθική εκμηδένισή της, στην απώλεια της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς. Η στάση και η συμπεριφορά που υιοθετούν οι Τούρκοι αξιωματικοί απέναντι στους αιχμαλώτους είναι αποτρόπαια. Οι Τούρκοι παρουσιάζονται από τον Βενέζη ως βάνανσοι, άγριοι, τυραννικοί, σκληροί κι αδίστακτοι, αφού εκδηλώνουν τα βάρβαρα απωθημένα τους σε βάρος ενός λαού, που μόνη και μόνιμη επιδίωξή του ήταν η λευτεριά κι η επιθυμία της ειρηνικής διαβίωσης. Ωστόσο ο Βενέζης δεν μεροληπτεί και δεν προσπαθεί να κατηγορήσει τους αντιπάλους και τους εχθρούς. Αισθάνεται οίκτο και συμπόνια για τους βασανιστές του, τρυφερότητα και συμπάθεια για τους παρασυρμένους στη δίνη του δράματος.

Το νούμερο 31328 μπορεί να αναφέρεται στο συγκεκριμένο ιστορικό περιστατικό, αλλά δεν διακρίνει νικητές και ηττημένους, δεν ξεχωρίζει καλούς και κακούς. Μέσα στις σελίδες του, δεν ξεχωρίζει τον Έλληνα από τον Τούρκο, αλλά κάθε άνθρωπο που υφίσταται την εκδικητικότητα και το μίσος στην πιο απάνθρωπη έκφρασή τους. Μιλά για τον πόνο και την οδύνη όλων των λαών, για τα σπάνια ίχνη ανθρωπιάς που συντηρούνται μέσα στη φρίκη, για την ανεκπλήρωτη ελπίδα ότι κάποτε θα συνειστούσαν οι ισχυροί της γης. Ωστόσο, λίγο μετά την κυκλοφορία του βιβλίου ο Χίτλερ ανεβαίνει στην εξουσία και η ανθρωπότητα γνωρίζει νέα, περισσότερο απάνθρωπα «αμελέ ταμπουρού». Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του βιβλίου (1945), ο ίδιος ο Βενέζης σημειώνει: *«Ξαναγύρισα στο βιβλίο τούτο, το έζησα, το ξανάζησα δουλεύοντάς το επίμονα τρεις φορές χωρίς να πειράζω τον τραχύ χαρακτήρα του. Και είδα τότε μες στη φοβερή άνοιξη και στο καλοκαίρι του 1944 πόσο Το νούμερο 31328, γραμμένο έπειτα από ένα μεγάλο πόλεμο, πόσο είχε συγγένεια αίματος, συγγένεια ύφους, είκοσι χρόνια αργότερα, με τις μέρες του νέου μεγάλου πολέμου»*¹⁴.

2.3.3. ΥΦΟΣ – ΓΛΩΣΣΑ - ΑΦΗΓΗΣΗ

Με ύφος λιτό και περιεκτικό, με αξιοπιστία, νηφαλιότητα και αντικειμενικότητα καταγράφονται οι εμπειρίες του συγγραφέα στα τάγματα εργασίας, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Στο Νούμερο 31328, ο Ηλίας Βενέζης είναι το κεντρικό πρόσωπο της αφήγησης, ο πρωταγωνιστής του έργου. Παρέχει γι' αυτόν πολλές πληροφορίες, καθώς είναι παρών σ' όλες τις κρίσιμες στιγμές. Κάνει αισθητή την παρουσία του, είναι ένα πρόσωπο ανεξάρτητο κι αυθύπαρκτο μέσα στην ιστορία. Αυτοσυστήνεται από την αρχή του έργου: *«Ήμουν δεκαοχτώ χρονώ. Δεν ήμουν εμπόρευμα για την Ελλάδα, μήτε μια οκά, μήτε λίγο σάπιο πράμα –τίποτα.»*

Το έργο διαπνέεται από έναν έντονα βιοματικό χαρακτήρα, διακρίνεται για τον υποκειμενισμό του και για τον συναισθηματικό και τρυφερό τόνο του. *«Η πεζογραφία του παραμένει κατά βάση βιοματική, κι η ιδιοτυπία του έγκειται στο ότι μέσα απ' τον υποκειμενισμό του και το αυτοβιογραφικό στοιχείο παρουσιάζει γενικές και ομαδικές καταστάσεις, όποιες έζησε απ' τα μικρά του χρόνια και σφράγισαν τη ζωή του, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα και την προσωπική του στάση. Κι όταν ακόμα η διήγηση εμφανίζεται σε τρίτο πρόσωπο, κι όταν θέλει να δίνει την επίφαση της αντικειμενικότητας, η παρουσία του συγγραφέα εξακολουθεί να προβάλλει ευδιάκριτα πίσω απ' τις ιστορίες του, καθώς ολόκληρη αναδύεται και πάλι απ' την αμετακίνητη συνήθως οπτική του γωνία κι από την*

¹⁴ <https://filologika.gr/ilias-venezis-i-foni-tis-aiolidas/> (Ανακτήθηκε στις 15/04/2022)

τεχνική, τα εκφραστικά μέσα και το ύφος, απ' όπου δημιουργείται το ιδιαίτερο κλίμα κι ο τόνος του. Ύφος λιτό και μάλλον μικροπερίοδο, άλλοτε κοφτό, με απότομα σταματήματα της ροής του λόγου και μονολεκτικές ή σχεδόν μονολεκτικές φράσεις, ώστε περισσότερο να υποβάλλει παρά να δηλώνει τα σημεινόμενα, αφήνοντας κάποιαν αοριστία και κάποια προέκταση σε όσα λέγονται και σε όσα δε λέγονται, για να εκφραστούν καλύτερα μέσα απ' τη σιωπή» (Στεργιόπουλος, 1996).

Όπως αναφέρει ο Στεργιόπουλος (1996) στα λογοτεχνικά έργα του Ηλία Βενέζη υπάρχει ο λυρισμός και ο ρεαλισμός. Καθαρό ρεαλισμό που φτάνει στα όρια του νατουραλισμού συναντάει κανείς σε ένα μεγάλο κομμάτι του έργου του «Το Νούμερο 31328». Βέβαια και σε αυτό το έργο «παρ' όλο το ζοφερό κλίμα, δεν παύουν ν' αναδύονται κάποιες λυρικές νύξεις, πίσω από ένα χιούμορ πικρό, που αγγίζει τα όρια του σαρκασμού. Αντίθετα δηλαδή απ' ό,τι συχνότερα συμβαίνει με άλλους, που ξεκινούν με λυρικά στοιχεία, για να περάσουν κατόπιν στα ρεαλιστικά ή να συνδυάσουν τα ρεαλιστικά με τα λυρικά, ο Βενέζης παρουσιάζεται στην αρχή ρεαλιστής, ενώ το λυρικό στοιχείο υπολανθάνει, κι αργότερα επικρατεί το λυρικό και το ονειρικό, χωρίς να πάψει να συνυπάρχει και το ρεαλιστικό, κάνοντας κάθε τόσο λιγότερο ή περισσότερο έντονη την παρουσία του, αλλά δίχως να επισκιάζει πια την επικράτηση του λυρικού και του συναισθηματικού τόνου».

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Ηλίας Βενέζης στο έργο του είναι απλή. Το Νούμερο είναι γραμμένο σε αστική δημοτική, διανθισμένη με εκφραστικούς τύπους της καθαρεύουσας, ομαλά ενσωματωμένους, χωρίς να λείπουν και ορισμένες συντακτικές ανακολουθίες. Ο Vitti (2011) επισημαίνει ότι: «Μπρος στην οδυνηρή εμπειρία, δεν μπόρεσε να ελαττώσει την παρουσία του αφηγητή [...], ως κατασκευαστή του εκφραστικού οργάνου».

Το στοιχείο που ξεχωρίζει είναι οι πολλές τούρκικες λέξεις, οι οποίες χρησιμοποιούνται από τον συγγραφέα στο πλαίσιο του στόχου του να είναι η μαρτυρία που καταθέτει όσο το δυνατόν πιο αυθεντική. Σκοπός του είναι να αποδώσει με πειστικό τρόπο το κλίμα που επικρατεί στο στρατόπεδο. Ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω κάποιες τούρκικες λέξεις -από την μεγάλη πληθώρα- που υπάρχουν στο κείμενο:

- αμελέ ταμπουρού: τάγματα εργασίας
- μαφαζάδες: σκοποί, φύλακες
- μπουλούκια: λόχοι
- γαζέτα: η εφημερίδα

- μπίνμπασης: ανώτερος αξιωματικός
- τσαουσάδες: υπαξιωματικοί υπεύθυνοι σε ομάδες αιχμαλώτων. Πολλοί απ' αυτούς ήταν Έλληνες που ήξεραν τούρκικα. Φέρονταν σκληρά για να είναι αρεστοί στους Τούρκους.

- λαφάζω: ασθμαίνω
- νεύρο: μαστίγιο
- γεσήρ: σκλάβος
- ρουμάνι: δάσος
- μουλαζίμ εβέλ: αξιωματικός

Η αφήγηση είναι χρονολογική, γραμμική, καθώς τα γεγονότα παρουσιάζονται στο έργο με την πραγματική σειρά με την οποία διαδραματίστηκαν. Ο λόγος του Βενέζη είναι καλά οργανωμένος. Η διάκριση των θεματικών ενοτήτων είναι σαφής. Η περίτεχνη χρήση της γλώσσας κάνει το ύφος του κειμένου γλαφυρό. Χαρακτηριστικά στοιχεία της γλαφυρότητας του κειμένου είναι η χρήση ποιητικής γλώσσας, εικονοπλαστικός λόγος, η χρήση εκφραστικών μέσων και σημείων στίξης και η επίκληση στο συναίσθημα.

Η σύνταξη των προτάσεων είναι απλή. Ο λόγος του παρατακτικός και κοφτός ενώ σε πολλά σημεία του έργου υπάρχουν ασύνδετοι περίοδοι, προτάσεις και όροι προτάσεων. Αξιοσημείωτο είναι επίσης πως υπάρχουν πολύ μικρές προτάσεις ακόμα και μονολεκτικές. Σε πολλές από αυτές μάλιστα απουσιάζει το ρήμα. Οι μικρές προτάσεις και οι περίοδοι προσδίδει στο ύφος και τον τόνο χαρακτήρα λιτό, απέριττο, γοργό, κοφτό (ελλειπτικός λόγος).

Οι εκτενείς διάλογοι καθώς και η χρήση του δραματικού ενεστώτα προσδίδουν στο κείμενο αμεσότητα ζωντάνια και παραστατικότητα. Ο διάλογος ειδικότερα ξεκουράζει τον αναγνώστη από τη συνεχή αφήγηση και επιτείνει τη δραματικότητα του έργου. Επιπλέον συμβάλλει στην αποκάλυψη των προσωπικών συναισθημάτων των ηρώων και στην ηθογράφησή τους.

Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί κατά την εξιστόρηση των γεγονότων πολλές εικόνες (οπτικές, ακουστικές, οσφρητικές). Με τον τρόπο αυτό πετυχαίνει να κινητοποιήσει τη φαντασία του αναγνώστη και να προσθέσει πλούτο, βάθος, δύναμη και παραστατικότητα στο λόγο. Τέλος, είναι αξιοσημείωτη η ευρεία χρήση από τον συγγραφέα όλων των σημείων στίξης. Εκτός από την τελεία και το κόμμα χρησιμοποιούνται το

θαυμαστικό, τα εισαγωγικά, η διπλή τελεία, η παρένθεση, τα αποσιωπητικά, η παύλα και διπλή παύλα.

2.3.4. ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Πολλοί είναι εκείνοι που αποτίμησαν το συγγραφικό έργο του Ηλία Βενέζη. Ειδικότερα, το υπό εξέταση μυθιστόρημα αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης και κριτικής αξιολόγησης. Ενδεικτικά παρατίθενται παρακάτω κάποιες κριτικές γνώμες.

Ο Mario Vitti (2011) αναφέρει: *«Στην πραγματικότητα, απέναντι στο υλικό που σκόπευε να γνωστοποιήσει, ο Βενέζης βρέθηκε σε μια μεγάλη δυσκολία. Όχι μόνο επειδή η πρώτη αντίδρασή του ήταν να απωθήσει την οδυνηρή εμπειρία αλλά και επειδή δεν είχε έτοιμο ένα κατάλληλο ύφος γραφής. [...] Δεν ήταν σε θέση να εκτιμήσει και να καλλιεργήσει ένα ύφος απλό που θα βοηθούσε τον συγγραφέα να παραμερίσει, και να βάλει σε άμεση επαφή τον αναγνώστη με το καυτό υλικό. Έτσι, μπρος στην οδυνηρή εμπειρία, δεν μπόρεσε να ελαττώσει την παρουσία του αφηγητή-όχι του αφηγητή σαν πρωταγωνιστή, που πραγματικά είναι πολύ διακριτική, αλλά του αφηγητή σαν κατασκευαστή του εκφραστικού οργάνου. Και πραγματικά η «φιλολογική» παρουσία του Βενέζη είναι πάντα εκεί, με διάφορους τρόπους».*

Ο Απόστολος Σαχίνης (1989) στο βιβλίο του «Πεζογράφοι του καιρού μας» γράφει τα ακόλουθα: *«Υπάρχουν πολλοί αναγνώστες του Ηλία Βενέζη που ενοχλούνται από την πεζογραφία του και τη βρίσκουν αναιμική, υποτονική, επιτηδευμένη, χωρίς ζωή, να καταφεύγει σε φραστικά σχήματα και λεκτικούς μανιερισμούς, για να αναπληρώσει ό,τι της λείπει σε πληθωρική αφήγηση, αμεσότητα και ζωντάνια. Πραγματικά στα βιβλία του δεν υπάρχει η πραγματική ζωή, όπως θα μας την παρουσίαζε ένας ρεαλιστής πεζογράφος, αλλά μια αντίληψη και μία συναισθηματική σύλληψη της ζωής, που πραγματοποιούνται μέσα στην ψυχή του συγγραφέα. Υπάρχει κάτι το γενικό και το αφηρημένο στην πεζογραφία του, ενώ είναι γνωστό πως το μυθιστόρημα τρέφεται και γονιμοποιείται από το συγκεκριμένο. Η τάση του Ηλία Βενέζη, στην αφήγηση και τη διαγραφή των χαρακτήρων, είναι προς τη γενίκευση, όχι προς την εξατομίκευση. Ο Ηλίας Βενέζης είναι πεζογράφος της “ψυχής”, όχι της ζωής, και τα πρόσωπά του, τις περισσότερες φορές, πάνε να γίνουν σύμβολα που εκφράζουν την ηθική αντίληψη και τη βιωμένη φιλοσοφία του για τη ζωή. Τούτο θα μπορούσε να ήταν μοιραίο μειονέκτημα σ’ ένα συγγραφέα χωρίς τις ικανότητες του Ηλία Βενέζη και χωρίς τη σταθερότητα και τη συνέπειά του προς το προσωπικό του «όραμα» ζωής. Πάντως δεν υπάρχει αμφιβολία πως ό,τι ζημιώνει καμιά*

φορά την πεζογραφία των πεζογραφημάτων του έχει πότε πότε την εντύπωση πως μέσα σ' αυτά δεν υπάρχει 'ζωή', αλλά μόνο απλή και σχηματική "φιλολογία"».

Ο ίδιος στο βιβλίο του «Η σύγχρονη πεζογραφία μας» χαρακτηρίζει το έργο εικόνα μιας μαρτυρικής και οδυνηρής πραγματικότητας. «Μέσα στο Νούμερο 31328 υπάρχει μια θαυμαστή αντιστοιχία της πραγματικότητας που περιγράφεται και της αισθητικής εκμετάλλευσής της, μια ουσιαστική σύμπτωση και αλληλοσυμπλήρωση της σκληρής ζωής με την πεζογραφική της απόδοση, με τους τρόπους, τα μέσα, την έκφραση και το ύφος του συγγραφέα. Γιατί το ύφος του βιβλίου, μικροπερίοδο, στενογραφικό, πυκνό και αστόλιστο, είναι το ύφος της αγωνίας. Ο Ηλίας Βενέζης μεταφέρει πάνω στο χαρτί το ρυθμό των συγκλονιστικών περιστατικών της σκλαβιάς του-αυτά τα ίδια τα περιστατικά, γυμνά και τραγικά, μ' έναν ασθματικό κι ελλειπτικό τρόπο που δεν είναι άλλος από τον τρόπο του άγχους» (Σαχίνης, 2000).

Ο Ανδρέας Καραντώνης (1990) εξαιρεί την μεγάλη επιτυχία που σημείωσε το έργο και την σημαντική συμβολή του στην ελληνική πεζογραφία. «Ήταν ένα αφήγημα παρθενικά φυτρωμένο από τα σπλάχνα μιας βασανισμένης ανθρωπότητας, πληθωρικό κι ακατάστατο, σαν τη πραγματικότητα που το γέννησε, γιομάτο από την παρουσία των ανθρώπων, πλουτισμένο από φοβερά επεισόδια δοστογερφικών μαρτυριών, βαρύ από έλεος κι από φόβο. Πολλοί το θεωρούνε ως το αριστούργημα του Βενέζη, ίσως γιατί είναι το πεζογραφικότερο από τα έργα του και το πιο αντικειμενικό, παρά την παρουσία του ίδιου του συγγραφέα ως κεντρικού άξονα της όλης αφήγησης. Αλλά ήταν ακόμη ένα βιβλίο πολύ νεανικό, γραμμένο σε μια ηλικία που ο συγγραφέας δεν αισθανόταν την ανάγκη να γυρέψει τίποτα από την τέχνη του, γιατί ήταν πολύ φυσικό να νομίζει πως τα έχει όλα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: «ΤΟ ΝΟΥΜΕΡΟ 31328» - ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

3.1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

Η ιστορία της Δημιουργικής Γραφής ξεκινά στην Αθήνα με τον Αριστοτέλη (384-322 π. Χ.), αλλά έχει τις ρίζες της πίσω από αυτόν, καθώς το έργο του Περί Ποιητικής αποτελεί ουσιαστικά έναν ερμηνευτικό απολογισμό εκείνων των δημιουργικών πρακτικών που συνέλεξε και μελέτησε και που στο μεταξύ είχαν γίνει αποδεκτές και αριθμούσαν ήδη αρκετά χρόνια εφαρμογής¹⁵.

Ο όρος «δημιουργική γραφή» εγείρει ήδη από τη χρήση του μία σειρά ερωτημάτων, καθώς προσπαθεί να αποδώσει στη ελληνική γλώσσα τον αγγλοσαξωνικό όρο “creative writing”. Τα ερωτήματα αφορούν κυρίως τις έννοιες «δημιουργικότητα» και «δημιουργία», ζητήματα «ποιητικής» και «λογοτεχνικότητας», «αφήγησης» και «παιδαγωγικής» (Κωτόπουλος & Βακάλη, 2014). Θέματα που στην πραγματικότητα άρχισαν να απασχολούν ευρέως την ελληνική επιστημονική κοινότητα μόλις πρόσφατα, όταν δηλαδή άρχισε να συνειδητοποιεί την ύπαρξη αυτού του νέου, αλλά τόσο παλαιού στην πραγματικότητα, επιστημονικού πεδίου.

Η ενασχόληση των Ελλήνων ερευνητών με τη Δημιουργική Γραφή μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα δεν ήταν συστηματική. Περιοριζόταν συνήθως σε σεμιναριακά μαθήματα –αρκετές φορές αμφίβολης ποιότητας και μεθοδολογίας- που εκπονούνταν είτε από συγγραφείς είτε από φορείς που αποσκοπούσαν περισσότερο σε οικονομικά κίνητρα και λιγότερο στη διάχυση της παραγόμενης γνώσης. Το τοπίο μεταβάλλεται δραστικά με τη θεσμοθέτηση του 1ου Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Δημιουργική Γραφή» στην Ελλάδα κατά την ακαδημαϊκή χρονιά 2008-2009 με εμπνευστή και πρώτο Διευθυντή Σπουδών τον Καθηγητή Ελληνικής Φιλολογίας Μίμη Σουλιώτη στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Η Δημιουργική Γραφή συγκροτείται πλέον σε αναγνωρισμένο και από την ελληνική πολιτεία γνωστικό αντικείμενο (Κωτόπουλος & Βακάλη, 2014).

Η Δημιουργική Γραφή απασχολεί ολοένα και περισσότερο την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα τόσο σε επίπεδο άτυπης όσο και σε επίπεδο τυπικής εκπαίδευσης. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αναγνωρίζει ελευθερίες και δίνει αφορμές για ελεύθερη και δημιουργική έκφραση των προσωπικών ιδεών, των συγκινήσεων και

¹⁵ Κωτόπουλος, Η. Τ. (2012), «Η «νομιμοποίηση» της Δημιουργικής Γραφής». <https://www.academia.edu/22087665> (Ανακτήθηκε στις 29/05/2022).

των συναισθημάτων των μαθητών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κωτόπουλος (2014) «*Η Δημιουργική Γραφή έχει καθιερωθεί πλέον τόσο ως επιστημονικό πεδίο, όσο και ως διδακτική πρακτική με σκοπό την αξιοποίηση της λογοτεχνίας αλλά και τη δημιουργική παραγωγή του λόγου γενικότερα. Ο όρος αξιοποιείται με τη διττή του σημασία και αναφέρεται στην ικανότητα να ελέγχει κανείς τις δημιουργικές σκέψεις και να τις μετατρέπει σε γραφή, αλλά και στο σύνολο εκείνων των εκπαιδευτικών πρακτικών και τεχνικών που στοχεύουν στην κατάκτηση συγγραφικών δεξιοτήτων και στην παραγωγή λόγου, που υπερβαίνει τα όρια της τυπικής επαγγελματικής, δημοσιογραφικής ή ακαδημαϊκής γραφής με προέχον χαρακτηριστικό του τη δημιουργικότητα.*».

Στην ελληνική εκπαίδευση (Κιοσσές, 2018) δραστηριότητες δημιουργικής γραφής χρησιμοποιούνται με διάφορους τρόπους στο μάθημα της λογοτεχνίας (αλλαγή της εστίασης ή του αφηγητή, του τέλους, σύνθεση ιστοριών και ποιημάτων) χωρίς ωστόσο να υπάρχει το αντίστοιχο θεωρητικό υπόβαθρο ή ο προβληματισμός από την μεριά των διδασκόντων ως προς την ουσιαστική χρησιμότητα των αντίστοιχων ασκήσεων. Δραστηριότητες που συνδέονται με τη δημιουργική αφήγηση και γραφή εντάσσονται επίσημα στο ΔΕΠΠΣ και στα ΑΠΣ για την Γλώσσα και τη Λογοτεχνία εδώ και μία δεκαετία χωρίς όμως να υπάρχει και πάλι ο ανάλογος θεωρητικός προβληματισμός από την μεριά των εκπαιδευτικών που καλούνται να υλοποιήσουν τα σχετικά προγράμματα αλλά ούτε και πρόβλεψη για την επιμόρφωσή τους.

Πιο συγκεκριμένα, στο Πρόγραμμα Σπουδών του 2011 για την Α' Λυκείου (ΦΕΚ 1562/27-6-11) για πρώτη φορά εμφανίζεται επίσημα η Δημιουργική Γραφή στο ελληνικό σχολείο, με προτεινόμενες δραστηριότητες και υποδείξεις προς τον εκπαιδευτικό για να συμπεριληφθούν στη μαθησιακή πράξη και η φιλοσοφία του Προγράμματος κατευθύνει στην εξάσκηση των μαθητών σε κειμενικούς τύπους που εντάσσονται σε μια συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική πραγματικότητα.

Σήμερα, στο Πρόγραμμα Σπουδών της Λογοτεχνίας του Λυκείου (ΦΕΚ 5769/10-12-21) ο δημιουργικός λόγος, προφορικός, γραπτός και πολυτροπικός, αποτελεί την άλλη όψη και τον θεμέλιο λίθο της κριτικής και δημιουργικής ανάγνωσης. Η άσκηση, στην εργαστηριακή λογική της δημιουργικής γραφής, συμβάλλει στην απελευθέρωση της δημιουργικότητας των μαθητών και στην ενδυνάμωση της κριτικής ικανότητάς τους. Οι μαθητές λειτουργούν σε δύο αλληλοσυμπληρούμενα πεδία: γράφουν δημιουργικά και σκέφτονται κριτικά την πράξη της γραφής και τα αποτελέσματά της, αναπτύσσοντας ένα είδος μεταγνώσης. Με τη συνεπικουρία μάλιστα των

ψηφιακών μέσων και της κοινωνικής δικτύωσης η λογοτεχνική επικοινωνία, αποτελεσματικότερα από άλλοτε, δύναται να καταργήσει τις αποστάσεις και να ενδυναμώσει πανανθρώπινους δεσμούς.

Η δημιουργική γραφή συνιστά σύμφωνα με τον Κιοσσέ (2018) 1. ένα σύνολο γνώσης. Οι μαθητές μπορούν να γνωρίσουν κλασσικά και μοντέρνα έργα της λογοτεχνικής παράδοσης, ποικίλα λογοτεχνικά είδη, κώδικες και συμβάσεις, κριτικά και θεωρητικά μοντέλα που επηρέασαν τόσο την πρόσληψη των λογοτεχνικών έργων όσο και αρχική κατασκευή τους. Με την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού οι μαθητές μπορούν να κατανοήσουν συγκεκριμένες κειμενικές δομές οργάνωσης, καθώς και υφολογικές επιλογές ανάλογα με το είδος του παραγόμενου λόγου 2. ένα σύνολο δεξιοτήτων που μπορούν να αναπτύξουν οι μαθητές, οι οποίες αφορούν τόσο ασκήσεις παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου όσο και ασκήσεις ανάγνωσης 3. ένα πλήθος τεχνικών που αξιοποιούνται από τον εκπαιδευτικό, ώστε να εισαγάγουν βαθμιαία και συστηματικά τους μαθητές στην γνώση καλλιεργώντας τις αντίστοιχες δεξιότητές τους. Με τον τρόπο αυτό οι μαθητές εξοικειώνονται με τις τεχνικές σύνθεσης της λογοτεχνίας, πειραματίζονται και ασκούνται στη συγγραφή. Οι δραστηριότητες που σχεδιάζονται από τον εκπαιδευτικό εξαρτώνται τόσο από το επίπεδο και τα ενδιαφέροντα των μαθητών όσο και από το συγκεκριμένο είδος κειμένου, τεχνικής, δεξιότητας που πλαισιώνει το διδακτικό στόχο.

Σημαντικό ρόλο σε αυτή την διαδικασία διαδραματίζει ο εκπαιδευτικός, ο οποίος οφείλει να αποβάλλει τον ρόλο του παντογνώστη διορθωτή. Υιοθετώντας τον ρόλο του μεθοδικού και υπομονετικού αναγνώστη και επιμελητή θα πρέπει να γνωρίζει πώς να αξιολογήσει τα παραγόμενα κείμενα των μαθητών. Ο Σουλιώτης (2012) υποστηρίζει πως με βάση τις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες η ενθάρρυνση του μαθητή είναι πιο ωφέλιμη από την επισήμανση των λαθών του. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για τις ασκήσεις δημιουργικής γραφής, όπου η αξιολόγηση -τόσο από τον διδάσκοντα όσο και από την συλλογική γνώμη της σχολικής τάξης- θα πρέπει να αποτυπώνεται με όρους όπως «προτιμότερο», «καλύτερο», «πιο ωραίο», «πιο ενδιαφέρον», «λιγότερο βαρετό» κ.α.

Η Βακάλη (2021) στο πρόσφατα δημοσιευμένο άρθρο της στο περιοδικό «Νέος Παιδαγωγός» με τίτλο «Η παραγωγή γραπτού λόγου στις λυκειακές τάξεις: Από την Έκθεση στη Δημιουργική Γραφή» αναφέρει πως ανεξάρτητα από την διαδικασία που ακολουθεί η διδακτική της παραγωγής γραπτού λόγου, τα εγχειρίδια που την

συνοδεύουν και τις ασκήσεις που την κατευθύνουν, οι εκπαιδευτικοί κάθε βαθμίδας μπορούν με ευκολία να βεβαιώσουν *«πως πρόκειται για σοβαρή ανάγκη όχι μόνο των μαθητών μας, αλλά και κάθε νοήμονος και κοινωνικού όντος να μπορεί να εκφράζεται εύστοχα, κατάλληλα και αποτελεσματικά, για να επιτύχει τόσο την προσωπική έκφρασή του όσο και την επικοινωνία»*.

Επισημαίνει ακόμα πως *«βεβαιώνεται η σημαντικότητα της παραγωγής γραπτού λόγου, όχι μόνο για την εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά και για την καθημερινή ζωή, δράση και εξέλιξη»*. Εξάιρει επίσης τον ρόλο που διαδραματίζουν οι δάσκαλοι κάθε βαθμίδας στην προσπάθειά τους *«να διδάξουν στα παιδιά τον τρόπο και την αξία της έκφρασης και της επικοινωνίας, τη δύναμη του λόγου και της γραφής. Οι λέξεις έχουν τη δύναμη και τη θέση που τους δίνουμε στη ζωή και τη σκέψη μας και η γραφή μέσα στον προσωπικό και τον ιστορικό χρόνο μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς και σταθερή αξία»*.

Η ένταξη της δημιουργικής γραφής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελεί το έναυσμα για μια διαφορετική θεώρηση και προσέγγιση του λογοτεχνικού κειμένου και της συγγραφής γενικότερα. Μακροπρόθεσμο στόχο αποτελεί η διαμόρφωση μιας νέας γενιάς μαθητών με λογοτεχνική ευαισθησία. Στο πλαίσιο αυτό τα παιδιά καλούνται να «συνομιλήσουν» με τη λογοτεχνία. Προωθείται η κριτική ανάγνωση και δημιουργική ανάπλαση του κειμένου, η εξοικείωση τους με τη συγγραφική και αναγνωστική πράξη και η σταδιακή εδραίωση της σχέσης τους με τη λογοτεχνία. Με την ενσωμάτωση της διδασκαλίας της δημιουργικής γραφής αρχίζουν οι μαθητές να αντιλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο τη λογοτεχνία, παίζοντας, ουσιαστικά, με τα διάφορα λογοτεχνικά είδη.

3.2. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Λογοτεχνίας στο Λύκειο σκοπός της διδασκαλίας της είναι η επικοινωνία -κατανόηση, ο διάλογος, η αισθητική απόλαυση- των μαθητών με τα λογοτεχνικά κείμενα ως έργα γλωσσικού, καλλιτεχνικού, στοχαστικού και ευρύτερα, πολιτισμικού χαρακτήρα. Πρόκειται για μια πολύτροπη επικοινωνία που υπηρετεί την ψυχοπνευματική και αισθητική καλλιέργεια των μαθητών, αφού με την προσέγγιση των κειμένων, προσλαμβάνονται οι αξίες που μορφοποιεί ο άνθρωπος ως δημιουργός πολιτισμού.

Με τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας στο Λύκειο επιδιώκεται σταδιακά οι μαθητές:

- να εξοικειώνονται με τα λογοτεχνικά κείμενα ως πολυφωνικά και πολύσημα δημιουργήματα που προωθούν τον στοχασμό, τη διαλογικότητα και τις βιωματικές εμπειρίες
- να εμβαθύνουν και να εμπλουτίζουν τις αναγνωστικές και ερμηνευτικές στάσεις και δεξιότητές τους
- να κατανοούν την «ανοίκεια» γλώσσα της Λογοτεχνίας, ώστε να απολαμβάνουν τη λογοτεχνική ανάγνωση
- να εμπλουτίζουν τη γλωσσική τους επικοινωνία διερευνώντας τις πραγματώσεις της λογοτεχνικής γλώσσας
- να διαλέγονται με τα κείμενα και τους συναναγνώστες και να λειτουργούν ως δημιουργικοί συνομιλητές στο πλαίσιο της σχολικής τάξης που εξελίσσεται σε κοινότητα αναγνωστών
- να ανιχνεύουν τη σχέση των λογοτεχνικών κειμένων με την κοινωνία της εποχής τους, με τις φιλοσοφικές -ηθικές αναζητήσεις και με το ψυχολογικό υπόβαθρο των δρώντων προσώπων στην κειμενική τους λειτουργία
- να αναγνωρίζουν τα λογοτεχνικά είδη κατανοώντας τη διαχρονική πορεία του λογοτεχνικού φαινομένου και να συναρτούν, όπου αυτό είναι απαραίτητο, τα λογοτεχνικά κείμενα με το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς τους
- να συνομιλούν με τα λογοτεχνικά έργα διερευνώντας και αξιοποιώντας τη διακειμενική διάσταση
- να μετέχουν με ουσιαστικό τρόπο σε μια διαδικασία αλλαγής παραδείγματος που διαφοροποιεί την προσέγγιση της λογοτεχνικής ύλης από γνωστική υπόθεση σε πραγματικότητα παιδευτική, ψυχαγωγική και δημιουργική

Οι επιμέρους στόχοι απορρέουν από τους γενικούς στόχους και συναρτώνται αφενός με την ταυτότητα του διδασκόμενου κειμένου και αφετέρου με τις δυνατότητες, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών της συγκεκριμένης, κάθε φορά, σχολικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτό επιδιώκεται οι μαθητές:

- να ασκούνται στην υποβολή ερωτημάτων που προκύπτουν από το κείμενο και να διατυπώνουν τα θέματα που, κατά τη γνώμη τους, αυτό πραγματεύεται
- να αναπτύσσουν την προσωπική τους άποψη για τον κόσμο των λογοτεχνικών κειμένων και να την τεκμηριώνουν με στοιχεία που απορρέουν από αυτά

- να διακρίνουν τους γλωσσικούς μηχανισμούς με τους οποίους ο συγγραφέας δημιουργεί το έργο του και να αναγνωρίζουν τη λειτουργικότητά τους
- να καλλιεργούν το γλωσσικό αίσθημά τους, μορφοποιώντας δημιουργικά προσωπικές εμπειρίες και ιδέες ή και μεταπλάθοντας, με τον δικό τους τρόπο, τα λογοτεχνικά κείμενα που αναγιγνώσκονται
- να εξοικειώνονται με τις γλωσσικές αλλαγές που εγγράφονται με το πέρασμα του χρόνου στα λογοτεχνικά κείμενα και με την ιδιαίτερη χρήση της γλώσσας από τον κάθε συγγραφέα
- να εκτιμούν την ποιότητα του κρυπτικού λογοτεχνικού λόγου και να αναζητούν «κλειδιά» για να τον ξεκλειδώσουν
- να κρίνουν τις ενέργειες των λογοτεχνικών χαρακτήρων και να στοχάζονται για τον ρόλο τους στην εξέλιξη του έργου
- να ερμηνεύουν τις επιλογές των συγγραφέων (αφηγηματικές τεχνικές, χαρακτήρες, πλοκή, σκηνικό, εκφραστικά μέσα) και να αξιολογούν τη λειτουργία τους στα κείμενα
- να εντάσσονται οργανικά σε ομάδες, συνεργαζόμενοι για την ερμηνεία των κειμένων, επικοινωνώντας προφορικά μεταξύ τους και διατυπώνοντας γραπτώς τα αποτελέσματα της συνεργασίας
- να παρακολουθούν συστηματικά τη σχέση μορφής και περιεχομένου, βιώματος και έκφρασης, σημαινόντων και σημαινομένων, ώστε σταδιακά να κατανοούν βαθύτερα τα κείμενα
- να επισημαίνουν τα στοιχεία διακειμενικότητας και τους κοινούς ή διαφορετικούς θεματικούς τόπους, τα μοτίβα και τα σύμβολα που αναδεικνύουν τη διαχρονικότητα των αξιών, οι οποίες εγγράφονται στα λογοτεχνικά έργα των διαφορετικών εποχών και λαών
- να αξιοποιούν λογοτεχνικές κριτικές που τους επιτρέπουν να διευρύνουν τον αναγνωστικό τους ορίζοντα και να επικοινωνούν βαθύτερα με τα λογοτεχνικά κείμενα
- να μελετούν τα στοχαστικά λογοτεχνικά δοκίμια ως κείμενα τα οποία προωθούν τον κριτικό γραμματισμό και τη διερεύνηση των κοινωνικοπολιτισμικών ταυτοτήτων
- να ασκούνται στη σύνταξη κειμένων κριτικής και στοχαστικής ερμηνείας με τα οποία θα διατυπώνουν τη γνώμη τους για τα λογοτεχνικά έργα, την πρωτοτυπία,

τη φυσικότητα, την αλήθεια, τη σχέση με την παράδοση και την ανανέωσή της και την αισθητική τους αξία

- να ενεργοποιούν και να διευρύνουν τις αναγνωστικές και ερμηνευτικές τους δεξιότητες μετέχοντας στην ανάγνωση εκτενών λογοτεχνικών έργων, κατά προτίμηση αυτοτελών, αναλαμβάνοντας ατομικές ή ομαδικές εργασίες, από τις οποίες θα ενισχύονται οι αναγνωστικές εμπειρίες και οι εκφραστικές δεξιότητές τους
- να υποδύονται ρόλους έχοντας κατανοήσει με ενσυναίσθηση τον κόσμο των αφηγητών, των ηρώων και των ποιητικών υποκειμένων των λογοτεχνικών έργων
- να δημιουργούν δικά τους κείμενα αξιοποιώντας την αναγνωστική εμπειρία του.

3.3. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

Η αυτοβιογραφική αφήγηση του Ηλία Βενέζη αποτέλεσε πλούσια πηγή έμπνευσης για την συγγραφή ασκήσεων δημιουργικής γραφής βασισμένων σε αποσπάσματα του έργου που καλύπτουν όλη την έκταση του βιβλίου. Δεδομένου ότι η συγγραφή δεν είναι μόνο ταλέντο και έμπνευση αλλά και παιχνίδι με τις λέξεις σκοπός μου ήταν η δημιουργία ασκήσεων διαβαθμισμένης δυσκολίας με στόχο την αυτενέργεια των μαθητών, την βιωματική κατανόηση της γλώσσας και των επιλογών της, τη διάκριση της εκθεσιακής από τη λογοτεχνική γλώσσα. Οι διδακτικές δραστηριότητες δεν συνίστανται μόνο σε γραπτή άσκηση αλλά και στη χρήση της νέας τεχνολογίας, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους μαθητές να βιώσουν μια διαφορετική προσέγγιση της λογοτεχνίας μέσα από τη ζωγραφική, τον κινηματογράφο, τη σεναριογραφία, τη συνέντευξη και τη φωτογραφία.

Πιο συγκεκριμένα, το υπό εξέταση έργο αποτελείται από 20 κεφάλαια. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες ακολουθούν την ροή εξέλιξης του βιβλίου. Κάποια κεφάλαια περιλαμβάνουν δύο ή και περισσότερες ασκήσεις της ίδιας ή διαβαθμισμένης δυσκολίας. Τίθεται στην ελεύθερη βούληση του κάθε εκπαιδευτικού να ιεραρχήσει τις δυσκολίες των ασκήσεων και να τις αξιοποιήσει με βάση το επίπεδο και τις δυνατότητες του μαθητικού πληθυσμού της εκάστοτε τάξης. Οι τελευταίες τέσσερις ασκήσεις δύνανται να υλοποιηθούν μετά την ολοκλήρωση της ανάγνωσης του αφηγήματος από τους μαθητές, καθώς εκείνοι καλούνται να αξιοποιήσουν τις εμπειρίες τους από όλο το έργο.

Κεφάλαιο Α΄

Άσκηση 1^η

Στην παρακάτω σκηνή πρωταγωνιστούν ο Ηλίας και η μητέρα του. Να επιλέξετε ένα από τα δύο πρόσωπα και λαμβάνοντας υπόψη σας την ιδιαιτερότητα της γλώσσας του κειμένου να μεταφέρετε τους κυριότερους προβληματισμούς/σκέψεις στο ημερολόγιό του/της από το σημείο που τα πρόσωπα «βουβαίνονται».

Τα βαπόρια σφύριζαν και φεύγαν ολοένα. Ο στρατός άρχισε να ψάχνει τα σπίτια.

Κάμποσοι απ' τα νιάτα πήραν την απόφαση και πολεμούσαν να μπαρκάρουν κρυφά.

Άλλοι ντύνουνταν γυναίκες, άλλοι πλήρωναν τους σκοπούς να τους αφήσουν. Ο καθένας ό,τι μπορούσε.

Πιάσαν έναν τη στιγμή που πλήρωνε το σκοπό για να τον αφήσει να μπαρκάρει.

Άμεση διαδικασία: τον τουφέκισαν επί τόπου. Άλλον ένα. Κ' επειδή ολοένα πλήθαιναν τούτοι οι «τορπιλίσοι», άμα τους πιάνανε τους κλείναν χωριστά σ' ένα υπόγειο. Γι' αυτουνούς πια ο καθένας το ήξερε πως είναι ξεγραμμένοι.

Ωστόσο κάθε μέρα μαθαίνουμε πως ξέφυγε ο τάδε, ο τάδε. Έρχεται και μου τα λέει η μητέρα μου στην αποθήκη, στο υπόγειο του σπιτιού μας που έχω κρυφτεί.

Το λέει πως «φύγαν, αλήθεια φύγαν», κ' εκεί που πάει να προχωρήσει κόβεται.

Μένουμε και οι δυο βουβοί. Ένα σωρό μικρά ασημαντα κομματάκια του ζου που ησυχάζουν μέσα στα δεκαοχτώ μου χρόνια βγαίνουν ένα ένα, άταχτα, παλεύουν, χτυπιούνται, κάνουν αστεία. Μια σειρά γερά δόντια, δυο σειρές — να τις χώσεις με λύσσα και να μασήσεις, ε, την τύχη ενός ανθρώπου, του τάδε, που αυτός, αλήθεια, μπόρεσε!

Άσκηση 2^η

Μετατρέψτε το απόσπασμα που ακολουθεί από την σκηνή της νύχτας πριν τον αποχωρισμό της μάνας από το παιδί της σε ημερολογιακές σημειώσεις.

Η NYXTA είναι ήσυχη. Σα να μην υπάρχει καν μια ανάσα κάτω από τ' άστρα — δε βρήκε τόπο. Μα αυτό δε βαστά πολύ. Μια περίπολο γυρίζει. Μιλούν δυνατά. Οι ήχοι είναι πολύ ανακατεμένοι, μπερδεμένοι. Τσα, τσου. Σίγουρα θ' ανησυχούν πολύ

το ραχάτι του Θεού, που είναι ικανοποιημένος απόψε — λίγο πάνω, λίγο κάτω απ' τ' άστρα.

Ένα βαπόρι σφυρίζει στο λιμάνι. Δε μπορεί παρά να 'ναι από κείνα που κουβαλούν τα γυναικόπαιδα στην Ελλάδα.

—Φεύγει για έρχεται, μητέρα;

—Τι σε νοιάζει, παιδί μου;

—Τίποτα.

Περνά λίγο. Το βαπόρι σφυρίζει πιο βαθιά.

—Πρέπει να φεύγει, μητέρα...

—Έτσι θα 'ναι... Θα φεύγει...

Πάλι μένουμε βουβοί. Αυτή η φυγή, ένα βαπόρι που σφυρίζει πολύ βαθιά...

Απόψε δεν τολμά να 'ναι τρυφερή. Μήτε εγώ. Υπάρχει ένας φόβος να προδοθούμε συναμεταξύ μας, εγώ κ' εκείνη.

—Να κοιμηθείς, παιδί μου, λέει. Αύριο θα ξυπνήσεις πολύ πρωί.

—Θα κοιμηθώ.

Συμμαζεύουμε κοντά της, πολύ κοντά. Η θερμή τυραγνισμένη ανάσα της ακουμπά στο μάγουλό μου σα ζωντανή ουσία — να την πιάσεις με τα χέρια.

Ένα ποντίκι πάλι έτριξε στο βάθος. Συγκρυάζουμε και σαλεύω.

—Δεν κοιμήθηκες; μου λέει.

—Όχι, μητέρα. Είναι τα ποντίκια. Φοβάμαι...

Νιώθω το αδύνατο χέρι της να 'ρχεται με δειλία στο μάγουλό μου, σα να μην τολμά. Πολύ αργότερα, όταν έχει νομίσει πως αποκοιμήθηκα, την ακούγω που αρχίζει να μουρμουρίζει μονάχη της, σα να συνομιλεί με το Θεό. Το συνήθιζε έτσι, από παιδάκια που ήμαστε, σαν μας κοίμιζε.

Στη νύχτα δεν υπάρχει πια τίποτα. Είναι μονάχα η νύχτα. Είναι, ακόμα, εγώ κ' εκείνη.

Κεφάλαιο Β΄

Άσκηση 3^η

Μελετήστε την παρακάτω σκηνή και καταγράψτε με τη μορφή εσωτερικού μονολόγου στο ημερολόγιό σας τις σκέψεις και τα συναισθήματα των δύο πρωταγωνιστών -του Ηλία και της μητέρας του- μόλις εκείνη απομακρύνθηκε από την φυλακή.

Η ΜΗΤΕΡΑ μου έχει γονατίσει στο πλακόστρωτο όξω απ' το μικρό παράθυρο, εκεί πλάι, και δε φωνάζει πια, κλαίει. Στην αρχή ο σκοπός δεν την άφηγε να 'ρθει κοντά· έκαμε τον κόσμο άνω κάτω, σαν παλαβή. Στο τέλος τη σπρώξαν προς το παράθυρο. Έπεσε μπρούμυτα. Το γλυκό μαύρο πρόσωπό της έκαμε μπρουπ πάνου στα κάγκελα. Με μια απελπισμένη προσπάθεια κοίταξε να σηκωθεί, έπιασε μισοξαπλωμένη τα κάγκελα και φώναζε:

—Ηλία! Ηλία!

Η θερμή γνώριμη κραυγή γέμισε το υπόγειο. Με βρήκε σε μιαν άκρη και με τίναξε. Έτρεξα στο παράθυρο. Με κοίταξε με τα ξαφνιασμένα μάτια της μες στους άγνωστους ανθρώπους, μες στ' άλογα, μόλις με ξεχώριζε μες στο ύποπτο φως, άπλωνε μέσα τα χέρια της να μ' αγγίσει, δεν ήξερε τι έλεγε. Το χέρι της έτρεμε στο κενό, ερχόταν σ' εμένα, πάλι αποτραβιόταν — ένα ζο που ήθελε να πει και δεν το αποφάσιζε.

—Κ' εκείνο έτρεμε χτες για τα ποντίκια... Για τα ποντίκια!... έλεγε απελπισμένα, σα να μιλούσε σε κάποιον, κι αναρουφούσε. Θε μου, τι να κάμω;

Τι να κάμει; Μέρεψε. Δε φωνάζει πια. Συμμάζεψε τα πόδια της, έγινε ένα κουβάρι κόκαλα και μελαψό κρέας.

—Κακόμοιρο παιδάκι... Κακόμοιρο παιδάκι... μουρμουρίζει μονάχα από ώρα σε ώρα και κλαίει.

Το στόμα της ανοίγει και κλείνει νευρικά. Τα μάτια δεν τα σφουγγίζει πια, το 'χει ξεχάσει. Τα δάκρυα κατεβαίνουν στο μάγουλο σιγανά κι αδιάφορα — δεν προσέχουν να κατεβαίνουν τουλάχιστο σε αρμονικές γραμμές, γράφουν ζικ ζακ,

χώνονται μες στις ρυτίδες. Πότε πότε ένας σπασμός χτυπά το πρόσωπό της, που γίνεται περισσότερο άσχημο· είναι πολύ αστείο έτσι που πετάγεται στον αγέρα ένα αρμυρό υπόλοιπο από δάκρυα που είχε κρυφτεί κάπου σε μια ζάρα.

Όταν σηκώνεται να φύγει εγώ στέκουμαι πολλή ώρα εκεί και βλέπω το λίγο τόπο που έπιανε δίπλα στα κάγκελα, έναν τόπο μια σταλιά.

Άσκηση 4^η

Στο παρακάτω απόσπασμα είναι έκδηλη η χιουμοριστική διάθεση του συγγραφέα. Εμπνευσμένοι από την εικόνα που μας μεταφέρει γράψτε ένα χαϊκού.

ΑΠ' ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΜΟΥ φέραν κατά το βράδυ κουβέρτες, δυο μαξιλάρια, ένα βραστό κοτόπουλο. Αυτές τις μέρες συμπάσχουμε τα δυο γένη: εμείς και τα κοτόπουλα.. Ο κόσμος τα σφάζει γραμμή, θυσία. Τι να τα κάμει αφού φεύγει; Ο αγέρας είναι γεμάτος από αγωνία και πούπουλα.

Άσκηση 5^η

Με αφορμή την σκηνή που ακολουθεί θυμηθείτε ένα περιστατικό με την αδερφή σας / τον αδερφό σας που σας στήριξε ή την / τον στηρίξατε και καταγράψτε τον διάλογο. Φροντίστε να φαίνονται τα συναισθήματα, χρησιμοποιώντας φράσεις που δείχνουν αγάπη, φροντίδα και ενδιαφέρον.

Μου 'φερε τα πράγματα στη φυλακή ο μικρός μας ο Θάνος. Το παιδί καταλαβαίνει τη σοβαρή θέση μου, θέλει να μου δώσει κουράγιο.

—Αδερφάκι μου, μη φοβάσαι, μου λέει. Τρέχουμε για σένα.

—Ποιος τρέχει, Θάνο;

—Εγώ κ' η μανούλα, λέει.

Κάνει να φύγει, μα γυρίζει ξανά:

—Ηλία!

—Τι;

—Κι αν δεν σε γλιτώσουμε, θα 'ρθουμε μαζί σου.

Βγάζω το χέρι μου απ' τα κάγκελα να το χαϊδέψω.

—Εγώ κ' η μανούλα. Θα 'ρθουμε..., βεβαιώνει το παιδί.

Το παρακολουθώ που χάνεται τρεχάτο μες στο δρόμο που σκοτεινιάζει.

Άσκηση 6^η

Υποθέστε ότι είστε σκηνοθέτης. Προσπαθήστε να πείσετε έναν παραγωγό κινηματογραφικών ταινιών ότι το απόσπασμα που ακολουθεί έχει όλες τις προδιαγραφές για την δημιουργία μιας ταινίας μικρού μήκους με τίτλο «Το ξάφρισμα».

Ένα χέρι με σπρώχνει δυνατά. Ύστερα μια κλωτσιά. Ξυπνώ απότομα. Μες στο λίγο φως, στα δυο τρία σπαρματσέτα που άναψαν πάλι στο υπόγειο, ξεχωρίζω τις πυκνές σκιές που κουνιούνται και σπρώχνονται προς την πόρτα. Φωνές από δω, από κει: Ονόματα — Χρήστο, Κώστα. Δυο τρεις στρατιώτες γυρίζουν σ' όλες τις γωνιές, μην απόμεινε κανένας, και κλωτσούν.

—Σηκωθείτε!

Ο καπετάνιος μ' έσπρωξε. Τον ρωτώ σαστισμένος, σα να 'ρχομαι από άλλον κόσμο.

—Τι είναι;

—Το «ξάφρισμα»..., μουρμουρίζει με φωνή που πολεμά να μην τρέμει.

Μας βγάζουν απ' το κάτω μέρος του υπόγειου. Στη μικρή πόρτα στριμωχνόμαστε ώσπου να βγούμε. Ακούγω μια στιγμή τον Ιάκωβο, δίπλα μου, να μουρμουρίζει:

«Εις το όνομα του Πατρός, του Υιού, του Πατρός και του Υιού...», πολλές φορές.

Μας αραδιάζουν σε διπλή σειρά. Εκεί, πλάι στη θάλασσα. Μες στο λιμάνι ανάβουν τα φώτα ενός βαποριού, από κείνα που παίρνουν τα γυναικόπαιδα. Θα 'ναι περασμένα μεσάνυχτα. Το υποθέτω απ' τη Μεγάλη Άρκτο που έχει χαμηλώσει πολύ. Ένας συμμαθητής μου καταγινόταν πολύ με τ' άστρα. Εκείνος μου τα έμαθε.

Ο Σείριος; Τόσες, τόσες χιλιάδες, τόσα δέκατα, τόσα χιλιοστά μακριά. Μήτε ένα λιγότερο; Μήτε. Το αγιάζι είναι πολύ. Τουρτουρίζουμε.

Είμαι στην πρώτη σειρά. Δίπλα μου ο καπετάνιος. Από πίσω ο Ηρόδοτος, ένας σκοτεινός βόλος, κοιτάζει με τα μεγάλα ηλίθια μάτια του, γεμάτα απορία, και τρέμει.

Στο σπίτι πάνω απ' το υπόγειο, που είναι τα γραφεία της Αστυνομίας, πολλά φώτα. Μεθυσμένες φωνές τραγουδούν. Περιμένουμε.

Τέλος ανοίγει η πόρτα. Ένας στρατιώτης κατεβαίνει με μια λάμπα στο χέρι. Από πίσω του έρχεται ένας αξιωματικός. Είναι στουπί στο μεθύσι. Παραπατά.

—Ελάτε! Ελάτε! φωνάζει ο αξιωματικός σε κάποιον άλλον από μέσα. Απόψε έναν παραπάνω για σας!

Απ' το σπίτι ένας άλλος αξιωματικός βγαίνει και τον ακολουθά. Ο στρατιώτης πάει στην άκρη της γραμμής μας, χαμηλώνει τη λάμπα στα πρόσωπά μας, να φωτιστούν, περιμένει.

Πλησιάζει εκεί ο πρώτος αξιωματικός. Είναι αυτός ο ίδιος που μας χτυπούσε το πρωί — τα φουτουριστικά σχέδια. Το ξανθό μουστάκι του απ' τη δεξιά μεριά έχει γείρει λίγο περισσότερο — και ο Σείριος;... Ο αξιωματικός βλέπει με το φως και τραβά έναν δικό μας όξω απ' τη γραμμή, στο πλάι. Τον κοιτάζει, γελά, ύστερα προχωρεί παρακάτω. Τραβά άλλον ένα.

—Κ' εσύ, παλιόσκυλο! λέει.

Άλλον ένα. Το φως, ο στρατιώτης με τη λάμπα, πλησιάζει ολοένα στο μέρος μας. Αυτό το φως λάμπει σα να έχει μια φοβερή υποχρέωση — έτσι, να πρέπει. Μια γρήγορη στιγμή αναρωτιέμαι αν διαλέγει μικρούς για μεγάλους. Μα βλέπω πως παίρνει ανακατωτά, απ' όλα τα τσεσίτια. Στο μεταξύ το φως έφτασε. Είναι μπροστά μου. Αισθάνομαι τα μικρά μου χρόνια απροφύλαχτα, έτσι στήθος με στήθος. Η ανάσα κόβεται. Το χέρι του αξιωματικού απλώνεται να με τραβήξει. Μα την ίδια ακριβώς στιγμή, μια τιποτένια στιγμή, τακ, ο αξιωματικός παραπάτησε απ' το μεθύσι. Γελά. Κάνει προσπάθεια να ισορροπήσει, αλλά με την κίνηση τούτη η θέση του αλλάζει κατά δυο πόντους. Δυο τιποτένιοι πόντοι. Το χέρι του πέφτει ίσα πάνου στον καπετάνιο, δίπλα μου.

Ανασαίνω βαθιά. Α, εκεί βαθιά είναι μια σκληρή χαρά, μια τέτοια σκληρή χαρά... Ξεχωρίστηκαν έξι σύντροφοί μας. Ύστερα άλλος ένας, γίναν επτά. Βλέπω μια

διμοιρία στρατιώτες που ετοιμάζονται. Κατεβαίνουν με τον οπλισμό τους, ένας ένας. Μαζεύονται σε μιαν άκρη δίπλα μας.

—Φτάνει! λέει ο αξιωματικός στο στρατιώτη με τη λάμπα.

Μα αμέσως, σα να θυμάται, γυρίζει προς το μέρος του άλλου αξιωματικού:

—Α, αλήθεια, κ' έναν για σας! λέει. Διαλέξτε!

Τούτος ο άλλος πλησιάζει στη γραμμή. Η καρδιά μας πάλι χτυπά παλαβά. Τραβά έναν. Σκύβουμε να δούμε: Ο Ιάκωβος.

—Όχι εγώ! Όχι εγώ! παρακαλεί με απελπισία ο φουκαράς. Εγώ Ιτάλια ταμπαασί (Ιταλός υπήκοος), Ιτάλια ταμπαασί... Αύριο θα με γυρέψουν...

—Σκύλο! μουγκρίζει ο ξανθός αξιωματικός, και τον τραβά στην μπάντα.

Ύστερα διατάζει στο απόσπασμα:

—Να γυρίσετε γρήγορα!

Οι στρατιώτες παν κοντά στους συντρόφους μας που ξεχωρίστηκαν.

—Αν έχετε τίποτα, πάρτε το! τους φωνάζει ο επικεφαλής του αποσπάσματος.

Μας βάζουν πρώτα εμάς μες στο υπόγειο. Ύστερα ξωπίσω μας έρχονται κ' οι άλλοι, μηχανικά, να πάρουν ό,τι έχουν. Για ποιο λόγο;

—Γρήγορα! φωνάζει ο λοχίας απόξω, βλέποντας πως αργοπορούν.

Το υπόγειο είναι γεμάτο σούσουρο. Ένας άνθρωπος κλαίει νευρικά. Κάποιος άλλος λέει «γεια σας». Η ώρα περνά. Ο λοχίας διατάζει πιο άγρια:

—Γρήγορα!

Στη γωνιά που έχω λουφάξει πλησιάζει ο βαρύς όγκος του καπετάνιου. Τον βλέπω που έρχεται, και με πιάνει φόβος. Σκύβει σιωπηλά. Κάνει να σκαλίσει εκεί στο προσκέφαλό μας, σάματις να έχει κάτι να πάρει. Ύστερα πάλι σηκώνεται.

—Δεν έχω τίποτα, μουρμουρίζει αφηρημένα, σα να θυμάται, αλήθεια, πως δεν έχει να πάρει τίποτα.

Κάνω κουράγιο.

—Να, Μανόλη, λέω. Πάρε τις δικές μου τις κουβέρτες.

Το λέω έτσι ασυλλόγιστα, μια προσπάθεια να του φανώ την τελευταία στιγμή τόσο δα χρήσιμος, μόλο που είμαι σίγουρος πως τίποτα δεν του χρειάζεται πια.

—Τι τις θέλω; αναρωτιέται κι αυτός σιγανά.

Ο λοχίας βρίζει, τρίτη φορά τώρα:

—Άιντε, ουλάν!

Είναι φανερό πως όλοι προσπαθούν να μείνουν λίγο ακόμα, όσο είναι μπορετό, ν' αργοπορήσουν.

Τέλος ο Μανόλης κουμπώνεται απότομα, σα να πήρε την απόφαση. Δυο τρεις φθόγγοι τρίζουν στα δόντια του. Μόλις κατορθώνουν ν' ανταμώσουν:

—Ε... Γεια σας...

Βάζει τα χέρια του στις τσέπες και χιμά στην πόρτα. Ο μεγάλος όγκος του διαλύεται μες στο σκοτάδι.

Χαμένος, παραλυμένος, ακούγω ένα διάστημα τα βήματά τους έξω που φεύγουν. Σβήσαν.

Συμμαζεύουμε πιο κοντά στον Πέπα. Τρέμει. «Κύριε, Κύριε...» μουρμουρίζει. Η καρδιά του χτυπά, τικ τακ.

—Άραγες με τι τρόπο;... ρωτά σιγανά και στέκεται, σα να φοβάται να προχωρήσει τη σκέψη του.

Τα μάτια μου πολεμούν, πολεμούν ν' αντισταθούν, δε βαστούν πια, μούσκεψαν. Η σκηνή έρχεται και ξανάρχεται εκεί, μες στο ύποπτο φως, στο θόλο του υπόγειου — ένα παραπάτημα, δυο πόντοι. Αισθάνουμε να με πλακώνει το φριχτό βάρος, πολεμώ να παλέψω. Μα τι φταίω; Τι φταίω; Αύριο θα 'μαι εγώ, για μεθαύριο.

Ολοένα γίνεται περισσότερη ησυχία στο υπόγειο. Τα σπαρματσέτα ένα ένα σβήνουν. Ίσαμε μια ώρα πέρασε. Ο Πέπας στριφογυρίζει, δεν μπορεί να ησυχάσει.

Το άλογο, δίπλα μας, μετακινιέται, φαίνεται πως θέλει κι αυτό να ξαπλώσει. Λίγο ακόμα να τον πατήσει τον Πέπα.

—Έχει τόπο παρακάτου; με ρωτά ανήσυχος.

Τραβιέμαι όσο μπορώ προς το μέρος που άφησε ο Μανόλης.

—Δεν έχει πια παρακάτου, λέω. Είναι άλλοι.

Ο Πέπας σηκώνεται, λύνει το σκοινί που είναι δεμένο το ζο απ' το χαλκά και το τραβά. Ξαναδένει ύστερα τον κόμπο πιο κοντά. Δεν έχει αφήσει παρά δυο πιθαμές μονάχα σκοινί απ' το στόμα του ζου.

Πάλι έρχεται και ξαπλώνει.

—Έτσι δε θα μπορέσει να πέσει χάμου, λέει.

Μα το άλογο γλιμντρίζει. Αδιάκοπα. Είναι φανερό πως διαμαρτύρεται. Ο σκοπός όξω ανησυχεί. Μπαίνει μέσα. Βλέπει το κοντό δέσιμο του ζου κι ανάβει.

—Γκιαούρ! βλαστημά και δίνει μια κλωτσιά στον Πέπα. Ύστερα αφήνει λάσκα το σκοινί, να 'χει άνεση το ζο.

Θα 'χαν περάσει δυο ώρες. Ο Πέπας συμμαζώχτηκε, κάθεται γονατισμένος για να ησυχάσει το ζο. Δεν ακούγονται πια παρά ελάχιστοι θόρυβοι, σπασμωδικοί.

Χάνονται γρήγορα. Μα σιγά σιγά το αυτί μου παίρνει, στο βάθος, πολλά βήματα.

Σιγά. Σιγά. Ολοένα πλησιάζουν, γίνονται πιο καθαρά. Έρχονται απ' το δρόμο, απ' το μέρος που φύγανε οι άλλοι πριν από δυο ώρες. Αφουγκράζομαι με ολάνοιχτα μάτια. Τέλος σταματούν όξω απ' το σπίτι. Μιλούν συναμεταξύ τους τούρκικα, δεν καταλαβαίνω.

—Γύρισαν..., μουρμουρίζει ο Πέπας.

—Ναι. Γύρισαν...

Είναι το απόσπασμα. Τελείωσε.

Άσκηση 7^η

Με την ιδιότητα του σύγχρονου αναγνώστη γράψτε ένα γράμμα στον αξιωματικό ως σχόλιο σε όσα λέει στο συγκεκριμένο απόσπασμα. Εκφράστε τη διαφωνία σας για την στάση του απέναντι στη μητέρα του Ηλία.

ΣΕ ΛΙΓΟ ήρθε και η μητέρα μου.

Χύνουμαι προς το παράθυρο μόλις ακούγω τη γλυκιά φωνή της να με ζητά. Με τα

μάτια πρησμένα απ' την αυπνία κι απ' τον τρόμο, με καρδιά τσακισμένη, ένα σώμα χωρίς νεύρα, χωρίς δύναμη, που πάλεψε, πάλεψε, τεντώνω τα χέρια μου ικετεύοντας να με σώσουν.

—Μητέρα, γλιτώστε με! Μητερούλα! Γρήγορα! Γρήγορα!

Απ' ολάκερο το τεντωμένο κορμί, από κάθε νεύρο, από κάθε σπασμό βγαίνει η ίδια απελπισμένη κραυγή:

—Γρήγορα! Γρήγορα! Σώστε με!...

Το καημένο το μικρό της το κεφάλι κουνιέται σπασμωδικά μπρος σ' αυτή την έξαλλη ικεσία. Είναι τόση η σαστισμάδα της, δε σκέφτεται καν ν' αφήσει να τρέξουν τα δάκρυά της. Σηκώνεται, τρέμοντας, να φύγει.

—Παιδάκι μου!... Παιδάκι μου!... Τρέχουμε!... τραυλίζει. Κ' εγώ κι ο πατέρας σου...

—Γρήγορα, μητερούλα! Μητερούλα, γρήγορα!... Μην έρθει η νύχτα...

[...]

Με παν στο γραφείο του ξανθού αξιωματικού. Είναι εκεί κ' η κυρούλα η μητέρα μου. Κλαίει γονατιστή και παρακαλεί. Ξέρει λίγα τούρκικα απ' τον καιρό που είχαμε παραγιούς τούρκους. Το μάτι του αξιωματικού με κοιτάζει από πάνω ως κάτω. Ύστερα κάνει ένα κίνημα αηδίας.

—Για τούτο τον μούργο είναι; λέει στη μητέρα μου.

—Ναι... Αυτό είναι, κύριε...

—Α σιχτίρ! βλαστημά, και φωνάζει να με πάρουν.

Με γυρίζουν πάλι πίσω. Το σωστό σωστό! Είμαι ένας μούργος — ποτές μου δε διακρίθηκα επί ωραιότητα δυο παραδιώ. Η νύχτα πλησιάζει· είναι πολύ σιμά.

Βράδιασε. Πέφτω στη γωνιά μου. Δεν περιμένω τίποτα.

Άσκηση 8^η

Υποθέστε ότι είστε δημοσιογράφος και παίρνετε συνέντευξη από τον Ηλία Βενέζη, ο οποίος -αμέσως μετά την απελευθέρωσή του από την αιχμαλωσία- αναζήτησε καταφύγιο στο νησί της Λέσβου. Με αφορμή την συγκινητική σκηνή του αποχαιρετισμού του Ηλία από την οικογένειά του διαμορφώστε ένα ερωτηματολόγιο

εστιάζοντας ιδιαίτερα στην συναισθηματική φόρτιση των προσώπων που πρωταγωνιστούν. Ποιες ερωτήσεις θα του θέτατε; Πώς θα απαντούσε ο Ηλίας Βενέζης;

ΤΕΛΕΙΩΣΕ. Το Αϊβαλί άδειασε πια. Το απόγευμα φεύγει το τελευταίο βαπόρι. Όσοι είναι να φύγουν θα φύγουν. Αλλιώς δεν έχει άλλο.

Απ' το Θάνο μαθαίνω πως κλαίνει όλοι στο σπίτι. Η μητέρα μου δε θέλει να φύγει.

Ο γερο - πατέρας μου την παρακαλεί και της λέει πως έχουμε κορίτσια. Πρέπει.

Έρχεται και σ' εμένα και με ρωτά απ' το παράθυρο τι να κάμει. Είναι πολύ συντριμμένος.

—Πατέρα, γρήγορα! του φωνάζω.

Θυμάμαι τη φαμίλια με το κορίτσι που πήραν χτες τη νύχτα.

—Να φύγετε γρήγορα, πατέρα!

Κατά τις τρεις το απόγευμα την καταφέρνουν, τέλος, και τη μητέρα μου πως «πρέπει».

Έρχονται στη φυλακή και παρακαλούν τον αξιωματικό, μια τελευταία ικεσία: να τους αφήσει να μπουν μες στο υπόγειο να μ' αποχαιρετήσουν. Με πολλές δυσκολίες τους δίνει την άδεια.

Είναι όλοι, ο γερο - πατέρας, η μητέρα μου, ο Θάνος, η Ανθήπη, η Σοφία, η Αγάπη, η Λένα, όλοι. Μ' αγκαλιάζουν πρώτα και με φιλούν τα παιδιά. Ένα ένα, μόλις κάμουν το καθήκον τους, φεύγουν όξω. Οι σύντροφοί μου μας έχουν τριγυρίσει.

Παρακολουθούν σιωπηλά. Με πιάνει απ' τους ώμους ο πατέρας μου. Δεν τον είχα δει να κλάψει ποτέ. Με κρατά μια μακριά στιγμή έτσι, απ' τους ώμους, ύστερα σκύβει και με φίλα στο μέτωπο. Ένα νευρικό έχει πιάσει τα ματόκλαδά του.

Ύστερα, έχει ξοδέψει πια όλες τις δυνάμεις, κατεβάζει τα χέρια του.

Όμως, η μητέρα μου, που έρχεται τελευταία, δε θέλει να ξεκολλήσει από πάνω μου. Είμαστε εκεί μια μάζα, έχω χώσει το κεφάλι μου μες στο μαραμένο κόρφο της, να κρατήσω για τελευταία φορά αυτή τη ζέστη πάνω στο μάγουλό μου. Με σφίγγει, δε θέλει να μ' αφήσει. Τα δάκρυά τηςμποδίζουν τα λόγια να βγουν

καθαρά. Μόλις καταλαβαίνω πως λέει πως δε θα το βαστάξει και θα πεθάνει γρήγορα. Το ξαναλέει, σα να είναι κάτι που μου το υπόσχεται. Σηκώνει το πρόσωπό της, πιάνει το δικό μου με τα χέρια της και με κοιτάζει σα μια εικόνα που δεν πρόκειται να τη δει ποτές πια, σκύβει πάλι, μου μαζεύει το σακάκι, ασυναίσθητα, να με κουμπώσει μην κρυώνω, σαν που ήμουν παιδάκι. Ο πατέρας μου την τραβά.

—Δε θα προφτάξουμε το βαπόρι... Δε θα προφτάξουμε... μουρμουρίζει συγκινημένος.

Κ' εγώ τη σπρώχνω, μην τυχόν και δεν προφτάζουν.

—Μανούλα, να φύγετε!... Θα σε θυμάμαι...

Βγαίνουν όξω. Ώσπου να στρίψουν τη γωνιά τη βλέπω που τη σέρνουν τα παιδιά μας, κ' εκείνη γυρίζει και κοιτάζει πίσω, μήπως με ξεχωρίσει.

—Μητέρα σου είναι; λέει ο σκοπός, που παρακολούθησε όλη τη σκηνή.

Δε μιλώ.

—Ναι, λέει ένας δικός μας. Μητέρα του είναι.

Ο σκοπός κουνά το κεφάλι σκεφτικός.

Άσκηση 9^η

Υποθέστε ότι ένας περαστικός παρακολουθεί τη σκηνή της εξαντλημένης γυναίκας που καλούσε για βοήθεια και αφηγείται την ιστορία ως ομοδιηγητικός αφηγητής (παρατηρητής) με εξωτερική εστίαση, δηλαδή ως αφηγητής κάμερα.

ΒΡΗΚΑΜΕ ένα πτώμα φουσκωμένο, μαύρο, μισοφαγωμένο απ' τα τσακάλια.

Παρακάτω βρήκαμε κι άλλα τέτοια λέσια. Τα μυριζόμαστε στον αγέρα.

—Θα φανεί!

Σε λίγο φαινόταν. Θα 'ταν από καμιάν άλλη αποστολή πριν από μας.

Κοντεύαμε σ' ένα ρέμα. Ακούμε μιαν εξαντλημένη γυναικεία φωνή που καλούσε.

Κοιταχτήκαμε μες στα μάτια.

Μας τράβηξαν προς τη φωνή. Σε λίγο τη βρήκαμε. Ήταν μια Χριστιανή. Τα

φουστάνια της ήταν κομμένα, πεταμένα δίπλα, απ' τη μέση και κάτω σχεδόν γυμνή. Οι δυο γυναίκες που είχαμε μαζί μας τρέξαν κοντά της, μα οι στρατιώτες τις μπόδισαν. Στέκαμε κάμποσα μέτρα αλάργα, και κοιτάζαμε. Ο αρχηγός του αποσπάσματος τη ρωτούσε να μάθει. Ήταν σε μια προηγούμενη αποστολή. Αυτή ήταν ετοιμόγεννη, απόβαλε, την παράτησαν εκεί να τυραγνιστεί ώσπου να πεθάνει. Πάνου στα χαμόκλαδα πηχτά κομμάτια αίμα γυάλιζαν στον ήλιο σα γιούσουρο.

Ο λοχίας έφτυσε με αηδία. Η γυναίκα τραβούσε ένα στρατιώτη απ' το πανταλόνι, να τη σκοτώσει. Αυτός γύρεψε διαταγή. Του είπαν να μην την πειράξει. Έτσι την αφήσαμε ζωντανή και προχωρήσαμε.

Κεφάλαιο Ζ'

Άσκηση 10^η

Ο Τούρκος, έπειτα από πολλά χρόνια θυμάται και αφηγείται με αναδρομική αφήγηση στα εγγόνια του το περιστατικό με τον Έλληνα φίλο του. Φροντίστε μέσα από τον λόγο του και το ύφος του να φαίνονται ο πόνος και οι τύψεις που νιώθει ακόμη που άφησε τον Έλληνα φίλο του αβοήθητο, καθώς και το ότι εξακολουθεί να πιστεύει ότι έκανε το καθήκον του. Προσπαθήστε μέσα από τον λόγο του να είναι εμφανής αυτή η διαμάχη που υπάρχει ακόμη μέσα του.

Ήταν μια καπναποθήκη εκεί που μας ρίζαν. Τα κορμιά σπάραζαν πάνου στις πλάκες μισόγυμνα, πρησμένα, γεμάτα λάσπες — αυτόματα, σαν πράματα.

Ντόπιοι Τούρκοι έρχονταν και μας κοίταζαν, να σουσουμιάσουν. Ερευνούσαν τα «πράματα», εμάς, να τα ανασυνδέσουν, τρυπούσαν για ένα ίχνος που μπορούσε να είχε ξεχαστεί απάνω μας. Αυτό το ίχνος σπαρτάρισε για μια στιγμή σα νεογέννητο μες στα σκονισμένα μάτια του ρολογά — σαν άστρο που πέφτει. Τον γνώρισαν.

Όλη η Πέργαμο βούιξε απ' το νέο — το άστρο. Τα πλήθη έρχονταν και το κοίταζαν, άνοιγαν τα στόματα, δείχνανε τα κίτρινα δόντια να το συντρίψουν.

Μ' επισημότητα μπήκε κ' ένας αρχηγός. Ήταν απ' τα παλικάρια που δεν έσκυψαν στην κατοχή κάτω απ' τον Έλληνα, πήραν τα βουνά και σπαταλούσαν την

περηφάνια σαν άχρηστη:

—Μερ χαμπάρ! (τούρκικος χαιρετισμός) Νικόλα.

Του έδωσε το χέρι. Ο δικός μας δίστασε μπρος σ' αυτό το χέρι που προσφερόταν σα φωτιά. Έπειτα, σκληρά, σαν άνθρωπος που πνίγεται, το χούφτιασε.

—Κ' η φαμίλια εδώ; ρωτά ο Τούρκος.

Ναι. Κ' η φαμίλια. Η γυναίκα και το παιδί. Τους είχαν σ' ένα χωριστό μέρος στο απάνω πάτωμα.

Ο Τούρκος έβγαλε την καπνοσακούλα του, τράβηξε μια μεγάλη πρέζα καπνό και του την έδωσε. Και μια φυλλάδα τσιγαρόχαρτο. Ύστερα βγήκε όξω.

Γύρισε σε κανένα τέταρτο. Βαστούσε έναν κουβά με σταφύλια, ψωμί. Με σεβασμό ο σκοπός του έδειξε την πόρτα προς το απάνω πάτωμα. Ξανακατέβηκε από κει σε λίγα λεφτά. Ήταν βαρύς, αυστηρός και αμίλητος — σαν άνθρωπος.

Κάθισε πάλι κοντά στο ρολογά και τύλιξε τσιγάρο. Φούμερνε αδιάκοπα. Μασούσε τα χείλια του που τρέμαν.

—Τις είδες; ρωτά δειλά ο δικός μας.

Ο Τούρκος παρατά το τσιγάρο και τον κοιτάζει μες στα μάτια.

—Θυμάσαι, Νικόλα, τη Νατζιέ; του λέει συγκινημένος.

Τη θυμήθηκαν. Ήταν ένα ήμερο νεανικό πρόσωπο, ήταν καλή σαν παιδάκι — Θε μου, πώς το επέτρεψες σε μian αντίχρηστη; Οι δυο γυναίκες, του Τούρκου και του Χριστιανού, αγαπιούνταν σαν αδερφές. Τα καλοκαίρια μέναν μαζί στον κάμπο οι δυο φαμίλιες. Δε χώριζαν. Μονάχα σαν έπεφτε η νύχτα, αποτραβιόταν ο καθένας να δεηθεί στο θεό του. Ύστερα πάλι ξανααδερφώνουνταν.

—Πόσα χρόνια είναι; ρωτά ο δικός μας, σα να 'ναι ένα παρελθόν πολύ μακρινό.

—Από τότε που σκοτώθηκε; Τρία.

Τη Νατζιέ την είχε βρει μια σφαίρα τις μέρες του ελληνοτουρκικού πολέμου.

—Δε ζούσαμε καλά, Νικόλα; λέει ο Τούρκος.

Τότες ο δικός μας πέφτει στα πόδια του παρακαλώντας:

—Σώσε μας! Σώσε μας!

—Δεν πράξατε καλά, Νικόλα! τον κόβει αυστηρά ο Τούρκος και τον βοηθά να σηκωθεί.

—Κ' εγώ τι φταίω; Τι φταίω; μουρμούριζε ο Χριστιανός με δάκρυα.

—Ο Θεός κρίνει, μπιραντέρ (αδερφέ). Αυτός, βλέπεις, δεν ξεχνά.

Σηκώθηκε. Ο άλλος παρακαλούσε ακόμα. Μα ο Τούρκος τον έκοψε. Τώρα πια ήταν στη μέση ο Θεός. Αυτός διατάζει — τι μπορεί να κάμει ο άνθρωπος;

—Αλλά σιμαρλαντίκ (τούρκικος χαιρετισμός), Νικόλα.

Κεφάλαιο Θ'

Άσκηση 11^η

Μελετήστε την παρακάτω σκηνή του έργου και δημιουργήστε ένα λίμερικ με το ίδιο θέμα.

ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΑ άργησαν να μας πάρουν απ' τη φυλακή μας. Σα μας βγάλαν όξω, πηγαίνοντας για τη δουλειά είδαμε στο δρόμο, ψηλά σ' ένα δέντρο, ένα παράξενο πουλί. Ήταν ένα «σχέδιο» με μακριά σώβρακα, με μια φανέλα γλιτζασμένη, σκισμένη εδώ κ' εκεί, με γυμνά ποδάρια, γεμάτος γένια. Αποκάτω είχαν μαζευτεί ένα σωρό τουρκιά. Βλέπαν και γελούσαν. Δυο τρεις στρατιώτες βλαστημούσαν και φώναζαν να κατεβεί· μα αυτός, το «σχέδιο», έβγαζε τη γλώσσα του, έκανε πως ανοίγει τα χέρια του —μαθέ πως πετά— και φώναζε ψιλά, λυρικά, σαν πριμαντόνα: «Τσίπιν! Τσίπιν! Τσίπιν!»

Στάθηκαν κ' οι δικοί μας μαφαζάδες να κάμουν χάζι. Σταθήκαμε κ' εμείς. Όσο προσέχαμε, τόσο τα μάτια μας άνοιγαν απ' το ξάφνιασμα. Το «σχέδιο» τώρα άλλαξε τόνο, έκανε το φλώρι, τιριλού τιριλού, έκανε το σπίνο, ξαναγύριζε σε καρδερίνι:

«Τσίπιν, τσίπιν, τσίπιν.»

—Μωρέ αυτός δεν είναι;

Βέβαια ήταν αυτός! Τον θυμηθήκαμε. Ποιος άλλος θα μπορούσε να κάνει έτσι

πετυχημένα τις φωνές των πουλιών; Μην έκανε κι άλλη δουλειά στην πατρίδα; Μονάχα που ήταν δεξιός ψάλτης στην Κάτω Παναγιά. Όλο τον άλλο καιρό έστηνε ξόβεργα για τα καρδερίνια και τα φλώρια. Ύστερα τα πουλούσε μες σε φρεσκοβαμμένα κλουβιά με μπιγλιμπίδια και χάντρες — μεράκι. Και τις αποκριές ήταν το καλύτερο νούμερο, μαζί με τον Καμπέσα την αρκούδα, την Αμαλία «ο έρωτας με τα πτερά στη ράχη». Αυτός ήταν ο «βασιλέας των πτηνών» — ένα κίτρινο τεράστιο καναρίνι βουτημένο σε φτερά από κοτόπουλα βαμμένα κίτρινα. Και πίσω του τρέχαν τα πτηνά, καμιά δεκαριά μπαγάσηδες, άλλος κοράκι, άλλος σπίνος, άλλος καρδερίνι, τσίου, τσίου.

Οι μαφαζάδες μας τραβούν να φύγουμε.

Κεφάλαιο Γ'

Άσκηση 12^η

Υποθέστε πως είστε ένας από τους ναύτες της ιστορίας. Σκεφτείτε ένα πιο αισιόδοξο τέλος αλλάζοντας την μοίρα του παιδιού που μάρκαρε στα ξένα. Πώς εξελίσσεται η ιστορία; Καταγράψτε την είτε σε πεζό είτε σε ποιητικό λόγο.

ΤΟ ΑΠΟΜΕΣΗΜΕΡΟ την άλλη μέρα σταματήσαμε για κανά δυο ώρες τη δουλειά στα ξύλα. Μας πήγαν να καθαρίσουμε το διπλανό σπίτι. Θα γινόταν λέσχη των αξιωματικών.

Στο υπόγειο του σπιτιού βρήκαμε πολλά βιβλία και χαρτιά. Ανάμεσά τους ήταν κ' ένα δυο φύλλα από κάποιο περιοδικό. Τα 'χωσα στον κόρφο μου.

Σα μείναμε μονάχοι άνοιξα κρυφά και διάβασα. Ήταν κάτι νέο, ύστερα από τόσον καιρό. Σα να 'χαν ξεσυνηθείσει τα μάτια — γι' αυτό θα 'ταν που τρέμαν τα ματόκλαδα.

—Κοίτα! λέω του Ζακ συγκινημένος.

—Τι;

Ήταν ένα τραγούδι. Νησιώτικο. Έλεγε για ένα παιδί που μάρκαρε στα ξένα.

Πέρασαν χρόνια. Μια μέρα η μάνα του κατέβηκε στην αμμουδιά. Ήταν εκεί ναύτες και μικρά μουτσόπουλα· παίζαν στον άμμο. Τους ρώτησε απελπισμένη μην τον

είδαν. Αυτοί γύρευαν τα σουσούμια του. Ήταν ψηλός, ήταν λιγνός... Τότες οι ναύτες της είπαν πως ψες προψές τον είδαν στα μέρη της Μπαρμπαριάς: «Είχε τα φύκια πάπλωμα, τον άμμο για τυλάρι, και τα σγουρά του τα μαλλιά τα 'χε προσκεφαλάρι. Μαύρα πουλιά τον έτρωγαν, κι άσπρα τον τριγυρνούσαν. Κ' ένα πουλί, καλό πουλί, δεν ήθελε να φάει.»

—Διάβασέ το, Ζακ, του λέω με βουρκωμένη καρδιά.

Δίσταζε, στεναχωρημένος.

—Δεν ξέρω, λέει τέλος.

Του το διάβασα. Μείναμε συλλογισμένοι κι αμίλητοι πολλήν ώρα. Δε σκέφτηκα τότες να τον ρωτήσω πώς γίνεται να μην ξέρει να διαβάζει. Μα αργότερα το συλλογιζόμουν:

Τι συμβαίνει με το Ζακ;

Κεφάλαιο ΙΑ΄

Άσκηση 13^η

Να παρουσιάσετε σε εσωτερικό μονόλογο τα συναισθήματα που δημιουργούνται στον ταλαιπωρημένο από τις κακουχίες και την αρρώστια Ηλία και τις σκέψεις που μπορεί να κάνει μετά την πράξη της γριούλας να τον φροντίσει φέρνοντάς του φαγητό. Υποθέστε ότι τα καταγράφει στο ημερολόγιό του.

Η ΜΕΡΑ που έτρεμα ήρθε. Ο πυρετός μ' έδειρε όλη τη νύχτα. Ως το μεσημέρι μ' ανάγκασαν να δουλέψω με πυρετό, να παστρέψουμε τους δρόμους απ' το χιόνι. Μα κατά το μεσημέρι τα γόνατα λύγισαν. Στρώθηκα χάμου.

Οι δικοί μας με κουβάλησαν τότες στο θαλάμι μας, πάλι φύγαν. Απόμεινα μονάχος ίσαμε το βράδυ και βολόδερνα σαν πληγωμένο αγρίμι που το παρατήσαν.

Άμα γύρισαν οι σύντροφοι, τη νύχτα, είχαν μαζί τους δυο κεραμίδες. Τράβηξαν δυο πήχες απ' το χαλασμένο σουβά, άναψαν φωτιά, τις ζέσταναν. Μου τις βάλανε στις πλάτες. Μου έκαμε καλό. Άνοιξα τα μάτια μου και είπα στο Γιάννη ήσυχα πως θα πεθάνω. Μου χάδεψε τα μεγάλα γλιτζασμένα μαλλιά και με παρηγόρησε σα μητέρα.

Κατά το απομεσήμερο την άλλη μέρα.

Ήμουν μονάχος στο θαλάμι. Ένας μικρός μαύρος όγκος ήρθε και στάθηκε στην πόρτα. Ήταν μια γριούλα μισοσκεπασμένη με το φερετζέ. Ρίχνει μια ματιά ανήσυχη γύρω στο καλντερίμι. Ύστερα πετά βιαστικά προς το μέρος μου ένα μεγάλο κομμάτι ζεστό ψωμί κ' ένα κυδώνι.

—Θέλεις τίποτα..., ογλούμ (για μου) ρωτά φοβισμένα η φωνή, τρέμοντας κάτω απ' το μαύρο πέπλο.

Στέκω χαμένος, χτυπημένος. Είναι μια φωνή τόσο ήμερη. Μα μπορεί, λοιπόν, στα τούρκικα να γίνει τέτοιος τόνος;

—Θέλεις τίποτα; ξαναρωτά η φωνή ανυπόμονα.

Απροετοίμαστος, μόλις κατορθώνω να το συλλαβίσω, πως τίποτα.

—Ευχαριστώ, ανά... (μητέρα).

Η σκιά χάθηκε.

Άσκηση 14^η

Γράψε με τη μορφή εσωτερικού μονολόγου τις σκέψεις και τα συναισθήματά του Ηλία όταν πληροφορείται από τον Ισμαήλ πως την μητέρα του γιατρού την σκότωσαν Έλληνες.

Ο ΠΥΡΕΤΟΣ όλη τη νύχτα στάθηκε πολύς. Είμαι κουρασμένος, εξαντλημένος.

Οι σύντροφοι φύγανε για τη δουλειά το πρωί. Σέρνουμε προς τη μικρή πόρτα, τυλίγομαι στα τσουβάλια μου· βλέπω τους ανθρώπους που περνούν.

Ξαφνικά το προσέχω. Ένας αξιωματικός πέρασε. Στο γιακά του το διακριτικό τρίγωνο είναι βυσσινί: γιατρός.

Περιμένω να ξαναγυρίσει. Παίρνω την απόφαση. Μαζεύω από δω από κει, με τα νύχια, τσουγκρανιές, κάτι αξιοδάκρυτα φραντσέζικα που μου μένουν — ελάτε, μωρέ, ελάτε! Τα μαζεύω, φορμάρω τη φράση κ' ετοιμάζομαι.

Τέλος ο γιατρός ανεβαίνει. Έφτασε. Ανοίγω το στόμα ικετεύοντας:

—Ντοκτόρ μπέη! Ντοκτόρ μπέη! Ayez pitie de moi... Ayez pitie...

Ο άνθρωπος σταματά απότομα, χτυπημένος από τούτη την πολιτισμένη, σε γαλλικό πληθυντικό ικεσία. Ανοίγει τα μάτια του, να! Κάτι τέτοιο στο Μπακίρ! Κοιτάζει, κοιτάζει, κι ολοένα μεγαλώνει η απορία. Ψάχνει το σουλούπι μου — χωμένος μες στις βρώμες, τα μεγάλα μαλλιά, τυλιγμένος στα τσουβάλια, γιατί το σακάκι του Ζακ το φορούσα κατάσαρκα μη μου το πάρουν.

—Τι είστε! μου λέει τέλος γαλλικά.

—Γεσίρ.

—Άρρωστος;

—Ναι, άρρωστος.

Θέλει κάτι να με ρωτήσει ακόμα, τι έχω, μα στέκεται να κάμει επιστράτευση τα γαλλικά του. Είναι πιο αξιολύπητα απ' τα δικά μου.

Τέλος τα παρατά.

—De la fièvre? λέει μονάχα.

—Ναι, ναι, πυρετός.

Μου γνέφει πως θα ξαναγυρίσει και φεύγει. Είναι νέο παιδί, είκοσι πέντε είκοσι έξι χρονώ. Αργότερα το έμαθα πως μόλις εκείνη τη μέρα είχε έρθει στο Μπακίρ.

Σε λίγο ξανάρχεται. Μου φέρνει ένα σωληνάριο κινίνο, κάτι άλλες σκόνες.

—Αύριο, αν είσαι καλύτερα, θα πω να 'ρθεις στο ιατρείο — μου δίνει να καταλάβω.

Σ' ένα δυο μέρες ήμουν καλύτερα. Έπεσε ο πυρετός. Ο γιατρός πέρασε και με είδε.

Ύστερα έστειλε ένα στρατιώτη και με πήγε στο ιατρείο του. Το χρησιμοποιούσε και για κατοικία.

Μου δείχνει να καθίσω.

—Είσαι πολύ νέος, μου λέει. Τι δουλειά έκανες;

—Πήγαινα σχολειό.

—Ε, και πώς σε πιάσαν;

—Έτσι.

Ο γιατρός σωπαίνει — σίγουρα δε βρίσκει τη γαλλική λέξη ν' αρχίσει τη νέα κουβέντα.

—Δεν ξέρεις τούρκικα; με ρωτά αργότερα.

—Όχι. Ό,τι μαθαίνω τώρα.

Πάλι σωπαίνει. Ύστερα λέει πως πρέπει, έτσι αδύνατος, να μη δουλέψω κάμποσες μέρες. Μα πώς να γίνει;

Σκέφτεται να βρει, τέλος το βρίσκει:

—Θα πω πως θα 'χεις δουλειά σ' εμένα. Να μεταφράζεις φραντσέζικες οδηγίες.

Έτσι έγινε. Πήγαινα το πρωί στο ιατρείο και γύριζα το βράδυ στο κουβούσι μας. Ο γιατρός μου έδωσε ένα παντελόνι κ' ένα ζευγάρι αρβύλες. Κάθε βράδυ με γέμιζε ψωμιά:

—Για τους συντρόφους σου.

Είχε κάτι οδηγίες φραντσέζικες για φάρμακα. Δεν του ήταν εύκολο να τις εξηγήσει. Μήτε με το λεξικό. Γιατί τα 'χανε στους χρόνους, δεν ήξερε να βρει το απαρέμφατο. Λοιπόν τον βοηθούσα σ' αυτό. Έβρισκα τη γαλλική λέξη στο γαλλοτουρκικό λεξικό και του έδινα να διαβάσει την αντίστοιχη τούρκικη. Έτσι δουλεύαμε ώρες.

Ήταν πολύ νέο παιδί, μόλις είχε βγει απ' το πανεπιστήμιο, με θερμά ανατολίτικα μάτια. Ανθυπίατρος.

—Μια μέρα μεταφράζαμε μια οδηγία. «Pous les jeunes meres».

Έψαχνα για μια λέξη. Τη βρίσκω και του δίνω το λεξικό. Τα χέρια μου μένουν έτσι με το βιβλίο. Δεν το παίρνει.

Γυρίζω και τον κοιτάζω. Μ' έβλεπε κατάματα.

—Ηλιά... (πάντα με φώναζε έτσι, τονίζοντας το ά.) Έχεις μητέρα;

—Ναι, του λέω. Έχω.

—Γλίτωσε;

—Ναι, γλίτωσε.

Έμεινε σιωπηλός. Έκαμε κάτι να πει, μα σταμάτησε. Συνεχίσαμε τη μετάφραση. Ως το βράδυ ήταν κατσοφιασμένος.

Αναρωτιόμουν: Τι έπαθε;

Το άλλο πρωί ο γιατρός έφυγε στο Κίρκαγατς. Θα γύριζε το βράδυ. Έμεινα με τον υπηρέτη του, τον Ισμαήλ, και τον βοήθησα να μαγειρέψει.

Σαν τελειώσαμε τις δουλειές μας, καθίσαμε.

Ο Ισμαήλ ήταν ένα αγαθό ζο απ' το Ντιάρμπεκιρ. Μ' έβλεπε να κουλαντρίζω με τον αφέντη του κάτι βιβλία «σου καντάρ», τα λεξικά, να του μιλώ φραντσέζικα, κι ο θαυμασμός του ήταν τόσο απεριόριστος που φούσκωνε στα μάτια του. Δεν ξέρω για τι είδους ον με περνούσε.

Τσάτρα πάτρα κουβεντιάζαμε.

—Από που είναι ο Κιαμήλ-μπεης; τον ρωτώ για το γιατρό.

—Απ' την Προύσα, μου λέει.

—Εκεί είναι η φαμίλια του;

—Ναι. Δηλαδή ο πατέρας του. Τη μάνα του... Αυτήν τη σκότωσαν οι δικοί σας.

Ο Ισμαήλ λέει κι άλλα πολλά. Δεν τον ακούγω. Ναι, είναι γιατί δεν τα πολυκαταλαβαίνω.

Άσκηση 15^η

Λίγες μέρες μετά τον θάνατό του ο Ζακ εμφανίζεται σε όνειρο στον φίλο του τον Ηλία για να του πει όλα όσα δεν πρόλαβε. Καταγράψτε το όνειρο. Πώς τον φαντάζεστε και τι του λέει;

Γυρεύω το Ζακ.

—Ζακ! Ζακ!

—Ο Ζακ; Πέθανε, μου λέει ένας.

Το στόμα μένει ανοιχτό.

—Πέθανε; Πώς πέθανε;

—Να, πέθανε.

Ήταν πούντα για πλευρίτης. Κάτι τέτοιο. Δε βάσταξε περισσότερο από μια βδομάδα. Μάλιστα μια νύχτα με θυμήθηκε. Μεσ στα παραμιλητά του με καλούσε: «Ηλία, Ηλία». Ύστερα έπιασε να φωνάζει ένα άλλο πρόσωπο πιο σιγανά, πιο ήμερα. Δεν ξέρει τι ήταν, υποθέταν πως θα 'ταν η μητέρα του. Της μιλούσε αρμένικα. Απ' αυτό κατάλαβαν όλοι πως θα 'ταν Αρμένης.

Κεφάλαιο ΙΒ΄

Άσκηση 16^η

Γίνετε ο μουγγός, ή αλλιώς το Νούμερο 1283 της ιστορίας και γράψτε με τη μορφή εσωτερικού μονολόγου στο ημερολόγιό σας τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας.

Μεσ στη λογοδιάρροια τούτη δεν είχαμε προσέξει πως μοναχά οι δυο απ' τους τρεις νέους συντρόφους μας μιλούσαν. Ο άλλος, αυτός που ο ντοχτόρ τον βάφτισε «Μαϊμόυν», δεν έβγαζε μιλιά. Ήταν ένα αφηλό ξερακιανό παιδί ως είκοσι χρονώ. Είχε ξαπλώσει τα μακριά ποδάρια του κοντά στη φωτιά· την έβλεπε με προσοχή, σα να γίνονταν εκεί τίποτα σπουδαία πράματα.

—Βλέπεις; Φωτιά μια φορά, αδερφάκι! λέει ο Σπίνος πλησιάζοντας και χαδεύοντάς τον στις πλάτες.

Η Μαϊμόυν γύρισε, κοίταξε το Σπίνο, που τον είχε αγγίσει. Ύστερα έφερε τα μάτια γύρω σ' όλους μας. Ήταν πολύ κόκκινα, ένα αραιό χρώμα — έσταζε λουρίδες λουρίδες στο ασπράδι. Φαινόταν καθαρά πως αυτά τα κόκκινα μάτια μας φχαριστούσαν. Ύστερα τα στύλωσε στους δυο συντρόφους του.

—Α! λέει τότες ένας απ' αυτούς, σα να το θυμάται. Ξέχασα. Μην του μιλάτε. Είναι μουγγός!

—Α! αλήθεια;

—Ναι, δηλαδή του ξεκόψαν και λίγο τα μυαλά. Δεν μπόρεσε να βαστάξει στο ξύλο και στην υγρασία κει κάτω. Γι' αυτό.

—Α! Σαν τον Τσίπιν-Τσίπιν... Ποιος τον θυμήθηκε τον Τσίπιν-Τσίπιν;

Στο κελί γίνεται σιωπή. Ένα λεπτό, δυο λεπτά.

—Ουφ! διαμαρτύρεται τέλος για την ησυχία τούτη ο Σπίνος. Τι είναι μαθέ; Μακάρι να...

Μια ψιλή ζαρωματιά κουνιέται πάνου στο κούτελό του. Σα να την έπιασε νευρικό.

Ύστερα πάλι ησυχία.

Κάμποση ώρα βλέπαμε απ' το μικρό παράθυρο ν' ανάβει η φωτιά στο σπιτάκι της αυλής που μέναν οι μαφαζάδες μας. Πλάγιασα μαζί με τη Μαϊμούν, το Νούμερο 1283. Τούτο, όπως και τ' άλλα βράδια, ως το τελευταίο. Βάλαμε σ' ένα σακί, που είχα βρει και το χρησιμοποιούσα για στρώμα, τέσσερα ποδάρια. Τα δικά μου κ' εκείνού. Ύστερα κοντέψαμε τις αγκαλιές μας να ζεσταθούν κι αλλάξαμε τις ψείρες μας αδερφικά.

Άσκηση 17^η

Εμπνευσμένοι από την σκηνή και από την ηρεμία που χαρακτηρίζει τον Ζαφείρη, το Νούμερο 21388, να φανταστείτε και να καταγράψετε τους στίχους του τραγουδιού που λέει, προσπαθώντας να περάσετε στον αναγνώστη το μήνυμα της αισιόδοξης διάθεσης που εκπέμπει.

Ήθελε πολλή ώρα να 'ρθει το μεσημέρι, κ' ήμαστε κιόλας κατατσακισμένοι.

Μονάχα ο Ζαφείρης, το 21388, τραγουδούσε σιγά ένα σκοπό. Ήταν ήμερος και γλυκός σαν την Ανατολή.

—Αυτό είναι κουράγιο μια φορά, σύντροφε! του λέω πικαρισμένα. Βέβαια, τι μας λείπει για να χορεύουμε κιόλας!

Η Ανατολή στέκει κομμένη, ξεκρέμαστη πα στα χείλια του Ζαφείρη, που κάποτε ήταν λοκαντιέρης.

Με κοιτάζει με αγαθότητα.

—Παιδί μου, όλα τα πράματα έχουν ένα τέλος, λέει ήσυχα. Μονάχα να μη σου λείψει η πίστη. Γιατί λοιπόν να μην τραγουδάς; Εγώ είμαι σίγουρος.

—Με τα χάλια τούτα! του φωνάζω οργισμένα. Σίγουρος, ε; Πώς θα 'ρθει το τέλος;

—Ναι, πως θα 'ρθει το τέλος.

Δεν του αντιμίλησα. Ήταν κομμένος απ' τη ράτσα εκείνη που ξέρουν να

βολεύονται στη ζωή όπως έρθει. Ακόμα κ' οι μασέλες του ήταν κομμένες στο μούτρο του έτσι διακριτικά, μην πιάνουν παραπανίσιο τόπο.

Άσκηση 18^η

Επιλέξτε δύο πρόσωπα από αυτά που πρωταγωνιστούν στην συγκεκριμένη σκηνή. Δημιουργήστε μία ακροστιχίδα με το όνομα τους στην οποία να συγκεντρώνονται στοιχεία για τον χαρακτήρα και την δράση τους.

Το μεσημέρι καθίσαμε να φάμε το μαύρο ψωμί μας. Μια γριά του σταθμού, που έμενε εκεί σ' ένα σπιτάκι, γύρευε απ' το μαφαζά έναν από μας να της πλύνει τα πατώματα ώσπου να ξαναπιάσουμε δουλειά.

—Θα πάω εγώ, λέει ο Βασίλης, ο άλλος απ' τους τρεις μουσαφिरαίους, που μυρίστηκε πως κάτι θα βγει.

Επιμέναμε να πάει το 1283, η Μαϊμούν, ίσως του δώσουν τίποτα να σκεπάσει τη γύμνια του. Τουρτούριζε, ήταν σαν καθυστερημένο εαρινό άνθος που το βρήκε ο χειμώνας.

Πήγε η Μαϊμούν. Μαζί του κ' ένας δικός μας. Του 'δειξε τι θα κάμει και γύρισε.

Ένα επιβατικό τραίνο ήρθε. Φωνές. Βλαστημούν. Καλωσορίσματα. Απλοί άνθρωποι, πλούσιοι, με γυαλιστερά φέσια. Ένας αξιωματικός έχει ψαλιδίσει το ένα μέρος απ' το μουστάκι του πολύ πιο λίγο από τ' άλλο. Τα δυο τούτα δάχτυλα οι τρίχες σα να κυνηγιούνται στ' αστεία· το κοντό σφίχτηκε να προφτάξει το άλλο.

Ο αξιωματικός δίνει το χέρι του στο βαγόνι σε μια χανούμ. Έτσι που βάζει το πόδι της στη σκάλα, η κοντή φούστα της τραβιέται. Για ένα δευτερόλεπτο φαίνεται ένα άσπρο κομμάτι κρέας. Δαγκάνω το ψωμί κι αφαιριέμαι να μασώ το χόμα που γρατσουνίζει μες στα δόντια μου. Ένα κομμάτι άσπρο κρέας — να χώσεις τα νύχια έτσι γεμάτα βρώμα και λύσσα...

Ετοιμαζόμαστε να ξαναπιάσουμε δουλειά. Ο Βασίλης σα σκυλί που μυρίζεται, τράβηξε να φωνάζει τη Μαϊμούν απ' την έξτρα αγγαρεία της γριάς.

Γύρισαν μαζί, αυτός κ' η Μαϊμούν. Ο Βασίλης φορούσε ένα μπαλωμένο χακί σακάκι

περίφημο. Η γριά Τουρκάλα το είχε δώσει στη Μαϊμόν μαζί μ' ένα σακί αδειανό. Ο Βασίλης άνοιξε το σακί στη μέση, το πέρασε μέσα απ' το κεφάλι του μουγγού.

Κράτησε για τον εαυτό του το σακάκι.

Γινήκαμε έξω φρενών.

—Δώσ' του το σακάκι! του φωνάζαμε.

—Εσύ είσαι παστωμένος στα τσουβάλια σαν αστακός! του λέει κι ο Ζαφείρης ο σύντροφός του. Δεν τον λυπάσαι;

—Ξεζάλιζέ με, λοκάντα! κάνει οργισμένα ο Βασίλης. Μου χρειάζεται, και το κρατώ!

—Θα το δούμε! του λέω.

—Θα το δούμε.

Το βράδυ σα μαζευτήκαμε στο κουβούσι, το είπα στους συντρόφους μας.

—Τι σας νοιάζει εσάς! φωνάζει ο Χρήστος ο δικός μας, το παλιοτόμαρο.

Δεν το ξεχνούσε πως κάποτε, μονοιασμένοι όλοι, του πήραμε τα σακιά και τα δώσαμε στους άρρωστους συντρόφους.

Μα οι άλλοι όλοι γινήκαμε πάλι ένα. Αγκρηλώσαμε τα μάτια και τρίξαμε τα δόντια. Ο Βασίλης δε δεχόταν με κανέναν τρόπο να δώσει το σακάκι. Πέσαμε πάνω του και του τ' αρπάξαμε. Λύσσαξε και μας φοβέριζε:

—Σκυλιά!

Μα δεν τον ακούγαμε. Η Μαϊμόν καθόταν κοντά στη φωτιά, αδιάφορος, και δε μπορούσε να ξηγήσει τι ήθελε τόσοσ σαματάς.

Από κείνη τη μέρα το Βασίλη δεν τον χωνεύαμε. Ήταν ένα σιχαμένο τομάρι που νοιαζόταν σε κάθε περίπτωση τι λογής να ρίξει στους αλλουνούς ένα βάρος που έπρεπε να το σηκώσει αυτός. Στη δουλειά όλο κοίταζε να ξεφύγει. Γκρίνιαζε. Τη νύχτα ήθελε τον καλύτερο τόπο κοντά στη φωτιά να τον πιάσει μοναχός του. Για λίγον καιρό ταίριασαν με το δικό μας το Χρήστο — ταίριαζαν τα χνώτα τους.

Ύστερα μάλωσαν στη μοιρασιά — ποιος να κοιμάται πιο σιμά στη φωτιά, ποιος να

δουλεύει λιγότερο. Μια νύχτα ήρθαν και στα χέρια. Κόντεψαν να σκοτωθούν με τα ξύλα. Ήταν ματωμένοι, ξεσκισμένοι.

—Ένας απ' τους δυο πρέπει να λείψει! φώναξε ο Χρήστος.

—Ναι, σκύλο! του απάντησε ο Βασίλης. Μα ποιος;

Έτσι ο Βασίλης απομονώθηκε ολότελα. Δεν του μιλούσε κανείς. Μονάχα ο παλιός του σύντροφος ο Ζαφείρης τον λυπόταν. Τον πλησίαζε.

—Βασίλη, γιατί είσαι έτσι; τον συμβούλευε γλυκά. Εδώ, στο κουρμπέτ πρέπει να 'μαστε σαν αδέρφια.

—Άφησέ με! σήκωνε τους ώμους του ο άλλος.

—Έτσι δε σκέφτεται ένας άντρας με καρδιά. Πρέπει να 'ναι κανείς καλός. Να δεις τότες πώς έρχονται όλα βολικά, γιατί το βλέπει κι ο Θεός...

Δεν του απαντούσε. Τότες κι αυτός αποτραβιόταν. Ο Βασίλης πάλι έμενε ολομόναχος στις σκέψεις του. Εμείς λέγαμε συναμεταξύ μας τα όνειρα, τις ελπίδες μας. Παρηγοριόμαστε. Μα αυτός έμενε μοναχός. Δεν τον ρωτούσε κανείς. Στύλωνε κάπου τα μάτια του και τα κρατούσε ακίνητα. Σα να 'βλεπε οράματα.

Ρώτησα τη μια μέρα το Ζαφείρη. Μου είπε γι' αυτόν πως κάπου είναι κάτι μυξάρικα μωρά που τον περιμένουν.

Κεφάλαιο Γ'

Άσκηση 19^η

Ο Ηλίας αποκοιμείται βιώνοντας το δικό του όνειρο. Η τελευταία πρόταση του αποσπάσματος που ακολουθεί να αποτελέσει την εναρκτήρια φράση του δικού του οράματος.

ΗΜΑΣΤΕ ένα τάγμα εργατικό. «Αμελέ ταμπουρού.» Τα τάγματα των στρατιωτικών αιχμαλώτων είναι χώρια από μας. Αυτοί περνούν καλύτερα. Εμείς είμαστε ένα καθαρό τάγμα σκλάβων.

Το στρατόπεδο είναι στο παλιό φρενοκομείο της Μαγνησάς. «Χατζή-Χασάν», ένα χτίριο χωμένο σε τεράστιο λάκκο. Κατεβαίνουμε κάμποσα σκαλιά. Γύρω γύρω σε μιαν αυλή είναι δώδεκα σιδερένιες πόρτες, οι καμάρες — ολωσδιόλου σκέτες κι

ανότητες. Είναι κ' ένα μεγάλο μπουντρούμι θολωτό — λίγο φως από ψηλά, ένα παραθυράκι. Εδώ κ' εκεί οι τοίχοι είναι φαγωμένοι ξεπίτηδες. Φαίνονται κάτι κουφάλες ίσαμε το μπόι του ανθρώπου. Σφαλνούν με μια πόρτα με σιδερένια κάγκελα. Εκεί μέσα βάζαν τους παλαβούς σαν τους έπιανε το πολύ κακό. Τώρα εμείς ανάβουμε εκεί φωτιά.

Στο στρατόπεδο ήταν όλα ξένα τις πρώτες μέρες που ήρθα. Τη νύχτα έπαιρνα βόλτα όλα τα κουβούσια. Κανείς δε με πρόσεχε. Τη μέρα όλοι ήταν απλησίαστοι.

—Να κάτσω; ρωτώ ένα βράδυ μια παρέα.

Κουβέντιαζαν. Με κοιτάζουν παράξενα.

—Και δεν κάθεται! λέει ένας αδιάφορα.

Μιλούσαν για τη λευτεριά. Ένας έλεγε πως σ' ένα μήνα θα φύγουμε.

—Είναι τόσο σίγουρο;

Η απορία κάνει να γυρίσουν όλα τα μάτια πάνω μου απειλητικά.

—Μπας και δεν το πιστεύεις εσύ;

—Όχι... δε λέω...

—Σ' ένα μήνα! Τ' ακούς; Σ' ένα μήνα!

Παρακάτου άλλες παρέες λέγαν για τα όνειρα. Ένας είδε το όραμα χτες. Ήταν ένας άγγελος Κυρίου, φτερωτός. Τα μαλλιά του γυάλιζαν. Μεσ στα μάτια του δυο μικρά άστρα λάμπαν, εκεί, μεσ στις κόρες. Ο σκλάβος το κατάλαβε πως ήταν άγγελος· επειδή ήταν αυτά τα δυο μικρά άστρα.

«Κύριε», του λέει, «πότε;»

Τότε ο άγγελος έκαμε μια μεγαλόπρεπη χειρονομία, χουβαρντάδικη, μια χορτάτη χειρονομία όπως κάνουν όλοι οι μεγάλοι άνθρωποι. Κοίταξε προς το ατέλειωτο βάθος, εκεί όπου θα 'ταν ο Κύριός του. Και είπε:

«Σ' ένα μήνα».

Έτσι είπε. Σ' ένα μήνα. Ούτε λεπτό περισσότερο.

—Αλήθεια; Αλήθεια; ρωτούν οι άλλοι σύντροφοι, με δέος, αυτόν που είδε το

όραμα.

Μα ναι! Αλήθεια!

Κ' ύστερα έκανε, λέει, ο άγγελος μια βόλτα. Εμείς όλοι πλαγιάζαμε στα κουβούσια μας και βρωμούσαμε σαν ψόφια πράματα. Ο άγγελος έκαμε τότες τα φτερά του ταπ, σαν κάργα, κι αφήλωσε ίσαμε μισό μέτρο πάνου απ' τα πλαγιασμένα λέσια. Έτσι τα 'φερε βόλτα, να τα ευλογήσει με την ανάσα του — πρόσεχε μην αγγίσει και λερωθεί. Κ' ύστερα χάθηκε.

Ο άνθρωπος που είδε το όραμα σοπαίνει. Όλες οι καρδιές χτυπούν. Μα αφού ήρθε και άγγελος ξεπίτηδες για να μας το πει! Μα ναι, θα 'ναι αλήθεια. Σ' ένα μήνα θα φύγουμε!

Ένας σηκώθηκε και πάει να πει χαρούμενος το όραμα παρακάτου. Αποτραβιέμαι, ζαλισμένος, να συχάσω. Ξαπλώνουμαι. Κοιτάζω το θόλο ψηλά. Ένας θερμός αγέρας φτεροκοπά μες σ' όλο το κουβούσι. Όλοι πιστεύουν. Είναι ένα ρωμαλέο τίναγμα — έτσι σαν όλες τις δυνάμεις του πλήθους. Αδύναμος, σιωπηλά, χωρίς αντίσταση, αρχίζω να εκμηδενίζουμαι. Πολεμώ να υποπτευθώ — έτσι θα 'ταν τ' αγγελικά μαλλιά που γυάλιζαν, τα δυο μικρά άστρα μες στα μάτια.

Ναι, ναι, σ' ένα μήνα...

Άσκηση 20^η

Εμπνευσμένοι από την εικόνα και με αφορμή την σκηνή του έργου που ακολουθεί, στην οποία απεικονίζεται η αθλιότητα που βίωσαν οι Έλληνες αιχμάλωτοι στα χέρια των Τούρκων, γράψτε ένα μικρό κείμενο με θέμα: «Η ζωή στα τάγματα εργασίας».



Εικόνα 1: Πηγή: <https://www.pontosnews.gr/497870/pontos/genoktonia/amele-tabourou-mia-vevaii-poreia-pro/>

Η ΠΙΟ ΣΚΛΗΡΗ δουλειά είναι στα πολεμοφόδια που φέρνουν τα τραίνα. Μικρές κάσες οβίδες, κι απόξω η σημείωση: «92 κιλά». Τα κουβαλούσαμε απ' το σταθμό στη μεγάλη αποθήκη που είναι ίσαμε ένα μίλι αλάργα. Ζευγάρια ζευγάρια. Κάθε δυο σκλάβοι παίρναν μια κάσα. Ο ένας φορτωνόταν κι ο άλλος βοηθούσε από πίσω. Στα μισά του δρόμου αλλάζαμε. Έτσι.

Τη λέγαμε «μαύρη αγγαρεία». Με τ' όνομα τούτο πιάσαν να τη νοματίζουν κ' οι στρατιώτες:

—Άιντε, ποιοι είναι στη «μαύρη αγγαρεία»!

Ήμαστε ίσαμε ογδόντα νομάτοι. Κάναμε ένα βήμα μπρος με χαμηλωμένα μάτια. Μέρα με τη μέρα λιγοστεύαμε όσοι δουλεύαμε εκεί. Τους έβλεπες, εκεί που τραβούσαν φορτωμένοι, τσαφ! Τα στόματα άνοιγαν, α.α.,α, τα μούτρα τεζέρναν να σπάσει το πετσί, σαν πάγος. Πέφταν — τι παθαίνουν; Τους χύναμε νερό να συνεφέρουν.

Ο τσαούς ο δικός μας ανάφερνε το βράδυ:

—Που θα βγει αυτό; Θα μας κάμουν ζημιά στις κάσες!

Τότες μας φέραν βοδαραμπάδες· κάτι ρόδες, να! Τους φορτώναμε. Αντίς για βόδια

ζεύανε δυο σκλάβους, άλλοι σκλάβοι σπρώχναν με τα χέρια τους τις ρόδες. Οι στρατιώτες βαστούν το κεντρί, την «τέμπλα», και κανονίζουν, όπως με τα βόδια, την πορεία.

Στο δρόμο είναι ένα πηγάδι. Δυο τρεις δικούς μας τους είχαν πνίξει εκεί μέσα. Οι στρατιώτες το λεν. Πολλές φορές μας σταματούν:

—Κοιτάχτε μέσα, ουλάν!

Κοιτάζουμε.

—Φαίνονται;

—Όχι, δε φαίνονται.

—Να ρίξουμε έναν να τους βρει; ρωτούν τον Μιχάλ-τσαούς.

Γελούν μαζί. Το αστείο περνά. Τα «βόδια» πέφτουν πάλι στο δρόμο. Στον αγέρα τρέμει το αγκομαχητό των λαχανιασμένων κορμιών που τεζέρνουν στην προσπάθεια. Οι ρόδες τρίζουν. Λυρικά. Τριξ, τριξ. Οι φλέβες του λαιμού, σ' αυτούς που σέρνουν μπρος, τεντώνουν σαν κόρδες. Οι γυμνές πατούνες σαλαγούν στη γης ν' αγαντάρουν. Την ικετεύουν: δέξου μας στέρα, από ευσπλαχνία.

Παρακάτου απ' το πηγάδι είναι ένας τάφος. Ένας Τούρκος είχε σκοτωθεί στον ίδιο τόπο. Εφές. Του βάλαν μια πλάκα ολόρθη, μνημείο. Είναι πάνω στο δρόμο. Τυχαίνει τα βόδια, οι σύντροφοι που σέρνουν μπρος, να μην κατατάρουν καλά: οι μεγάλες ρόδες του αραμπά αγγίζουν το υψωμένο χώμα του τάφου.

—Γιανάς! σκυλιάζουν οι στρατιώτες και κεντρίζουν ν' αλλάξει ρότα το τιμόνι.

Δίπλα στο δρόμο είναι ένα χωράφι σπαρμένο κουκιά. Ένα δυο ρίζες έχουν κατεβεί ίσαμε τον τάφο. Βλάστησαν ρωμαλέα απ' το λίπος του. Λίγα πρώιμα κουκιά αστράφτουν. Τα βλέπαμε με βουλιμία.

Ένας δικός μας μια μέρα στο γυρισμό χιμά και τα κόβει.

—Πις μλλέτ! (βρωμερό έθνος) Τρέχουν οι στρατιώτες κοντά και τον αρχίζουν με την «τέμπλα». Ουλάν, δε φοβάστε λοιπόν τίποτα εσείς;

—Τα παλιοτόμαρα! Τι να φοβηθούν! Μπας κ' έχουν Θεό; συμπληρώνει ο Μιχάλ-

τσαούς.

Άσκηση 21^η

Με αφορμή την σκηνή που ακολουθεί γράψτε ένα δικό σας ποίημα μοντέρνο ή παραδοσιακό χρησιμοποιώντας ως τίτλο την φράση του συγγραφέα: «Το ταξίδι της λευτεριάς».

ΣΤΗ ΜΑΓΝΗΣΑ οι σκοποί μας φυλάγαν πολύ από τότες που γινήκαμε νούμερα. Οι ντόπιοι, αν βρίσκαν κανέναν ξεμοναχιασμένο, τον ξεπαστρεύαν. Είχαμε ένα δυο τέτοια περιστατικά. Έναν τον βρήκαν με μια μπαλταδιά στο κεφάλι, στη μέση, σα σκίζα. Γι' αυτό οι σκοποί δε μάς αφήναν μήτε μια στιγμή μονάχους. Οι μέρες χάραζαν, σβήναν, έρχονταν άλλες. Μια σκιά από πίσω μας με τη λόγχη, ίδια σήμερα, αύριο. Σιγά σιγά αυτή η σκιά μπολιάστηκε στη ζωή μας, μπήκε στον αγέρα που ανασαίναμε. Έγινε ουσία, σαν το οξυγόνο.

Κάποιος μια μέρα λέει:

—Βρε παιδιά, τι λογής θα 'ναι άραγες χωρίς μαφαζά;

Είναι κάτι νέο. Δεν τολμούμε να το υποψιαστούμε. Αλήθεια. Τι λογής θα 'ναι;

—Κάνουμε μια δοκιμή; τολμά ένας.

Τακ! Οι καρδιές χτυπούν.

Το άλλο βράδυ, μόλις γυρίζουμε το σούρουπο απ' τα πολεμοφόδια, μαζευόμαστε τρεις. Πάμε κοντά στο μαφαζά στην πόρτα και του λέμε, να, εκεί δυο μέτρα θα πάμε, να μαζέψουμε αποτσίγαρα.

Δε δεχόταν. Τέλος γινήκαμε τσιμούρι, μας άφησε. Βγήκαμε όξω απ' το στρατόπεδο.

Στην αρχή τα ποδάρια σαλεύουν δισταχτικά — θάλασσα, κάτι σαλαγά στον πάτο, έτσι. Τα μάτια ψάχνουν. Αμίλητοι. Δυο μιναρέδες. Τσιμπούν τον ουρανό. Δίπλα. Τους βλέπαμε κάθε μέρα που περνούσαμε. Ωστόσο τα μάτια τούς ερευνούν. Κάτι ήταν αλλιώτικο.

Ο δρόμος έρημος.

—Πώς είναι!... λέει ένας αποβλακωμένα.

Καμιά απάντηση. Σα ναρκωμένοι. Νυχτώνει.

—Παιδιά, να γυρίσουμε, λέει σιγανά ο ίδιος που μίλησε πριν.

—Ναι.

Κανένας δε σκέφτηκε να μαζέψει αποτσίγαρα.

Γυρίσαμε. Τα κεφάλια χαμηλά. Πήγα στη γωνιά μου και ξάπλωσα στα τσουβάλια μου. Σα να 'χα δουλέψει για δυο μέρες. Είμαι τσακισμένος.

Την άλλη μέρα, την ίδια ώρα, μαζευτήκαμε πάλι και ξαναβγήκαμε. Μας έγινε συνήθεια. Κάθε βράδυ. Έρχονταν κι άλλοι. Τύχαινε φορές που ο σκοπός με κανένα λόγο δε δεχόταν να μας αφήσει. Τότες ήμαστε λυπημένοι γιατί δεν κάμαμε το ταξίδι.

Έτσι το βγάλαμε: «Το ταξίδι της λευτεριάς».

—Κυρ-Παναγή, δεν έρχεσαι κ' εσύ; πολεμώ να καταφέρω και τον Τελεμέ.

—Όχι! όχι! επέμενε. Αυτά είναι παλαβάδες, κ' εγώ δεν τα 'χασα ακόμα. Όχι!

Ήταν η κλεισμένη κουλούρα: βοδαραμπάς, η κουφάλα με τα γράμματα, τα όνειρα

— που και που κανένας άγγελος. Αν απ' αυτά περίσσευε καιρός, ο σύντροφός μας τον αφιέρωνε σε μια θετική δουλειά: Τη μέρα μάζευε απ' το δρόμο παλιοκούρελα, πατσαβούρες, ό,τι να 'ναι: Τα 'ραβε όλα το βράδυ πάνου στο τσουβάλι που του χρησίμευε για στρώμα. Είναι ένας χοντρός πολύχρωμος θησαυρός από κουρελαρία, που όλοι μας τον ματιάζαμε.

Για ποιο λόγο, λοιπόν, να ταραχθεί τούτη η σειρά;

Μα αυτό μ' εμάς ήταν πειρασμός. Κάθε βράδυ η ίδια ιστορία. Η ίδια.

—Να δεις, κυρ-Παναγή, τι λογής είναι να περπατάς μες στο δρόμο λεύτερος και να σφυρίζεις! Να δεις, κυρ-Παναγή! Να δεις, κυρ-Παναγή!

Ένα ψιλό κέντρισμα. Σιγά σιγά μεγαλώνει, έγινε ίσαμε μια πρόκα: η ισορροπία άρχισε να κάνει γυμνάσια για πήδημα όξω απ' την κουλούρα. Στο τέλος τον συνεπήρε κι αυτόν ο καημός της λευτεριάς. Το αποφάσισε. Ήρθε μαζί μας.

Έβλεπε με τρομαγμένα μάτια γύρω, ψηλά τον ουρανό που σκούραινε, τους τοίχους που σβήναν, μακριά τον Σίπυλο.

—Παιδιά, να γυρίσουμε. Παιδάκια μου..., μουρμούριζε ολοένα, συγκινημένος.

Δε θέλαμε να τον στεναχωρέσουμε. Γυρίσαμε βιαστικά γιατί έτρεμε. Και τα χοντρά μεριά του ακόμα τα είχε πιάσει ευαισθησία.

Μονάχα αργά τη νύχτα σύχασε.

—Ε, και τι ήταν μαθές; έλεγε, σα να μην ήθελε να προδώσει αυτό που ήταν.

Ωστόσο πάλι ήρθε μαζί μας, πάλι, πάλι. Μεσ στη μικρή κουλούρα μπήκε και τούτος ο νέος διάολος, ολότελα αδιαφόρετος, μια πολυτέλεια. Στριμώχτηκε με τον άγγελο. Τέλος τα σιάξαν.

Κ' ένα βράδυ ήρθε το κακό. Στο μέτρημα μας βρήκαν λειψούς. Μπιρ, κί, και τα λοιπά. Λείπαν τρεις. Δραπέτευση.

Που πηγαίνανε; Κάποιον απ' τους τέσσερις δρόμους θα πήραν, με τον καημό να φτάζουν στη θάλασσα, μπας και γλιτώσουν. Μια φορά, έτσι ή αλλιώς, για τα τομάρια τους θα βρίσκονταν τίποτα τσακάλια. Μα εμείς, να πάρει ο διάολος!...

Όσοι ήμαστε όξω, το βράδυ που το 'σκασαν οι τρεις σύντροφοι, φάγαμε ένα διαολόξυλο που μας άλλαξαν τον αδόξαστο. Ο Παναγής, που ήταν κι αυτός μαζί, πασπάτευε τα μεριά του να συνεφέρουν. Η μελαχρινή μούρη του έγερνε πλάι, κ' επειδή ήταν βράδυ έδινε σκιά στα παχιά χείλια του.

Αντίο ταξίδι της λευτεριάς.

Κεφάλαιο ΙΔ'

Άσκηση 22^η

Φανταστείτε ότι ο ένας από τους δύο μαφαζάδες παρακολουθεί τα γεγονότα, τη «φέστα» και γνωρίζοντας την αληθινή κατάληξη της ιστορίας τα αφηγείται στη συνέχεια με ύφος περιπαικτικό στους άλλους μαφαζάδες, υπάρχει δηλαδή εξωτερική εστίαση, είναι ο αφηγητής κάμερα.

Μέσα σε μια τέτοια απελπισμένη κατάσταση μας βρήκε ξαφνικά η ευτυχία.

Σουρούπωνε. Σκάβαμε ακόμα στο αμπέλι όταν από μακριά φάνηκαν δυο

στρατιώτες. Τους γνωρίσαμε. Ήταν απ' τους μαφαζάδες του ταμπουριού μας.

Πετούμε από χαρά.

—Ξαναγυρίζουμε στο φρενοκομείο, σίγουρα! φωνάζει ο Παράσχος. Γιασά!

Οι παχιές χειλάρες του Παναγή σαλάγιζαν μια δυο φορές να μασήσουν τη συγκίνηση. Θυμηθήκαμε μονομιάς τις βόλτες, τις παρέες, τα νέα, όλη την ποικιλία που ήταν εκεί κάτω.

—Καλωσορίσατε! Καλωσορίσατε!

Ο ένας τους, τον λέγανε Χαφίζ, σηκώνει το χέρι του ψηλά. Χαιρετά γρήγορα, σα να βιάζεται να κενώσει το νέο:

—Αδέρφια, γλιτώσατε!

—Πάμε στο στρατόπεδο; ρωτά με αγωνία να βεβαιωθεί ο Παναγής.

—Μωρέ τι στρατόπεδο! Φεύγετε στην πατρίδα! Ήρθαμε να σας πάρουμε!

Μπουμπαντελέ!

Μια τσάπα έμεινε στα χέρια του Τελεμέ. Έγραψε μια αλαφριά κίνηση, εγκαταλειμμένη. Έγειρε χάμου. Τα μάτια του Παράσχου καρφώθηκαν μες στον αγέρα χαζά, σα να τους έλειψε η δύναμη να κοιτάζουν. Μείναν όπως βρέθηκαν, έτσι. Κ' έπειτα, μονομιάς, σχεδόν μαζί, τα ποδάρια του Τελεμέ χτύπησαν το χώμα θριαμβευτικά.

Φωνάζαμε, φιλούσαμε ο ένας τον άλλον, αγκαλιάζαμε τους μαφαζάδες. Ο μικρός ο μυξάρης μόλις μπορούσε να καταλάβει. Χαμογελούσε. Ύστερα, παίρνοντας μέρος, άρχισε να γελά κι αυτός μαζί μας δυνατά:

—Ίσαλλα! Ίσαλλα (ο Θεός να δώσει).

Επειδή ήταν νύχτα πια, οι μαφαζάδες είπαν να μείνουμε κείνη τη βραδιά, κι αυτοί μαζί μας, και να φύγουμε την άλλη μέρα αυγή αυγή.

Την τελευταία αυτή νύχτα μες στον αχερώνα ξενυχτήσαμε, ήταν αλήθεια. Ίσαμε τα μεσάνυχτα και πιο πολύ κουβεντιάζαμε. Η ευτυχία ήταν ολωσδιόλου απροσδόκητη. Όλος ο καημός μας περιοριζόταν σ' αυτό: να γυρίσουμε στο

στρατόπεδο. Κι αντίς αυτό, έρχεται και σου πετά τη λευτεριά τόσο απλά, μες στην ερημιά, ένα λόγο: «μπουμπαντελέ». Ήταν πολύ φυσικό η ισορροπία του Τελεμέ, που δε σήκωνε απότομα τινάγματα, ν' αρχίσει να χορεύει καντρίλιες.

—Βρε παιδιά, συλλογιστείτε το!

Ο Παράσχος τραγουδούσε ένα συρτό εύθυμο, πεταχτό, γεμάτος κέφι.

—Τραλαράλα, τραλαρά!

—Γεια σου, τσουβαλάκι μου! φώναζε ο Τελεμές. Γεια σας, πατσαβούρες! Γεια σας, ψείρες! Γεια σας, βιτσιές! Γεια σας!...

Τ' αποχαιρετούσε. Εκεί πλάι στο γιατάκι του ήταν ένα κουτί από γάλα, που το είχε για караβάνα. Ένα κουτάλι ξύλινο. Ένα κομμάτι πετσί βγαλμένο απ' τα πλάγια ενός παλιοπάπουτσου που το είχε βρει στο δρόμο και το φύλαγε για ώρα ανάγκης.

Ο Τελεμές τα κοιτάζει. Κι άξαφνα, καταλαβαίνοντας πόσο όλα τούτα είναι πια περιττά, αρχίζει να τα πετά με λύσσα μες στον αχερώνα:

—Να! Να! Να!

Ο ενθουσιασμός του μας συνεπήρε κ' εμάς. Αρπούσαμε τα σάλια-μπάλια μας και τα πετούσαμε, φωνάζαμε ξεβιδωμένοι.

—Κάνουμε μια δουλειά; λέει μες στο πατιρντί ο Τελεμές.

—Μπράβο!

—Ελάτε!

Βγαίνουμε όξω. Απόψε μας είχαν αφήσει ολομόναχους, χωρίς να μας κλειδώσουν.

Δεν ήταν φόβος να το στρίψουμε, αφού φεύγαμε πια. Ο Τελεμές παίρνει μες απ' τον αχερώνα μian αγκαλιά ξερά κλαδιά και κάνει μια μεγάλη κουβάρα στην πόρτα.

Φέστα!

—Ναι, μωρέ παιδιά! Να το κάψουμε!

Οι λόχες πετάχτηκαν ψηλά. Τα τέσσερα χαρούμενα μούτρα γυάλισαν. Θα ήταν και ιδρος, μα χανόταν μες στα γένια. Ο Τελεμές δεν ήξερε πια τι έκανε. Χτυπούσε τα

μεριά του, πηδούσε.

—Θα τα κάψω, μωρέ!

Τρέχει μέσα. Αρπά τα τσουβάλια που είχε για στρώμα, τον περίφημο θησαυρό του, μπαλώματα εδώ, μπαλώματα εκεί. Ένας τελευταίος δισταγμός. Κι απότομα τα πετά στη φωτιά.

—Μη! φωνάζει τρομαγμένος ο Παράσχος. Ίσαμε να μπαρκάρουμε έχουμε δρόμο, μωρέ!

—Ίσαμε να μπαρκάρουμε θα κάθουμε ξύπνιος, βρε! απαντά πηδώντας ο Τελεμές. Έχει πια καμιάν αξία τούτο δω;

Πολύ αργά, ύστερα απ' τα μεσάνυχτα, μας καταπήρε η κούραση κ' η συγκίνηση. Τα μάτια σφαλνούσαν. Το αγιάζι κρεμόταν μες στον αγέρα, ο ουρανός ήταν καθαρός. Τουρτουρίζαμε.

Έσβησε η φέστα. Μπαίνουμε στον αχερώνα.

Ο Τελεμές, χωρίς νοικοκυριό, χωρίς κανέναν από τους συντρόφους τα υπάρχοντά του, που τα είχε περιμαζέψει με υπομονή, φχαριστημένος, συγκινημένος, σώπασε, κλείστηκε στον εαυτό του. Έμεινε μόνος. Έγειρε χάμω κι ακούμπησε το κεφάλι του σε μια πέτρα.

—Έλα, του γνέφει ο Παράσχος χαμογελαστά, να πέσει στο δικό του το στρώμα, στα τσουβάλια, μαζί του. Βλέπεις που σου τα έλεγα;

Ο Τελεμές είναι μόνος. Ποιος τα ρωτά τώρα αυτά; Όχι. Τον πιάνει η περηφάνια. Είναι τόσο ευτυχισμένος, τώρα που είναι μόνος και τα βλέπει όλα όπως θα είναι σε λίγο — λεύτερος. Όχι.

—Είναι τόσο πολύ..., μουρμουρίζει μονάχα, τρεμουλιαστά.

Είναι πολύ. Γέμισαν τα μάτια του. Σφάληξαν. Το λερό κεφάλι έμεινε εκεί, πάνου στην πέτρα. Σε λίγο δεν κουνήθηκε πια.

Κεφάλαιο ΙΣΤ'

Άσκηση 23^η

Ο Ηλίας -αψηφώντας την προειδοποίηση του Αράπη περί λογοκρισίας- αποφασίζει να μιλήσει στους δικούς του ανθρώπους για όσα βιώνει ως αιχμάλωτος στα χέρια των Τούρκων. Παρουσιάστε την αφήγησή του σε πεζό λόγο με αναδρομικές αφηγήσεις, χρησιμοποιώντας όλα τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για μια αφήγηση που αναφέρεται στο παρελθόν.

Άσκηση 24^η

Τις επόμενες μέρες ο Ηλίας περιμένει με ανυπομονησία και καρδιά που χτυπά δυνατά μια απάντηση. Φανταστείτε ότι είστε η μητέρα του και του γράφετε τα νέα από την Μυτιλήνη όπου διαμένουν.

ΜΙΑ ΜΕΡΑ ήρθε ο Αράπης στα κουβούσια πριν ξεκινήσουμε για τη δουλειά. Χαρά χαρούμενος.

—Ε! Καλά μαντάτα! φωνάζει. Μπορείτε να γράψετε στους δικούς σας. Τούρκικα ή γαλλικά. Λίγα λόγια. Θα περάσουν από λογοκρισία.

Πετάξαμε από χαρά σα να 'ταν να φύγουμε εμείς οι ίδιοι κι όχι τα γράμματα. Το ίδιο βράδυ κιόλας ο καθένας έπιασε να γράφει. Κόλλες και φάκελα πουλούσε η καντίνα. Όσοι είχαν λεφτά, τίποτα γρόσα από καμιά αγγαρεία σε χωριανούς, πήγαιναν κι αγόραζαν. Δεν είχα ποτέ μου εδώ τέτοιο πράμα. Κοιτάζω να δανειστώ από κανένα. Τους λέω να δουλέψω για λογαριασμό τους καμιά μέρα, το μεσημέρι, κι αυτοί να ξεκουράζονται. Κανένας γνώριμός μου δεν είχε. Ήμαστε όλοι φουκαράδες. Γύριζα στα κουβούσια, παρακαλούσα:

—Δώστε μου μια κόλλα.

Μα σαν κ' εμένα ήταν πολλοί που ζητιανεύαν.

—Τώρα δώσαμε σ' άλλον!

—Μπλίκο (φάκελο) έχεις; με ρωτά ένας.

—Όχι, δεν έχω.

—Ε, τι να την κάμεις την κόλλα;

Τι να κάμω; Κοίταζα τα σκυμμένα μούτρα πλάι στα λυχνάρια. Γράφαν σιγά σιγά, μαστορικά, σα να τα ζωγραφίζαν τα λίγα λόγια που θα ταξιδεύαν. Ήταν αποτραβηγμένοι, βουρκωμένοι και σιωπηλοί.

—Τι να κάμω; Τι να κάμω;

Εημέρωνε Παρασκευή. Τραβήξαμε στο βουνό για ξύλα. Περπατούσα συλλογισμένος κοιτάζοντας χάμου.

Άξαφνα προσέχω τα ποδάρια μου. Είχα βρει πριν από μέρες κοντά στο σταθμό ένα κομμάτι καουτσούκ από παλιό λάστιχο αυτοκινήτου. Το 'χα κόψει σε δυο κομμάτια ίσια με τις πατούνες μου και τα 'δεσα με σπάγγους. Τα φορούσα σαν πέδιλα.

—Παιδιά, λέω στους διπλανούς μου. Κοιτάξτε τούτο!

Πολλοί είχαν ακόμα δεμένα τα ποδάρια τους με τσουβάλια. Κοιτάζουν που τους δείχνω τα δικά μου τα πέδιλα.

—Πουλώ το ένα!

—Πόσα;

—Ένα κομμάτι χαρτί κ' ένα μπλίκο. Πέντε γρόσα.

Με τα πολλά βρίσκω έναν. Γύρευε και τα δυο τα κομμάτια, μα του είπα να με λυπηθεί, ν' αφήσει το ένα. Ήμουν έτοιμος να του τα δώσω, μα δεν επέμενε.

—Καλά, λέει. Μόνο το ένα.

Περπατώντας το ξετυλίγω την ίδια στιγμή, μπας και μετανιώσει, και του το δίνω.

Ένας που παρακολουθούσε τη σκηνή ρωτά τον αγοραστή:

—Εσύ δεν έχεις ανάγκη να γράψεις;

—Όχι, λέει αυτός. Δεν έχω κανένα.

—Ορφανός είσαι;

—Όχι, μα τους σκοτώσαν.

Ήμουν σχεδόν ευτυχισμένος γιατί τους σκότωσαν.

Στο βουνό το γυμνό ποδάρι άρχισε να υποφέρει. Είχε συνηθίσει κάμποσο τώρα με

το πέδιλο. Μα δε μ' ένοιαζε. Ο πόνος περνούσε με την ευτυχία που είχα.

Σα γυρίσαμε στα κουβούσια πλυθήκαμε. Ύστερα ήρθε η σειρά της προσευχής.

Βιαζόμουν. Τέλος όλα τέλειωσαν.

Αγοράζω το φάκελο, το χαρτί, δανείζομαι ένα μολύβι. Αποτραβιέμαι μονάχος.

Αρχίζω να της γράφω:

«Μητέρα,

Ζω και είμαι καλά. Δεν ξέρω που βρίσκεστε. Κουράγιο, μητέρα. Σε φιλώ. Φίλησε κ' εσύ τα παιδιά

μας.

Ηλίας»

Τελείωσε.

Συλλογίζομαι που να το στείλω το γράμμα. Που άραγες να 'χουν πάει; Αποφασίζω να το διευθύνω σ' έναν γνωστό μου στη Μυτιλήνη. Αν το πάρουν μια μέρα, τι θα κάμουν, ε; Τώρα πια θα μ' έχουν ξεγράψει. Θα κλαιν πότε πότε, μα αυτό θα γίνεται πολύ σπάνια. Τις πολλές ώρες θα πεινούν.

Γράφω τη διεύθυνσή μου από πίσω:

«Νούμερο 31328 — 14ο εργατικό τάγμα».

Κλείνω το φάκελο.

Κεφάλαιο ΙΘ'

Άσκηση 25^η

Εμπνευσμένοι από τα σημαντικότερα γεγονότα του κειμένου δημιουργήστε μία ακροστιχίδα με το όνομα που επέλεξε να δώσει ο Ηλίας στο σκυλί του «Ναβουχοδονόσορ». Φροντίστε ώστε να συγκεντρώνονται στοιχεία για τον χαρακτήρα, την ζωή και την δράση του ήρωα τους μήνες που παρέμεινε αιχμάλωτος με το Νούμερο 31328 στα τάγματα εργασίας (αμελέ ταμπουρού).

ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ έχουμε μαζέψει πολλά σκυλιά. Οι σκλάβοι τα κουβάλησαν

απόξω, απ' τα χωράφια που δούλευαν. Είναι μια τρυφερότητα μες στην τραχιά

ζωή τους. Τα πιο πολλά είναι αχαμνά — τρων ό,τι περισσεύει. Έχω κ' εγώ ένα. Ένα

κοπρόσκυλο. Το λέμε Ναβουχοδονόσορ. Γιατί; Έτσι. Γιατί εγώ είμαι το «Νούμερο 31328»;

Κεφάλαιο ΙΖ΄

Άσκηση 26^η

Μελετήστε την παρακάτω σκηνή και επιλέξτε κάποιες λέξεις ή φράσεις (ή εικόνες) που σας αρέσουν ιδιαίτερα. Δημιουργήστε ένα δικό σας ποίημα σύμφωνα με την ακολουθία Fibonacci. (Ο αριθμός Fibonacci είναι το αριθμητικό σύστημα της φύσης και σχετίζεται με την ανάπτυξη κάθε ζωντανού οργανισμού, από τη διάταξη των φύλλων μέχρι το ανθρώπινο σώμα. Σύμφωνα με την ακολουθία αριθμών Fibonacci, κάθε αριθμός είναι ίσος με το άθροισμα των δύο προηγούμενων: 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55 κτλ.)

Έτσι με τον καιρό, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, τυφλά αρχίσαμε, οι μαφαζάδες κι εμείς, να ερχόμαστε σιμά. Να πλησιάζουμε. Τα βράδια έρχονται πιο ταχτικά και κάνουν παρέα μαζί μας. Λέμε μαζί τα βάσανά μας. Και στην κουβέντα δε μας λεν πια «γεσήρ». Με τη βαριά ανατολίτικη φωνή τους το προφέρνουν γεμάτο θερμότητα και καλοσύνη:

— Αρκαντάς (σύντροφε).

Στις δουλειές που πάμε μήτε χτυπούν πια μήτε βλαστημούν. Σαν δεν είναι μπροστά κανένας ρωμιός τσαούς κάνουν πως δεν βλέπουν και μας αφήνουν να καθόμαστε. Τουτουνούς τους τσαούς τους τρέμουν, γιατί τους σπιγουνεύουν άναντρα στους αξιωματούς.

Το μεσημέρι, στο «παϊντός»*, ξαπλώνουμε μαζί κάτω απ' τον αψύ ήλιο και τρώμε το ψωμί μας. Μιλούμε φιλικά, κι έτσι πολλές φορές περνά η προσδιορισμένη ώρα για ανάπαυση. Τότες αυτοί, φοβισμένοι, μας σηκώνουν ήμερα ήμερα, σα να μας παρακαλούν:

— Άιντε, σύντροφοι, σηκωθείτε.

Σηκωνόμαστε με βαριά καρδιά να ξαναπιάσουμε δουλειά. Κι αυτοί, σα να φοβούνται μη βαρυνκομούμε μαζί τους, μας χτυπούν στον ώμο φιλικά:

— Τι να κάμουμε, αρκαντάς; Ο θεός να μας λυπηθεί, κι εσάς κι εμάς.

Να μας λυπηθεί. «Κι εσάς κι εμάς». Το λεν πια σχεδόν μόνιμα. Άρχισαν να μη μπορούν να ξεχωρίζουν τις δυο μοίρες, τη δική τους και τη δική μας. Τρέμουν τους

αξιωματικούς τους και τους τσαουσάδες τους δικούς μας. Αυτούς τους ίδιους μισούμε κι εμείς. Ικετεύουν για το «μεμλεκέτ», ένα καλύβι κάπου. Κι εμείς.

Λοιπόν;

Όλοι τους είναι φουκαράδες. Μα πολύ. Δεν τους δίνουν τίποτα για χαρτζιλίκι. Φαίνεται τους κλέβουν οι αξιωματικοί. Υποφέρνουν απ' όλες τις στερήσεις, ακόμα κι απ' τον καπνό. Εμείς μαζεύουμε αποτσίγαρα λεύτερα — αυτοί, όσο να 'ναι, διστάζουν. Δε θέλουν να ταπεινωθούν τόσο. Μα, άμα δεν τους βλέπουμε...

Οι δικοί μας, όσοι δουλεύοντας στους χωριάτες οικονομούμε τίποτε πεντάγροσα, τα κάνουν πάντα καπνό. Μας κερνούν. Ο μαφαζάς βλέπει. Το φιτίλι περνά και σ' αυτόν. Τυλίγει το τσιγάρο, δίνει πίσω το φιτίλι. Το κεφάλι χαμηλά. Το τσακμάκι. Ανάβει. Τότες μονάχα, μαζί με την πρώτη ρουφηξιά, τα μάτια σηκώνονται. Δε λέει τίποτα.

Α, είναι μεγάλο πράμα δυο μάτια που ακινητούν έτσι...

Ωρες ώρες αποτραβιούνται μονάχοι τους σε μια γωνιά. Κοιτάζουν στο βάθος κι αρχίζουν τραγούδια της πατρίδας τους. Τους έχουν μάθει ένα πολεμικό θούριο: «Ανγκαρ-α-νίν τασινά μπακ...» Οι γεροί, ρωμαλέοι τόνοι αδυνατίζουν στα χείλια τους, μερώνουν. Κι έτσι που τους τραγουδούν παίρνουν κάτι σαν από μοιρολόι:

Κοίτα κατά το βράχο της Άγκυρας,

κοίτα τα δακρυσμένα μάτια μας...

Άσκηση 27^η

Δοκιμάστε να γράψετε μία ιστορία μικρής φόρμας -λιγότερο από 100 λέξεις- με ήρωα τον αράπη ανασκευάζοντας την ιστορία.

Άσκηση 28^η

Υποθέστε ότι είστε παρόν/ούσα στην παρακάτω σκηνή. Το βράδυ γράφετε στο ημερολόγιό σας τα γεγονότα που βιώσατε.

Παρακολουθούσαμε τη σκηνή με σφιγμένα δόντια. Στα δασιά στήθια των δεμένων έτρεχε το αίμα — θα 'τρεχε και στον αράπη, μα σ' αυτόν δε φαινόταν επειδή ήταν μαύρος. Βλέπαμε μονάχα πως άνοιγε το στόμα του και το σφαιλούσε σπασμωδικά, σα να κατάπινε τον αγέρα γουλιά γουλιά.

Τέλος ο Διοικητής αποτραβήχτηκε.

Θα δουλέψουν δέκα μέρες με τους σκλάβους! διατάζει για τους έξι στρατιώτες.

— Μάλιστα!

Σαν τους λύσαν, οι πιο πολλοί πέσαν καταγής βογκώντας Μονάχα ο αράπης, μόλις έμεινε λεύτερος, έπιασε να τρέχει, πηδούσε σαν κατσίκι, ένα κορμί ίσαμε κι πάνου — θα 'θελε φαίνεται να ζεσταθεί.

Τον κυνήγησαν και τον πιάσαν.

Σκορπίσαμε μες στο στρατόπεδο ομάδες ομάδες. Ένα απροσδιόριστο κύμα μεγάλωνε, μεγάλωνε, φούσκωνε — μια γιγαντωμένη προσπάθεια προς τα ψηλά. Και οι άνθρωποι, το πλήθος, ολοένα συνθλίβονταν απ' το τεράστιο κενό:

— Σε τι λοιπόν ξεχωρίζανε αν ήταν Χριστιανοί για Τούρκοι;

Σε τι ξεχωρίζανε; Εμείς ήμαστε γεσήρ*, ήμαστε δεμένοι. Εμ αυτοί που ήταν λεύτεροι; Το αίμα αυλάκωσε και τα εννιά κορμιά —τι διαφορά είχε; Μονάχα ο αράπης— ε, αυτός ήταν μαύρος.

Κεφάλαιο ΙΘ'

Άσκηση 29^η

Φανταστείτε μία ιστορία που να εμπεριέχει «κίνδυνο» και «κίνηση». Μία ιστορία που θα μπορούσατε ως αιχμάλωτος στρατιώτης να αφηγηθείτε στους μαφαζάδες και στους υπόλοιπους Έλληνες συγκρατούμενούς σας.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ καλοκαιρινές νύχτες μας βρήκαν σ' αυτή την κατάσταση. Λάδι — μήτε η ελάχιστη ανασαιμιά. Δουλειά τίποτα. Μπας κ' είναι τούτος κανένας νέος τρόπος;...

Το στρατόπεδο ολοένα γίνεται πιο βαρύ, πιο αμίλητο και στυφό. Σαν τα μεγάλα κύματα, έτσι όπως λεν στις μακρινές θάλασσες. Δε σπουν. Βογκούν υπόκωφα. Τις νύχτες μας αφήνουν και καθόμαστε όξω απ' τις παράγκες. Πιο κάτω είναι τα σύρματα. Δεν υπάρχει φόβος.

Αυτοί που κοιμούνται νωρίς είναι λίγοι. Τους μετράς στα δάχτυλα. Οι άλλοι, οι πολλοί, ξαγρυπνούν πολλές ώρες. Έρχονται κ' οι μαφαζάδες. Κοιτάζουμε όλοι μαζί τ' άστρα. Ένας αρχίζει μια ιστορία. Τούρκικα, για να καταλαβαίνουν κ' οι μαφαζάδες. Είναι φοβερό πόσες ιστορίες λέγονται τις νύχτες στο στρατόπεδο.

Άμα σε μυριστούν πως έχεις διαβάσει και ξέρεις να διηγηθείς, γίνεσαι μονομιάς πρόσωπο σοβαρό. Μια φορά με βάλαν και τους είπα κ' εγώ. Το Ροβινσώνα.

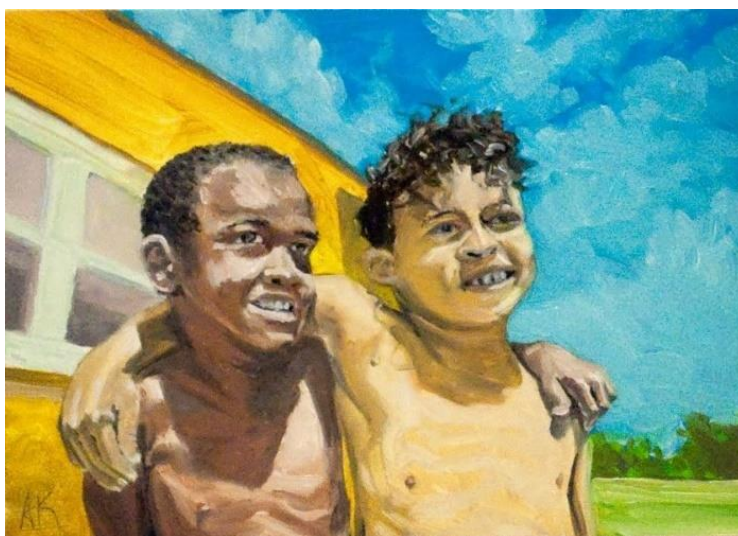
Προ πάντων αρέσουν οι ιστορίες που υπάρχει κίνδυνος και κίνηση. Όλοι ακούν μ' ανοιχτό στόμα. Αυτή η ακατάβλητη ορμή του έξω κόσμου είναι σαν καταφύγιο.

Άσκηση 30^η

Γράψτε έναν διάλογο ανάμεσα στα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν σε αυτή την σκηνή.

Άσκηση 31^η

Εμπνευσμένοι από τον πίνακα και με αφορμή την σκηνή που ακολουθεί γράψτε ένα σημείωμα για μια έκθεση ζωγραφικής που θα πραγματοποιηθεί στην πόλη σας με θέμα: «Η φιλία»



ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ! Μας ήρθε μια ξαφνική ποικιλία. Αριβάρισε μια караβιά τούρκοι πρόσφυγες απ' την Ελλάδα. Τους βγάλαν στη Σμύρνη. Ύστερα, προσωρινά, τους μοίρασαν σε διάφορα μέρη. Φέρανε και κατά μας. Αδειάσαν δυο μεγάλες παράγκες στο στρατόπεδο και τις χώρισαν με σύρματα. Τους στέγασαν εκεί μέσα.

Ήταν ίσαμε τριακόσοι άνθρωποι — γυναίκες, παιδιά, ό,τι θες. Στην αρχή πλησιάζαμε με δυσκολία στα συματοπλέγματα που μας χώριζαν. Μας βρίζαν φοβερά και μας πετροβολούσαν. Οι μαφαζάδες τρέχαν προς τα κει, μη γίνει κανένα επεισόδιο — μας σπρώχναν με καλόν τρόπο να τραβηχτούμε. Ύστερα γύριζαν στους ομόθρησκούς τους, απ' την άλλη μεριά. Τους φώναζαν: —Αϊπ! (ντροπή) Και τούτοι υποφέρνουν σαν κ' εσάς!

Μα σε λίγες μέρες τα πράματα στρώσαν. Σε πολλούς δικούς μας το ψωμί περίσσευε. Η όρεξη είχε λιγοστέψει. Περίσσευε και το φαγί. Γι' αυτό πολλοί πήγαιναν κοντά στα σύρματα και ρίχναν το περίσσιο ψωμί απ' την άλλη μεριά. Ήταν εκεί γυναίκες και παιδάκια. Το μάζευαν, γιατί τους δίναν ασήμαντα πράματα, ένα επίδομα να ζήσουν· πεινούσαν.

Την ώρα που μοιραζόταν σ' εμάς το συσσίτιο, από την άλλη μεριά, στα σύρματα, αραδιάζονταν και μας περίμεναν. Βαστούσαν κάτι τσουκάλια. Ένας δικός μας έκανε ώμο. Ένας άλλος πατούσε κι ανέβαινε. Έτσι χύναμε πάνω απ' τα σύρματα στα τσουκάλια τους το φαγί που μας περίσσευε.

Ύστερα προχωρήσαμε. Μας δίναν με τον ίδιο τρόπο πάνω απ' τα σύρματα τα παιδάκια τους. Οι σκλάβοι τα κρατούσαν ένα δυο ώρες. Παίζαν, τα ταΐζαν. Το βράδυ τα δίναν πάλι πίσω. Κ' ύστερα, πολλές ώρες, μέναν σκεφτικοί.

Έτσι γίνανε και διάφορες φιλίες. Κάθε παιδάκι είχε ένα δικό του φίλο στο στρατόπεδο. Αυτοί οι φίλοι ήταν προπάντων μες στους σκλάβους που είχαν μεγάλη ηλικία — φαμελίτες κάποτες. Μόλις τα παιδάκια βρίσκονταν στο στρατόπεδο ψάχναν και τους γύρευαν με τα μάτια.

—Ε, κοριτσάκι, πώς σε λεν;

—Μελέκ (άγγελος).

—Ποιόν γυρεύεις;

Δεν ήξερε τ' όνομά του, έγκωνε. Τέλος μουρμούριζε:

—Να, το γέρο... το γερο-μπουμπά...

Τέλος τον έβρισκε. Αγκαλιάζονταν, χαϊδεύονταν, ύστερα παίζαν κυνηγητό. Κάτι κορμιά ίσαμε κει πάνου, οι δικοί μας, τρέχαν, κρύβονταν, λαχάνιαζαν στον ήλιο.

Μια φορά η Μελέκ γύρευε πάλι τον μπουμπά της. Η Μελέκ ήταν ένα μελαχρινό κοριτσάκι, ένας «άγγελος» ξυπόλυτος, έξυπνα μάτια, μια σειρά δόντια σα χιόνι.

—Που 'ναι ο μπουμπάς;

Ο μπουμπάς είχε φύγει ξαφνικά για λίγες μέρες — τον είχαν αγοράσει σ' ένα

τσιφλίκι.

Το λεν στη Μελέκ:

—Έφυγε.

Τότε το μωρό έπιασε να κλαίει. Κ' οι άλλοι, για να το μερώσουν, του 'λεγαν πως θα ξαναγυρίσει.

Άσκηση 32^η

Η Μελέκ αρκετά χρόνια αργότερα αφηγείται τα γεγονότα στα παιδιά της όπως εκείνη τα βίωσε. Προσπαθήστε μέσα από τον λόγο και το ύφος της να είναι εμφανής αυτή η ανησυχία και ο φόβος που ένιωθε ως παιδί για τον Μίλτο που έβλεπε να αργοπεθαίνει ανήμπορος στα χέρια του φίλου του του Ηλία.

Η ΜΕΛΕΚ, το παιδάκι, έμενε ακόμα εκεί δίπλα. Δε φύγαν. Έρχεται τώρα πιο συχνά στο στρατόπεδο και παίζει. Επειδή άρχισε να κάνει ψύχρα οι αιχμάλωτοι το φέρνουν μέσα στην παράγκα. Παίζουν μαζί κυνηγητό. Κάνουν θόρυβο.

—Ε! φωνάζω κάποτες θυμωμένα. Εδώ είναι άρρωστος !

Ο Μίλτος μου πιάνει το χέρι:

—Άφησέ το...

Η Μελέκ συμμαζεύεται φοβισμένα κ' έρχεται προς το μέρος μας.

—Τι έχεις, μπουμπά; λέει στο Μίλτο.

Καμία απάντηση. Σε λίγο το γυρεύουν. Φεύγει.

Την άλλη μέρα που έρχεται πηγαίνει πάλι κοντά στο Μίλτο και τον ρωτά δειλά:

—Τι έχεις, μπουμπά;

Το παίρνω κατά μέρος. Έχω ακόμα ένα πεντάγροσο. Ο Μίλτος μου γυρεύει μονάχα τσιγάρο. Δίνω στη Μελέκ το χαρτί και την ορμηλεύω. Φεύγει και γυρίζει σε λίγο μ' ένα φιτίλι καπνό στο χέρι. Το δίνει, φοβισμένα, στο Μίλτο:

—Αλ, μπουμπά... (πάρε, πατέρα)

Το σκληρό κοκαλιασμένο χέρι σαλεύει δειλά σ' αυτή την απρόοπτη τρυφερότητα.

Παίρνει το φιτίλι. Τα δάχτυλα χαϊδεύουν αλαφρά το μικρό χέρι. Μια, δυο. Τα μάτια στυλώνονται πάνω στο παιδικό πρόσωπο. Κοιτάζουν. Κοιτάζουν.

Το ίδιο βράδυ ο Μίλτος με φωνάζει σιγανά:

—Ηλία. Κρυώνω...

Τον σκεπάζω μ' ό,τι τσουβάλια έχω. Κρυώνει ακόμα.

Πολύ αργά τη νύχτα έχει συνεφέρει. Μου λέει ήμερα πως πια θα ταξιδέψει.

—Τι λες; Τι λες; πολεμώ να του δώσω κουράγιο. Πρέπει να πάμε αντίκρυ.

—Ναι, παιδί μου, εσύ θα πας. Χρειάζεσαι. Εγώ...

Την άλλη μέρα ήταν πιο ήμερος. Κατά το βράδυ άρχισε να χάνει τις αισθήσεις.

Ξαγρυπνούμε μαζί μ' έναν άλλο σύντροφο. Ένα λυχνάρι ανάβει. Το λίγο φως αταχτεί. Τα κόκαλα πεταγμένα στο μούτρο — σα να έχει κοπεί με μπαλταδιές, ζερβά, δεξιά.

Έτσι, καθιστόν, μια στιγμή με παίρνει ο ύπνος. Πόση ώρα πέρασε; Ένα χέρι με σπρώχνει:

—Ε!...

Ευπνώ. Είναι ο σύντροφός μου. Μου δείχνει το χέρι του Μίλτου.

—Πιάσε...

Φοβισμένα πάω ν' αγγίξω το μαραμένο χέρι. Ο πάγος απλώνεται στις φλέβες μου με την πρώτη επαφή.

—Δεν είναι;...

Τον κοιτάζω χαμένα.

—Ναι, είναι.

ΤΟΝ ΘΑΨΑΜΕ το πρωί σ' ένα λάκκο όξω απ' τα σύρματα. Δούλεψα μ' έναν άλλο σκλάβο για να τον ανοίξουμε. Σαν τον σκέπασε το χώμα, το πατήσαμε για να γίνει ένα με την άλλη γη. Κανένα σημάδι. Ένα δυο καθυστερημένα παλιολούλουδα ήταν δίπλα. Τα ξεριζώσαμε με τα σκληρά ροζιασμένα χέρια.

Σε λίγο στο στρατόπεδο ήρθε η Μελέκ. Τον γυρεύει:

—Τι έγινε ο «χαστά - (άρρωστος) μπουμπάς»;

Το φιτίλι ο καπνός είναι, πες, άγγιχτο. Ο Μίλτος δεν πρόκαμε. Το δίνω στο μωρό

να το πουλήσει σε κανένα σκλάβο. Να πάρει να φάει χαλβά. Μα αυτό επιμένει:

—Τι έγινε ο μπουμπάς;

—Έφυγε, Μελέκ.

—Θα ξανάρθει;

Τι να του πω; Του χαϊδεύω το μικρό κεφάλι.

—Θα ξανάρθει, Μελέκ.

Άσκηση 33^η

Φανταστείτε ότι είστε ένας από τους αιχμαλώτους και γράψτε με τη μορφή εσωτερικού μονολόγου στο ημερολόγιό σας τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας από τη στιγμή που συνειδητοποιήσατε ότι ήρθε επιτέλους η ώρα -που πολύ καιρό τώρα περιμένατε- της αναχώρησης για την Ελλάδα.

Άσκηση 34^η

Υποθέστε ότι ένα τρίτο πρόσωπο παρακολουθεί τη σκηνή από την στιγμή της ανακοίνωσης για ανταλλαγή μέχρι και το τέλος του έργου και αφηγείται την ιστορία ως ομοδιηγητικός αφηγητής (παρατηρητής) με εξωτερική εστίαση, δηλαδή ως αφηγητής κάμερα.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ βραδιά στο στρατόπεδο. Φωνές, τραγούδια. Οι χαρούμενοι ήχοι ανεβαίνουν ψηλά, γελούν, κάνουν ρεβερέντσες — φιλώ το χέρι σας. Οι μαφαζάδες παίρνουν τις караβάνες κ' έρχονται να φαν μαζί μας. Κάνουμε μεγάλες παρέες.

Στα ήμερα μάτια τους σέρνεται η χαρά, μας τη φανερώνουν με κάθε τρόπο:

—Γλιτώσατε, πια, αρκαντάς! Γλιτώσατε! Μα εμείς πότε;...

Όσοι μαφαζάδες έχουν κάμει πιο στενές φιλίες με σκλάβους, και δεν είναι λίγοι, συλλογίζονται πικραμένα πως δεν είναι πια να ξανανταμωθούν. Ποτές πια. Το αισθάνονται απόψε σαν τελευταίο αποχαιρετισμό. Παίρνουν ένα δειλό ύφος, διστάζουν να το πουν πως αν καμιά φορά χτυπούσαν...

—Τι να κάμουμε κ' εμείς, αρκαντάς; Ποιος το 'θελε;...

Ο Γιάννης έχει ένα μικρό τσιμπούκι: φτηνό, ένα πεντάγροσο, ξύλινο.

—Που το βρήκες, τον ρωτώ.

—Απ' τον Σουλειϊμάν.

Μου λέει: Ένας μαφαζάς. Είχε κι αυτός τρία παιδάκια. Σαν το Γιάννη. Τα θυμούνταν μαζί. Την τελευταία μέρα που φεύγαν οι δικοί μας απ' το Κίρκαγας, ο Σουλειϊμάν έβαλε το φτηνό τσιμπούκι στα χέρια του Γιάννη. Και τον κοίταζε μονάχα. Μονάχα τον κοίταζε.

Η ΔΙΑΤΑΓΗ είναι πως κανένας δε θα πάρει σκυλί μαζί του. Τι έκανε, λέει; Και ο «Ναβουχοδονόσορ»; Σκίζω ένα τσουβάλι και το κάνω σακίδιο. Χώνω μέσα το μικρό σκυλί, το σκεπάζω με ψωμιά και παλιόπανα. Το ζο καταλαβαίνει πως κάτι τρέχει, και δεν κουνιέται.

Πρωί. Βγαίνουμε όξω απ' τα σύρματα για το ταξίδι. Ένας σκοπός κάθεται πίσω στην πόρτα και διώχνει τα μαντρόσκυλα, μη μας ακολουθήσουν.

Ξεκινούμε. Ένα βήμα, δυο βήματα, πενήντα μέτρα, εκατό. Σιγά σιγά το στρατόπεδο σβήνει, χάνεται απ' τα μάτια μας. Γυρίζω για τελευταία φορά.

Πολεμώ να μαντέψω κατά που να 'ναι ο τόπος που ησυχάζει ο Μίλτος —ένας τάφος.

Τίποτα. Η γης ίδια, βουβή, ατελείωτη.

Σε λίγο όλα έχουν χαθεί. Μονάχα απ' τα σκυλιά, που ουρλιάζουν όλα μαζί, καταλαβαίνουμε κατά που πέφτει ο τόπος.

ΝΥΧΤΑ. Το «Αρχιπέλαγος» κατάφωτο, παστωμένο μάζα. Ταξιδεύουμε. Έγιναν κάτι φασαρίες. Οι σύντροφοί μου χίμηξαν να ρίξουν στη θάλασσα τους τσαουσάδες μας. Ο καπετάνιος, για να τους γλιτώσει, τους κλείδωσε.

Στ' αμπάρια κάνει πολλή ζέστη. Με το Γιάννη ανεβαίνουμε πάνω. Δίπλα στο φουγάρο. Βγαίνει ατμός. Η ψύχρα κόβεται.

Καθόμαστε. Τ' άστρα γυαλίζουν, τρέμουν. Μέσ' απ' το κύτος ανεβαίνει η ίδια, σαν χτες, χαρούμενη βουή. Οι φωνές φτάνουν ανακατωμένες, τραγουδούν, τεντώνουν προς τα ψηλά, διαλύονται — απ' τον ατμό.

Ο Γιάννης λέει, λέει. Δε βαστιέται απ' τη χαρά του. Μετρά πόσες ώρες ακόμα

μένουν — δυο μέρες, το πολύ τρεις, που θα 'ναι μαζί τους.

—Θα με περιμένουν; λέει. Που! Τσουπ! Θα πεταχτώ σα φάντης. Οχ, το πιο μικρούλικο θα 'χει τώρα μεγαλώσει, θα λέει σωστές κουβέντες...

—Γιάννη!

Η φωνή είναι βαριά, τραχιά. Ξαφνιάζεται. Κόβει το παραλήρημα απότομα, τσαφ! Πολεμά να με ξεχωρίσει στο σκοτάδι.

—Τι θες;

Του πιάνω το μπράτσο. Το σφίγγω.

—Γιάννη. Κουράγιο.

—Τι τρέχει;... Θα πεις;!... φωνάζει έξω φρενών, σα να μαντεύει κάτι φοβερό.

Του το λέω: Δεν είναι πια να τους ξαναδεί.

Τα λίγα λόγια πέφτουν ένα ένα. Τακ. Τακ. Τον βρίσκουν ανασηκωμένο. Το μούτρο του μες στο μούτρο μου. Βλέπω τα καθαρά μάτια του που ξεμακραίνουν σιγά σιγά.

Πέφτει χτυπημένος.

Περνά μια ώρα, δυο ώρες, τρεις. Καμιά κουβέντα εγώ κι αυτός. Σιωπή. Άστρα. Και οι φωνές στο κύτος λούφαξαν. Τίποτα. Το πέλαγο μονάχα που σπα. Μακριά, σ' έναν κάβο, ένα φως σβήνει, ανάβει. Πάλι.

Χαράζει.

Το σκοτεινό σώμα αντίκρυ μου σαλεύει. Θα μούδιασε. Ναρκωμένο, ανοίγει τα χέρια, να δώσει κίνηση στο αίμα. Ανασαίνει βαθιά.

—Αχ...

—Κρυώνεις; του λέω σιγά.

Μια κουρασμένη κίνηση. Τι σημασία έχει;

—Σε λίγο θα βγει ο ήλιος, μουρμουρίζει αδιάφορα.

Κοιτάζω, βαθιά, αυτή την απροσδιόριστη γραμμή που πάει να γίνει φλόγα.

—Ναι. Σε λίγο.

Άσκηση 35^η

Το έργο του Ηλία Βενέζη «Το Νούμερο 31328» είναι αυτοβιογραφικό. Ανακαλέστε ένα σημαντικό γεγονός που έχει τραυματίσει την παιδική σας ηλικία και γράψτε ένα δικό σας αυτοβιογραφικό κείμενο αποτυπώνοντας στο χαρτί όσα κατάφερε να περισώσει η μνήμη σας.

Άσκηση 36^η

Εμπνευσμένοι από την σκηνή του έργου που έμεινε βαθύτερα χαραγμένη στη μνήμη σας γράψτε ένα μικρό κείμενο για το αφιέρωμα στον Ηλία Βενέζη που ετοιμάζει η εφημερίδα του σχολείου σας με αφορμή τον εορτασμό της επετείου για τα 100 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή.

Άσκηση 37^η

Παρατηρείστε προσεκτικά τις φωτογραφίες που ακολουθούν. Στην συνέχεια διαβάστε το κείμενο του Μαρακλή το οποίο αναφέρεται στο μυθιστόρημα του Ηλία Βενέζη «Το Νούμερο 31328». Εμπνευσμένοι από την ατμόσφαιρα που περιγράφει ο συγγραφέας στο έργο του γράψτε ένα κείμενο με τίτλο: «Η ζωή στα τάγματα εργασίας»

«Το Νούμερο 31328» γίνεται το «αργοβάδιστο μαρτυρολόγιο, η χαρτογράφηση της ματωμένης πορείας χιλιάδων ανυπεράσπιστων ομήρων και αιχμαλώτων, το χρονικό ενός σπάνιου συλλογικού πόνου, όπου η ανθρώπινη ουσία δέχεται όλες τις διεργασίες της αλλοίωσής της σε κάτι υποζωώδες και φυτικό, με την προοδευτική σωματική εξουθένωση κι όλες τις άμεσες επιπτώσεις της στις ψυχικές, ηθικές και πνευματικές δυνάμεις της προσωπικότητας. Περιγράφονται οι καταστάσεις της θανάσιμης κόυρασης, της πείνας και της δίψας, της σωματικής βρωμιάς, οι αλόγιστες και τρομακτικά ανεύθυνες εκτελέσεις χιλιάδων υπάρξεων, το κουρέλιασμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας» Μαρακλής (1986).



Εικόνα 2: Πηγή: <https://choratouaxoritou.gr/?p=65922&cn-reloaded=1>



Εικόνα 3: Πηγή <http://www.elia.org.gr/archives-collections/photographic-archive/>



Εικόνα 4: Πηγή: <http://enosivourlioton.gr/?p=1802>



Εικόνα 5: Πηγή: <https://www.pontosnews.gr/631651/politika-mikrasiatika/christoygenna-1917-tagmata-ergasias/>



Εικόνα 6: Πηγή: <https://www.lelevoise.gr/tagmata-ergasias-amele-tampourou/>

Άσκηση 38^η

Η ταινία του Νίκου Κούνδουρου «1922» είναι βασισμένη στο μυθιστόρημα του Ηλία Βενέζη «Το Νούμερο 31328». Έχει χαρακτηριστεί ως «η μπαλάντα της φρίκης και της βίας» που δεν αναπλάθει αλλά προσπαθεί να αποδώσει το κλίμα μιας σημαντικής σελίδας στην ιστορία της Ελλάδας. Ο σκηνοθέτης της ταινίας «δανείστηκε» -όπως ο ίδιος δήλωσε- το βιβλίο του Ηλία Βενέζη, «Το Νούμερο 31328» και έφτιαξε το δικό του νούμερο, το «1922».

Μετά την ολοκλήρωση της ανάγνωσης του αφηγήματος «Το Νούμερο 31328» θα πραγματοποιηθεί στην τάξη προβολή της ταινίας. Τα παιδιά θα κληθούν από τον/την εκπαιδευτικό να φανταστούν και να καταγράψουν έναν διάλογο ανάμεσα στους δύο δημιουργούς -στον σκηνοθέτη της ταινίας και στον συγγραφέα του μυθιστορήματος- στον οποίο θα αναφέρονται στοιχεία σχετικά με τους χαρακτήρες, τα γεγονότα, τον χώρο και τον χρόνο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αξία και το ενδιαφέρον που προκαλεί το βιβλίο του Βενέζη δεν προκύπτει μόνο από το γεγονός ότι αποτελεί την μαρτυρία ενός ανθρώπου που βίωσε μια κρίσιμη ιστορική στιγμή με όλες τις ταλαιπωρίες, τις στερήσεις και τον εξευτελισμό της προσωπικότητάς του. Πρόκειται πολύ περισσότερο για το χρονικό ενός συλλογικού μαρτυρίου, στο οποίο πρωταρχικό χαρακτηριστικό είναι ο σωματικός βιασμός, κάτω από το βάρος του οποίου ισοπεδώνονται όλες οι διαφορές και οι αντιθέσεις εθνικού, ιδεολογικού και θρησκευτικού χαρακτήρα και εξαφανίζονται όλα τα ιδιαίτερα γνωρίσματα κάθε ανθρώπινης προσωπικότητας.

Το έργο που όπως αναφέρει ο Δασκαλόπουλος (2007) *«Ισορροπεί με επιτυχία ανάμεσα στο τραγικό θέμα του και στη λογοτεχνικότητα της γραφής του»* αποτέλεσε πλούσια πηγή έμπνευσης για την συγγραφή ασκήσεων δημιουργικής γραφής. Η πολυσημία του κειμένου, οι αναπαραστάσεις που προσφέρει, η παρουσίαση ανθρώπινων καταστάσεων και συναισθημάτων από διάφορες οπτικές γωνίες, η πλοκή, το ύφος και η εκφραστική ικανότητα του συγγραφέα συνετέλεσε σταδιακά στη διαμόρφωση δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής με κύριο στόχο την δημιουργία ενεργητικών αναγνωστών και κριτικά σκεπτόμενων δημοκρατικών πολιτών.

Η δημιουργική γραφή προσφέρει τη δυνατότητα στους μαθητές να προσεγγίζουν βιωματικά τον λόγο και να πειραματίζονται σε ποικίλα λογοτεχνικά είδη χωρίς τον φόβο του λάθους. Δίνει έμφαση στη δημιουργική δραστηριότητα, στην αυτογνωσία μέσω της γλώσσας και στην αξιοποίηση μέσω της φαντασίας προσωπικών εμπειριών και συναισθημάτων. Οι ερασιτέχνες συγγραφείς, οι «συγγενείς εξ αγχιστείας» με τον δημιουργό του αυθεντικού έργου δανείζονται στοιχεία από το σκηνικό, την πλοκή ή και τους χαρακτήρες, για να δημιουργήσουν μία καινούργια και ίσως διαφορετική ιστορία.

Όπως αναφέρει η Νικολαΐδου (2016) *«Η δημιουργική γραφή είναι το καθαρό αεράκι που θέλουμε να πνεύσει στο σχολείο, να ανακατέψει τις σελίδες των βιβλίων, να ξεσηκώσει τα μυαλά των παιδιών. Να τους δείξει στην πράξη πως η δημιουργία μέσα από τις λέξεις, η συγγραφή και η ανάγνωση της λογοτεχνίας μπορούν να τους μάθουν πολλά κι ενδιαφέροντα πράγματα για τη ζωή και τον κόσμο.»*

Στο πλαίσιο του Προγράμματος Σπουδών προσδοκάται η «διδασκαλία» της λογοτεχνικής δημιουργίας με τέτοιο τρόπο, ώστε η σχολική τάξη να αποβαίνει εργαστήριο ποικίλων προσεγγίσεων και λογοτεχνικής απόλαυσης. Ειδικότερα στο Λύκειο

επιδιώκεται οι μαθητές και οι μαθήτριες να εξελιχθούν σε αναγνώστες ικανούς να απολαμβάνουν τα λογοτεχνικά έργα και να δικαιολογούν τα αισθητικά κριτήριά τους κατά την προσέγγιση των κειμένων. Επιδιώκεται ακόμα να καλλιεργήσουν το γλωσσικό τους αίσθημα και να αποκτήσουν επίγνωση των δυνατοτήτων τους στον προφορικό και γραπτό λόγο, να γίνουν αναγνώστες δημιουργικοί και κριτικά σκεπτόμενοι σχετικά με τη φύση της λογοτεχνικής γλώσσας και τον ρόλο της στη γλωσσική καλλιέργεια.

Όπως επισημαίνει ο Σουλιώτης (2012) «Οι συγγραφικές πρακτικές της δημιουργικής γραφής έρχονται να εμπλουτίσουν την φιλολογική προσοικείωση του λογοτεχνήματος. Πιο συγκεκριμένα, με την δημιουργική γραφή η πρόσληψη της λογοτεχνίας από αποκλειστικά παθητική γίνεται και ενεργητική· έτσι η εκλεκτική συγγένεια των συγγραφικών με τις γλωσσικές ασκήσεις μπορεί ν' αποβεί ωφέλιμη για τους μαθητές και τις μαθήτριες, στο μέτρο που οι οπτικές γωνίες της διδασκαλίας της γλώσσας από τη μια και του λογοτεχνικού γραμματισμού από την άλλη παραμένουν διακριτές».

Τελειώνοντας, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω θα ήθελα να εκφράσω την επιθυμία, η συγκεκριμένη εργασία να αποτελέσει έναυσμα και αφορμή για μελλοντικές προσπάθειες αξιοποίησης αυτοτελών λογοτεχνικών έργων με στόχο τη συγγραφή δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής.



ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Horton, G. (1926). *Η Κατάρτα της Ασίας*. (Γ. Τσελίκας, Μεταφρ.) Indianapolis: The Bobbbs – Merril Company.
- Mavrogordatos, G. (1983). *Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936. Stillborn Republic*, σ. 195.
- Melville, C. (1925, Νοέμβριος). Η Ανταλλαγή πληθυσμών Ελλάδας-Τουρκίας. Η τραγωδία της μεγαλύτερης μετακίνησης πληθυσμών στην ιστορία. *National Geographic Magazine*, σσ. 38-47.
- Morgenthau, H. (1994). *Η αποστολή μου στην Αθήνα. 1922 το έπος της εγκατάστασης*. Αθήνα: Τροχαλία.
- Vitti, M. (2011). *Η Γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και μορφή*. Αθήνα: Ερμής.
- Αποστολοπούλου, Φ. (Επιμ.). (1980). *Η Εξοδος - Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας* (Τόμ. Α). Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Βακάλη, Α. (2021, 9). Η παραγωγή γραπτού λόγου στις λυκειακές τάξεις. *Νέος Παιδαγωγός - Online*(26), σσ. 106-119.
- Βακαλόπουλος, Α. Ε. (1939). *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την επανάστασιν του 1821: ιστορική μελέτη*. Θεσσαλονίκη.
- Βενέζης, Η. (1954, 9 13). Το πνευματικό Αιγαίο με τη λαμπρή παράδοση. *Ταχυδρόμος*, σ. 76.
- Βενέζης, Η. (2004). *Το Νούμερο 31328* (47 εκδ.). Αθήνα: Εστία.
- Βενέζης, Η. (2011). *Μικρασία, χαίρε*. Αθήνα: Εστία.
- Δασκαλόπουλος, Δ. (2007). «Ξαναδιαβάζοντας Ηλία Βενέζη». *Ιχνογραφία. Κριτικά σχόλια*. Αθήνα: Γαβριηλίδης.
- Εξερτζόγλου, Χ. (2011). Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (19ος αιώνας- αρχές 20ού). Στο Α. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες: Μια νέα ματιά* (σσ. 25-54). Αθήνα: Νεφέλη.
- Εφραιμίδης, Σ. (1960). *Ιστορία - Λαογραφία του Κοτναίου (Κιουτάχειας) πόλεως της Κεντρικής Μ. Ασίας*. Θεσσαλονίκη: Σπανίδη.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους - Νεότερος Ελληνισμός από το 1913 - 1941* (Τόμ. ΙΕ). (1978).
- Καραντώνης, Α. (1990). *Πεζογράφοι και πεζογραφήματα της γενιάς του 30*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Κατσάπης, Κ. (2003). Δημόσια Υγεία, Πρόσφυγες και Κρατική Παρέμβαση στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Στο Γ. Τζεδόπουλος, *Πέρα Από την Καταστροφή: Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* (σσ. 41-73). Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. Υπό την Αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων.

- Κατσάπης, Κ. (2011). Το Προσφυγικό Ζήτημα. Στο Α. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες: Μια νέα ματιά* (σσ. 125-170). Αθήνα: Νεφέλη.
- Κιοσσές, Σ. (2018). *Εισαγωγή στην δημιουργική ανάγνωση και γραφή του πεζού λόγου*. Αθήνα: Κριτική.
- ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα.* (1926). Γενεύη.
- Κωτόπουλος, Τ. (2014). Πράξη και διδασκαλία της «Δημιουργικής Γραφής» στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Στο Κ. Δημάδης (Επιμ.), *Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών - Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014) : οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία. 1*, σσ. 801-821. Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών .
- Κωτόπουλος, Τ., & Βακάλη, Α. (2014). Η Δημιουργική Γραφή στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. *Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Δημιουργικότητα στην Εκπαίδευση»* (σσ. 957-967). Δράμα: Εταιρεία Επιστημών Αγωγής Δράμας.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (χ.χ.). *Μύθοι και αλήθειες για τους πρόσφυγες του 1922*. από <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/mythoi-kai-alitheies-gia-toys-prosfyges-toy-1922> (Ανακτήθηκε στις 28/02/2022)
- Μερακλής, Μ. (1986). *Προσεγγίσεις στην ελληνική πεζογραφία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μερακλής, Μ. Γ. (1986). «*Αιολική Σχολή*», *Λεξικό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, ρεύματα, έργα, όροι - «Προσεγγίσεις στην ελληνική πεζογραφία (ο αστικός χώρος)*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Νικολαΐδου, Σ. (2016). *Η δημιουργική γραφή στο σχολείο*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Παναγιωτόπουλος, Μ. (1980). *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*. Αθήνα: Εκδόσεις των φίλων.
- Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.* (2003). Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.
- Πετρόπουλος, Γ. (1989). Η Υποχρεωτική Ανταλλαγή των Πληθυσμών: Ελληνοτουρκικές Ειρηνευτικές Διευθετήσεις, 1922-1930. Στο Θ. Βερέμης, & Γ. Γουλμής, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην Εποχή του* (σσ. 439-473). Αθήνα: Γνώση.
- Ράλλη – Υδραίου, Μ. (1993). *Η πατρίδα μου Κιουτάχεια*. Αθήνα.
- Σαχίνης, Α. (1989). *Πεζογράφοι του καιρού μας*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Σαχίνης, Α. (2000). *Η σύγχρονη πεζογραφία μας*. Αθήνα: Εστία.
- Σίδερης, Θ. (2004). *Οι Δικοί μας Ξένοι. Η Εγκατάσταση των Προσφύγων Μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης*. Αθήνα: CMYK ΕΠΕ.

Σουλιώτης, Μ. (2012). *Δημιουργική γραφή: Οδηγίες πλεύσεως (βιβλίο εκπαιδευτικού)*. Κύπρος: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.

Στεργιόπουλος, Κ. (1996). *Η Μεσοπολεμική Πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)* (Τόμ. Β). Αθήνα: Σοκόλη.

Στεργιόπουλος, Κ. (χ.χ.). Ηλίας Βενέζης. Στο Π. Μουλλάς, *Η Μεσοπολεμική Πεζογραφία* (Τόμ. Β, σ. 343).

Τενεκίδης, Γ. (1980). *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας* (Τόμ. Α). Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

Νομοθεσία

ΦΕΚ 1562/27-6-11, Πρόγραμμα Σπουδών για τα μαθήματα Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Νέα Ελληνική Γλώσσα και Νέα Ελληνική Λογοτεχνία της Α΄ τάξης Γενικού Λυκείου

ΦΕΚ 5769/10-12-21, Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Λογοτεχνίας των Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξεων Γενικού Λυκείου.